

**İLHANLI DEVLETİ'NDE ABAKA
HAN DÖNEMİ (1265-1282)**

Rüya BİNGÖL

**Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun ERDOĞAN
2020
Her Hakkı Saklıdır.**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ

Rüya BİNGÖL
ORCID İD 0000-0002-9814-543X

İLHANLI DEVLETİ'NDE ABAKA HAN DÖNEMİ (1265-1282)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun ERDOĞAN

ERZURUM 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
GİRİŞ	1
I. KAYNAKLAR	1
A. FARŞA ESERLER	1
B. ARAPÇA ESERLER.....	4
C. ERMENİCE ESERLER	5
D. TÜRKÇE, MOĞOLCA VE SÜRYANİCE ESERLER	6
E. SEYAHATNAMELER	7
F. ARAŞTIRMA ESERLER.....	8
II. MOĞOLLAR	9

BİRİNCİ BÖLÜM

ABAKA HAN DÖNEMİNE KADAR MOĞOL HÜKÜMDARLARI

1.1. CENGİZ HAN (1206-1227)	13
1.2. TOLUY HAN (1227-1229)	24
1.3. MENGÜ (1251-1259) ve KUBİLAY HAN (1260-1294)	26
1.4. HÜLÂGÛ HAN (1256-1265)	30

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞUMUNDAN HÜKÜMDARLIĞINA KADAR ABAKA HAN

2.1. DOĞUMU ve ÇOCUKLUĞU	45
2.2. KARDEŞLERİ	47
2.3. GENÇLİĞİ ve ŞEHZADELİĞİ	52
2.3.1. Horasan İdaresi.....	52
2.3.2. Alamut Seferi (654/1256).....	53
2.4. TAHTA ÇIKIŞI	58
2.4.1. 1265-1270 Arası Faaliyetleri.....	65
2.4.2. Kubilay'dan İzin Gelmesiyle Abaka'nın Tekrar Tahta Çıkması (668/1270)..	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABAKA HAN'IN HÜKÜMDARLIK DÖNEMİ

3.1. ABAKA ve MEMLÜK MÜNASEBETİ.....	69
3.1.1. Abaka'nın Hetum ve Baybars Mücadelesine Dahli (664/1266)	69
3.1.2. Abaka'nın Baybars'a Elçi Göndermesi (670/1272)	72
3.1.3. Abaka'nın Bîr'e Kalesine Asker Sevketmesi (671/1272-674/1275).....	73
3.1.4. Elbistan Savaşı (10 Zilkade 675/ 15 Nisan 1277)	75
3.1.5. Abaka'nın Elbistan İntikamı	78
3.1.6. II. Hums Savaşı (680/1281)	81
3.2. ABAKA ve DİĞER MOĞOL ULUSLARI İLE OLAN İLİŞKİLER.....	82
3.2.1. Altın Orda Hanı Berke İle Mücadele (663/1265).....	82
3.2.2. Çağatay Hanı Barak İle Mücadele ve Neküder'in İsyanı (668/1270).....	84
3.2.3. Buhara Seferi (671/1272)	87
3.2.4. Niguderiler (674-678/1275-1279)	88
3.2.5. Abaka'nın Argun'u Kaydu'ya Karşı Göndermesi	90
3.3. ABAKA ve SELÇUKLU MÜNASEBETİ.....	91
3.3.1. Abaka'nın Selçuklular İle İletişim Aracı: Pervâne (ö. 676/1277).....	91
3.3.2. Abaka'nın Kardeşi Acay'ı Selçuklu Topraklarından Azli	93
3.3.3. Abaka'nın Sâhib Ata İçin Yeni Tayini (674/1276).....	94
3.3.4. Moğol Tahakkümüne Karşı Kurulan Selçuklu Beylikleri.....	96
3.3.5. Hatîroğlu İsyanı (675/1276)	96
3.4. ABAKA, PAPA ve BATILI DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ	100
3.5. ABAKA'NIN DİĞER FAALİYETLERİ	102
3.5.1. Alamut Meselesi (674/1275).....	102
3.5.2. Melik Şemseddin-i Kert'in Cezalandırılması.....	102
3.5.3. Cüveynî Ailesine Atılan İftiraların Ortaya Çıkması.....	103

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABAKA HAN'IN ÖLÜMÜ, ŞAHSİYETİ VE DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

4.1. ABAKA'NIN ÖLÜMÜ	105
4.2. ABAKA'NIN AİLESİ ve ÇOCUKLARI	107
4.3. ABAKA'NIN ŞAHSİYETİ.....	110

4.4. ABAKA DÖNEMİ DİNİ SİYASET	111
4.4.1. Şamanizm	111
4.4.2. Hristiyanlık	112
4.4.3. Müslümanlık	114
4.4.4. Budizm	117
4.5. ABAKA DÖNEMİ MALİ, İDARİ, ASKERİ ve SİYASİ YAPI.....	118
4.6. ABAKA DÖNEMİ MİMARİ YAPI	123
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA	128
EKLER.....	165
EK 1. Şeyh Sa'dî-yi Şirâzi'nin Abaka'ya Yazdığı Nasihatname	165
EK 2. Alamut Kalesi	168
EK 3. Hemedan	168
EK 4. Meraga Kalıntıları	169
EK 5. Argun ve Abaka, Argun'un kolunda küçük Olcaytu	169
EK 6. Abaka Han	170
EK 7. Tûsî ve Meraga	170
EK 8. Abaka Han	171
EK 9. İlhanlı Hakanlık Divanı.....	171
EK 10. Divriği Ulu Cami	172
EK 11. Moğol İmparatorluk Mührü	172
EK 12. İlhanlı Devleti Gümüş Para Ağırlıkları	173
EK 13. Bağdat Kuşatması	173
EK 14. Abaka ve Oğlu Argun	174
EK 15. Meraga Rasathanesi'nin Kalıntıları	174
EK 16. İlhanlı Saray Kalıntıları.....	175
EK 17. Reşîdüddin'in Kaleminden İranlılar	175
EK 18. Taht-ı Süleyman'da Bulunan İlhanlı Saray Kalıntıları	176
EK 19. Abaka Han Dönemine Ait Sikke.....	177
EK 20. Abaka Dönemine Ait Sikke Örnekleri	177
HARİTALAR	178
ÖZGEÇMİŞ.....	183

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLHANLI DEVLETİ'NDE ABAKA HAN DÖNEMİ (1265-1282)

Rüya BİNGÖL

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Coşkun ERDOĞAN

2020, 183

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Coşkun ERDOĞAN
Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE
Dr. Öğr. Üyesi Ensar MACİT

Çalışmamız, İlhanlı Devleti'nin II. hükümdarı olan Abaka Han döneminde meydana gelen siyasî ve sosyal meseleleri konu edinmektedir. İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülâgû Han'ın oğlu olan Abaka, Karakorum'da dünyaya geldi. Büyük Han Mengü'nün Hülâgû Han'ı İran coğrafyasına göndermesiyle Abaka da çocukluğunu geçirdiği Karakorum'dan ayrılarak Tebriz'e yerleşti. Ailenin en büyük erkek çocuğu olması hasebiyle babasıyla birlikte şehzadeligi döneminde pek çok sefere iştirak eden Abaka, Horasan idaresinde görev aldı. Bu şekilde Cengiz Han'ın yarattığı Moğol korkusunu babasıyla beraber İsmâilileri ve Abbasileri ortadan kaldırarak İran bölgesine iyiden iyiye yerleştirmiş oldu.

Abaka, Hülâgû'nun 1265'te vefat etmesiyle birlikte babasının sağlığında veliaht tayin edildiği için rakipsiz bir şekilde İlhanlı tahtına oturdu ve babasının idare sistemini kendisine rehber edindi. Din ayrımı yapmaksızın herkese eşit davranan Abaka, babası zamanında da sürtüşme içerisinde buldukları Çağatay, Altın Orda ve Memlükler ile bu anlaşmazlığı devam ettirdi. Bunun yanı sıra Papalık ve Avrupalı devletlerle de ittifak halinde oldu. Bulduğu coğrafyadaki Moğol istila izlerini silmek isteyen Abaka, 17 yıllık hükümdarlık süresinde sosyal ve iktisadi pek çok girişimde bulunmuştur. İlhanlı Devleti'ni dâhili ve harici siyasetleriyle idare eden Abaka, Moğol idarecileri içerisinde ön plana çıkan kişiliklerden biri olmayı da başarmıştır. Moğol tarihi açısından bu denli önemli bir şahsiyetin hayatının incelenmesi çalışma konumuzun amacını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abaka, İlhanlı, Tebriz, Elbistan Seferi

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****ABAKA KHAN PERIOD IN THE ILHANLI STATE (1265-1282)****Rüya BİNGÖL****Advisor: Assist. Prof. Dr. Coşkun ERDOĞAN****2020, 183****Jury: Assist. Prof. Dr. Coşkun ERDOĞAN
Assoc. Prof. Dr. Bayram Arif KÖSE
Assist. Prof. Dr. Ensar MACİT**

Our study, the Ilkhanid State II. he is the subject of political and social issues that occurred during the reign of Abaka Han, who was his ruler. Abaka, the son of Hülâgû Han, the founder of the İlhanlı State, was born in Karakorum. When Büyük Han Mengü sent Hülâgû Han to Iranian geography, Abaka left Karakorum where he spent his childhood and settled in Tabriz. Abaka, who participated in many expeditions with his father, as he was the eldest son of the family, took charge in Horasan administration. In this way, he placed the fear of Mongol, created by Genghis Khan, with his father, eliminating the Isma'ilis and Abbasis, and placed them in the Iran region.

After Hulâgû's death in 1265, Abaka was unrivaled on the throne of Ilkhanid and guided her father's administrative system because he was appointed as a heir during his father's health. Abaka, who treated everybody equally without discrimination of religion, continued this dispute with Çağatay, Altın Orda and the Mamluks, where they had a friction with his father. In addition, he was in alliance with the Papacy and the European States. Abaka, who wanted to erase the Mongolian invasion traces in her geography, made many social and economic initiatives during her 17-year reign. Managing the Ilkhanid State with its internal and external policies, Abaka also managed to become one of the prominent personalities among the Mongolian administrators. The study of the life of such an important person in terms of Mongolian history includes the purpose of our study.

Keywords: Abaka, Ilkhanid, Tebriz, Elbistan Expedition

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
SUTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
Çev.	: Çeviren
Nşr.	: Neşreden
Yay.	: Yayın
b.	: bin
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu
İA	: İslam Ansiklopedisi
AVİM	: Avrasya İncelemeleri Merkezi
TAED	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
IJLET	: International Journal of Languages Education and Teaching

ÖNSÖZ

13. yüzyılda Cengiz Han'ın idaresinde dünya gücü haline gelen Moğollar, oluşturdukları sistem ile hâkimiyetlerini uzun yıllar muhafaza edebilmeyi başarmışlardır. Cengizoğulları, Cengiz Han'ın hayattayken yaptığı taksimat ile dört bir tarafa yayılarak Moğol hâkimiyet alanını genişletmişlerdir. Moğol hâkimiyetini İran coğrafyasına yaymakla görevlendirilen İlhanlı Devleti, bölgede elde ettiği başarılarla adından söz ettirmiştir. İran'ın Müslüman kesimin çoğunlukta olduğu bir yerde bulunması bölgede yaşayan toplumların yaşayışları hakkında merak uyandırmaktadır. Bu sebeple araştırma konumuz, Abaka Han dönemindeki Moğol gücü ve farklı milletlerin etkileşimleriyle beraber dönemin siyasi-sosyal meselelerini açığa kavuşturmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın giriş bölümünde yararlanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. İkinci kısımda ise konuya yabancı olunmaması adına Moğollarla ilgili genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Cengiz Han ile beraber tarihte önemli görevler üstlenmiş olan Moğol hükümdarlarına yer verilmiştir. Abaka'nın tahta çıkışına kadar olan olayları içeren ikinci bölümde Abaka'nın çocukluk yılları, kardeşleri ve şehzadelik dönemleriyle ilgili teferruatlı bilgiler bulunmaktadır. Abaka'nın 17 yıllık hükümdarlık dönemiyle ilgili bilgi vermeyi amaçlayan üçüncü bölümde ise Abaka'nın Çağatay-Altın Orda-Memlûk ve Batılı Devletlerle beraber Selçuklularla olan etkileşimlerine yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölüm Abaka'nın ölümü, ailesi, şahsiyeti ve dönemin dini-sosyal olaylarını konu edinmektedir.

Araştırma konusunun belirlenip şekillenmesinde büyük katkı sağlayan ve konunun çalışılma aşamasında fazlasıyla desteğini gördüğüm değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Coşkun Erdoğan'a, ayrıca eğitim hayatım boyunca sevgilerini, ilgilerini her daim yanımda hissettiğim kıymetli aileme teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum 2020

Rüya BİNGÖL

GİRİŞ

I. KAYNAKLAR

A. FARŞÇA ESERLER

Câmiu't-Tevârih: Tam adı Ebü'l Hayr (Ebü'l-Fazl) Hâce Reşîdüddîn Fazlullâh b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b. Muvaffakiddevle Âlî et-Tabîb el-Hemedânî olan müellif Hemedan'da doğdu. İslamiyeti 30 yaşında kabul ettiği söylenen Reşîdüddîn Fazlullâh, İlhanlı Hükümdarı Abaka'nın hanlığı devinde hekim olarak İlhanlı hizmetinde bulundu. Abaka'nın oğlu Argun zamanında ise güçlü bir konuma sahip oldu. Gazan Han devrinde vezir olarak Suriye seferlerine iştirak etti. Onun güçlü hale gelmesi kendisiyle birlikte vezir olan Saduddin Savecî ile arasını bozdu. Savecî'nin yolsuzluk nedeniyle idam edilmesinden sonra rahata kauşan Fazlullah'ın bu hali uzun sürmedi. Çünkü bu seferde yeni vezir olan Taceddin Ali Şah ile arası bozuldu. Devleti ortak bir şekilde Ebu Said Bahadır devri de dâhil olmak üzere idare ettiler. Fakat Taceddin'in planları ile azledilen Fazlullah, Olcaytu Han'ı öldürdüğü gerekçesiyle idam edildi.¹ Genel dünya tarihi olan *Câmiu't-Tevârih*, pek çok dile çevrilmekle beraber Türkiye Selçukluları başta olmak üzere Türk-Moğol tarihiyle ilgili kıymetli bilgiler sunmuştur. Fazlullah, Gazan'ın emri ile yazmaya başladığı eserini Olcaytu devrinde bitirdi. Ahmed Ateş, bilim dünyasına büyük katkı sağlayan bu eserin Gazneli ve Selçuklu Devletleri ile ilgili olan bölümlerini 1957-1960 tarihlerinde yayınladı.²

Târih-i Güzide: Tam adı Hamdullah b. Ebubekir b. Ahmet b. Nasr Müstevfi Kazvîni olan müellifin ailesinin müstevfi olarak İlhanlı hizmetinde çalışmasından dolayı kendisi de Müstevfi olarak bilinmektedir. 1281'de Kazvin'de doğan müellif,

¹ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiü't-tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev.: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani), TTK Yay., Ankara 2013, 11; Zeki Velidi Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1941, 15; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 340; Reşat Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, Muallim Ahmed Halil Kitabhanesi, İstanbul 1934, 61; Rudi Paul Lindner, "Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar Arasında", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, 4, 146; Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, (Çev.: Merve Özkılıç), Küy Yay., İstanbul 2018, 195.

² Alâüddîn Atâ Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa* 2, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2013, 3; Karl Jahn, "Cihan Tarihçisi Olarak Reşîdüddin", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 1966, 227; İsmail Aka, "Moğollar ve Timurlular Devri İle İlgili Türk Kaynakları", *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası*, 1, 60; Habibe Temizsu, *Yasak*, Ötüken Yay., İstanbul 2018, 53.

Olcaytu'nun kâtibi olmuştur. Târih-i Güzide'ye ek olarak Nüzhetü'l Kulûb ve Zafer-nâme isimlerinde eserleri de bulunan müellif 1350'de öldü. Müellif, Câmiu't-Tevârih'i özet olarak verip Gazan ve sonrasındaki bilgileri de aktardıktan sonra eserini 1329'da bitirmiştir.³

Târih-i Cihân-Güşâ: Eser Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ' Melik b. Bahâiddîn Muhammed el-Cüveynî tarafından kaleme alınmıştır. 1226'da Bağdat'ta dünyaya gelen Cüveynî, küçüklüğünden itibaren iyi bir eğitim alarak Moğol emirlerinden Argun'un kâtibi olmuştur. Bu sayede Moğollarla ilgili pek çok bilgiye şahit olup öldüğü vakte kadar da Moğol hizmetinde bulunmuştur. Cüveynî, meşhur eseri Tarih-i Cihan Güşa'nın büyük bölümünü 1260 yılında bitirmiştir. Moğol tarihi ile ilgili birinci kaynak olma özelliğini taşıyan eser Farsça olarak meydana getirilmiştir. Eserin birinci cildi Cengiz Han'dan itibaren Moğollarla ilgili bilgi vermekle beraber Türk kabilelerini konu edinmektedir. İkinci cildi Harezmsah Devleti ve 1256'ya kadarki İran Moğolları'ndan, üçüncü cildi ise Mönge Han ve 1257 yılına kadarki İlhanlılar'dan bahsetmektedir. Eser, 1959 tarihinde Tevfik Oktaban ile Mürsel Öztürk'ün Türkçe çevirisi ile yayınlanmıştır. Biz de çalışmamızda Mürsel Öztürk'ün ikinci cildinin çevirisinden faydalandık.⁴

El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye: Nâsireddin Hüseyin Muhammed b. Ali olarak tanınan İbn Bibi, El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye isimli eseriyle bilinir. İbn Bibi'nin hayatıyla alakalı olan bilgilere yazmış olduğu eseri vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Eser, Alâeddin Keykubâd'dan itibaren oluşan olayları konu edinir. İbn Bibi, eserini Ata Melik'in ricası ile ortaya çıkardı. Anadolu Selçuklu Devleti açısından önemli bir kaynak olan bu eser, Abaka'nın Anadolu'ya hâkim olduğu dönemle ilgili bilgiler vermektedir. Eser, 2000 yılında Mürsel Öztürk Tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁵

³ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2018, 4; İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yay., İstanbul 2003, 121; Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, Ötüken Yay., İstanbul 2010, 223.

⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 3; Birgitt Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", *Cengiz Han ve Mirasçıları*, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul 7 Aralık 2006-8 Nisan 2007, 337; Murat Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2017, 32; Demircan, *Orta Anadolu'daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, 28; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, (Çev.:Reşat Uzman), Ötüken Yay., İstanbul 1980, 349; Zeynep Demircan, *Orta Anadolu'daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, 28; Temizsu, *Yasak*, 53.

⁵ İbn Bibi, *El Evamirül Ala'iyye, fil Umuri'l Ala'iyye*, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000, 6;

El-Kâmil fi't-Tarih: Kitabın müellifi olan İbnü'l-Esîr'in tam künyesi Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'dir. Yaradılıştan 1231'e kadarki olayları konu edinen eser, 12 ciltten oluşmaktadır. Eser, başta Cengiz Han ve Ögedey olmak üzere Moğol tarihi ile ilgili kıymetli bilgiler sunmaktadır. V.G. Tiesenhausen, eserin Moğol istilası ile ilgili ilgili olan bölümlerini Rusça'ya, Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özeydın da Türkçe'ye çevirmişlerdir.⁶

Tabakât-ı Nâsırî: Müellifi, Kadı Minhaceddin Ebu Ömer Osman b. Siraceddin Muhammed b. Minhaceddin Osman b. İbrahim b. İmam b. Abulhalik Cüzcani olan eser Hindistan'daki topluluklarla beraber Harezmsâhlar ve Gurlular açısından kıymetli bilgiler sunmaktadır. Eserde Moğolların istilasıyla birlikte Selçuklulardan da bahis bulunmaktadır. Eserin Moğol istilasıyla ilgili olan bölümü Mustafa Uyar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁷

Müsâmeretü'l-Ahbâr: Aksarayî Kerimüddin Mahmûd b. Muhammed, bu eserinde İbn Bibî'nin ölümünden 50 yıl sonrasına kadar meydana gelen olayları konu edinmiştir. Müellif, dört bölüm halinde oluşturmuş olduğu eserini 1323 yılında İlhanlı valilerinden Timurtaş'a sunmuştur. Eserde Hz. Muhammed, Halifeler, Abbasi ve Emevi Devletlerine ek olarak Türkiye-Büyük Selçuklu Devletleriyle ilgili geniş bilgi bulunmaktadır. Anadolu'daki Moğol idaresinden kesitler barındıran eser, İlhanlı yıkılışına kadarki olayları da konu edinir. Eserin Selçuklular ile ilgili olan kısmı Hasan Fehmi Turgal tarafından 1937 yılında Türkçeye çevrilmiştir.⁸

Tarihi Vassaf: Müellifi, Şihabeddin Abdullah b. İzzeddin Fazlullah Şirazi olan eser 1257-1327 arasındaki olayları ihtiva etmiştir. Sultan Gıyâseddin'in emrinde

Lindner, "Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar Arasında", 146; Fazlı Konuş, *Selçuklular Bibliyografyası*, Çizgi Kitapevi, İstanbul 2006, 85; Abdülkerim Özeydın, "İbn Bibî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1999, IX, 379-380; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Yayınevi, İstanbul 1998, 167.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih I-XII*, (Çev.: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydın), İstanbul 1985-1987, 24; Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, TTK Yay., Ankara 2017, XXXII; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 123; Abdülkerim Özeydın, "İzzeddin İbnü'l-Esîr", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, 21, 26; Ahmad Hesamipour Khelejanî, "İlhanlılar Dönemi Tarih Yazıcılığının Özellikleri", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 95.

⁷ Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev.: Mustafa Uyar), TTK Yay., Ankara 2015, 10; Coşkun Erdoğan, *Hârezmsâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, 10.

⁸ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000, 5; Aka, "Moğollar ve Timurular Devri İle İlgili Türk Kaynakları", 60; Lindner, "Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar Arasında", 146; İsmail Aka, "Kerîmüddin Aksarayî", *DİA*, TDV Yay., 1989, 2, 293.

bulunan müellifin eseri Tarih-i Cihan-Güşa'nın devamı niteliğindedir. Eser, abartılı cümlelerden oluştuğundan dolayı kıymeti azalmıştır. 1852'de Bombay'da basılan eser, Hammer tarafından Almancaya çevrilmiştir.⁹

Târîh-i Ravzatü's-Sefâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Müellifin tam adı Mirhand Hamîdüddîn Muhammed b. Havendşâh b. Mahmûd el-Belhî'dir. 1433'te Belh'de dünyaya gelen müellif, eserini 1483'te kaleme almıştır. İnsanlığın ilk dönemlerinden Timurlu Devletinin Hükümdarlarından Hüseyin Baykara'ya kadar meydana gelen olaylar esere konu edilmiştir. Açık bir üslup kullanan müellif Vassaf tarihinden yararlanmıştır.¹⁰

B. ARAPÇA ESERLER

En-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk-i Mısr ve'l-Kâhire: Kahire doğumlu olan müellifin tam adı Ebu'l Mehasin Cemaleddin bin Tagrıberdi'dir. Memlüklerin önemli devlet adamlarından olan Tagrıberdi, tarih bilimiyle ilgilenerek pek çok eserle birlikte konumuz açısından büyük önem arz eden En-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk-i Mısr ve'l-Kâhire isimli eserini ortaya çıkardı. Müellif, 641'den 1467 tarihine kadar vukua gelen olayları kaleme aldı. Ahsen Batur ise 2013 yılında eseri Türkçeye çevirdi.¹¹

El-Bidâye ve'n-Nihâye: Tam adı Ebu'l-Fida İmadeddin İsmail b. Ömer Dimaşki olan İbn Kesir, 1300'de Busra'da dünyaya geldi. Ünlü tarihçi küçük yaşlarda Dimaşk'a gelerek ömrünün sonuna kadar burada kaldı. İslam Tarihi hakkında tarihçilerin birincil kaynağı olan eser, insanlığın ilk dönemlerinden 1373'e yani İbn Kesir'in ölümüne kadar olan olayları ele alır. Ayrıca İlhanlıların Memlüklerle olan ilişkileri ile ilgili kıymetli bilgiler sunar.¹²

El-Havâdis el-Câmi'a: Tam adı Kemâleddîn 'Abd el-Rezzâk İbn-i Fûtî olan müellif, 1244'te Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Müellif, küçük yaşlarda esir edildiği

⁹ Vassaf, *Tarih-i Vassaf V*, Bombay 1266 (1852-3), 33; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 3; Aka, "Moğollar ve Timurlular Devri İle İlgili Türk Kaynakları", 60; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 119.

¹⁰ Mir Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, 903/1498 V., Müessese-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz, Tehrân 1339, 2; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 122; Temizsu, *Yasak*, 53; W. Barthold, *Tarihte Türk Dünyası*, Örgün Yay., İstanbul 2008, 247.

¹¹ İbn Tagrıberdî, *en-nucûmu'z-zahire (Parlayan Yıldızlar)*, (Çev.: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013, 4; Muammer Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, 19.

¹² İbn Kesir, *el Bidâye ve'n-nihâye*, Kahire 1988, XIII, 2; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 126.

Moğolların elinden Nâsirüddin Tûsi sayesinde kurtulduktan sonra ilimle ilgilenmeye başladı. Meraga'da başladığı Kütüphane Müdürlüğü görevine Bağdat'ta devam etti. Ardından 1304'te İlhanlı hizmetine girdi ve eserini kaleme almaya başladı. Tarihçilerle yakın ilişki içerisinde bulunan müellif 1323'te vefat etti.¹³

Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir: Kahire'de dünyaya gelen müellifin tam adı Ebü'l-Fazl Muhyiddîn Abdullâh b. Abdizzâhir b. Neşvân es-Sa'dî er-Ravhî el-Cüzâmî'dir. Müellif, Memlûk Devleti'nde kâtip idi ve Müslüman bir Moğol Devleti olan Altın Orda dâhil pek çok devletle diplomatik yazışmaları gerçekleştirdi. Memlûk Devleti ile ilgili kıymetli bilgiler veren müellif, eserini 1331'de tamamladı.¹⁴

Baybars Tarihi: Müellifin tam adı Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî'dir. 1217'de Halep'te doğan müellif, maliye işleriyle meşgul olduğundan dolayı kimi zaman Moğollara elçi olarak gönderilmiştir. Ayrıca ilerleyen zamanlarda Kahire'ye giderek Baybars'ın divan kâtipi olmuştur. Müellif, gezip gördüğü bu çevrelerde kendini sevdirek eserinde bu insanların yaşayışlarına dair bilgiler verip 1285 yılında ölmüştür. Eserin ilk cildine ulaşamamış olsa da Baybars'ın faaliyetleriyle dolu olan ikinci cilt 1941'de Şerefeddin Yaltkaya tarafından Türkçeye çevrilmiştir.¹⁵

C. ERMENİCE ESERLER

Okçu Milletini Tarihi: Eser, rahip olarak Kilikya Akner Manastırı'nda bulunan Aknerli Grigor tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin kendisi ile ilgili fazla bir bilgiye sahip olunmasa da eserinde verdiği bilgiler sayesinde Kilikyalı olup 1335'te öldüğü sonucuna ulaşılabilmiştir. Müellif, eserinde 1240-1272 arasındaki Ermeni ve Moğol çatışmaları ile ilgili kıymetli bilgiler vermiştir. Kendisi özellikle 1265'ten sonraki olayları bizzat tanık olarak kaleme almıştır. Hrand D. Andreasyan eseri 1954 yılında Türkçeye çevirmiştir.¹⁶

¹³İbnü'l-Fuvafî, *el-Havâdisü'l-Câmi'a ve't-Tecâribü'n-Nâfi'a fi'l-Mieti'sSâbi'a*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, (Neşr. Mehdi en-Necm), Beyrut 1997, 3; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 223.

¹⁴İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir fi sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, (Nşr. Abdülazîz el-Huveytır), Riyad 1976, 2; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 123-124.

¹⁵ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, (Çev.: Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1941, 5; Ramazan Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, İSAR Yay., İstanbul 2007, 380-381; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 124.

¹⁶Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, (Çev.: Hrand D. Andreasyan), Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1954, 2;

Ermeni Tarihi: Eser, Gence’de doğup Gedik Manastırı’nda eğitim gören Müverrih Kiragos tarafından kaleme alınmıştır. Müellif, eserin yazımına 1241’de başladığından dolayı kendisinin 13. yy ilk yarısında doğduğu tahmin edilmektedir. Müellif, Moğol Tarihi ve Ermenilerle ilgili bilgilere yer verdiği eserini 1265’te tamamlamıştır. Moğolların sahip olduğu özelliklerin seyyahlar tarafından hoş karşılanmaması Kiragos’un da Moğollara ön yargılı yaklaşmasına sebep olmuştur. Moğollar için iğrenç varlıklar şeklinde bahseden müellif 1272 yılında ölmüştür. Eserin Osmanlıcası 1928’de İstanbul Türkiyat Mecmuasında basılmıştır.¹⁷

Cihan Tarihi: Eser rahip olarak görev yapan Müverrih Vardan tarafından kaleme alınmıştır. Doğum tarihi bilinmeyen müellifin çoğunlukla Şarklı tabiri ile anılmasından dolayı Doğu illerinden birinde yaşadığı düşünülmektedir. Müellif, Ermenilerin eski zamanlarını konu ettiği eserde Hunlara, Hazarlara, Moğollara, Selçuklulara ve Bizanslılara yer vermiştir. Ayrıca eserinde çoğunlukla İran’dan bahsettiğinden orada bulunan İlhanlı Devleti hakkında da Hülâgû ile bulunduğu sohbetlerde bilgi sahibi olmuştur. 1272’de ölen müellif Hağbat Manastırına gömülmüştür.¹⁸

D. TÜRKÇE, MOĞOLCA VE SÜRYANİCE ESERLER

Çengiz-Nâme: Tam künyesi Ötemiş Hacı b. Muhammed Dosti olan müellif, kâtip olarak İlbars Han hizmetinde bulunmuştur. Müellif eserini 1500’lü yılların ilk yarısında kaleme almıştır. Altın Orda Hanlığı ile ilgili kıymetli bilgiler sunan ve Çağatay Türkçesiyle yazılan eser Doğu Bilimcilerden V. P. Yudin tarafından 1967’de Taşkent Doğu Araştırmaları Enstitüsünde bulunmuştur. İlyas Kamalov da 2009 yılında eseri Türkçeye çevirmiştir.¹⁹

Manghol-un Niuça Tobça’an (Moğolların Gizli Tarihi): Müellifi bilinmemekle beraber Moğollarla ilgili en kıymetli bilgileri sunan eserin 1240’ta son halini aldığı tahmin edilmektedir. Cengiz Han’ın oğullarından Ögedey’e kadar gelişen olaylar eserde

Hrand D. Andreasyan, “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, 1(2), 1950, 419.

¹⁷ Genceli Kiragos, *Moğol İstilas (1220-1265)*, (Çev.: Fuat Hacısalıhoğlu-İlhan Aslan), Post Yay., Ankara 2018, 9; Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, XXXIII.; Andreasyan, “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, 112-113.

¹⁸ Vardan, *Umumi Tarih, Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Çev.: M.Ed.Dulauer), TM, V, 1935, 3; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hakimiyeti*, 20.

¹⁹ Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, (Haz. İlyas Kamalov), TTK Yay., Ankara 2009, 3; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 127; Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, XXXIII.

yer almaktadır. Her ne kadar Uygurca yazıldığı düşünülen eserin aslı elimize ulaşmamış olsa da 1948’de Ahmet Temir tarafından Türkçe çevirisi yapılmıştır. Erich Haenisch ise 1941’de Almanca çevirisini yapmıştır.²⁰

Ebû'l-Ferec Tarihi ve Târîhu Muhtasari'd-Düvel: Müellifin asıl adı İbnü'l İbrî Ebu'l-Ferec Gregorius Barhebreus Bin Ehrûn’dur. Müellif Yahudi bir aileye mensup olup Malatya’da 1226’da doğdu. Babası hekim olduğundan dolayı kendisi de ilim dünyasına katılıp Arapça, Yunanca ve Süryanice öğrenmiştir. Ardından Antakya’ya Moğol saldırıları sebebiyle göç etti. Antakya’da inançlı bir Hristiyan ve babası gibi hekim olan müellif, İlhanlıların Hristiyanlara tanıdığı ayrıcalıklardan faydalandı. Ebû'l-Ferec Tarihi’nde insanlığın ortaya çıkışından 1284’e kadarki hadiseleri konu edinen müellif 1286’da Meraga’da ölmüştür. Müellif bu eserin ilk bölümünü Târîhu Muhtasari'd-Düvel ismiyle Arapça’ya çevirerek Arap yakınlarının isteğini de gerçekleştirmiştir. Şerafeddin Yaltkaya, Moğollarla ilgili kıymetli bilgiler sunan eseri 2011 yılında Türkçe’ye çevirmiştir.²¹

E. SEYAHATNAMELER

Marko Polo Seyahatnamesi: Polo, 1254 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Venedikli tüccarlardan Andrea’dır. Onlu yaşlarda babasıyla beraber ticaret ile ilgili gözlem yapmak adına Çin ve Hindistan’a giden Polo 1271’ Sivas’ta konaklamıştır. Kubilay Han’ın yanına vardığı zaman ise zekâsı ile ileri kademelere gelip Moğollarla ilgili daha fazla bilgiye sahip olmuştur. Ayrıca İran Moğollarından da eserinde sık sık bahsetmiştir. 17 yıl boyunca Kubilay’ın yanında kalan Polo 1324 yılında ölmüştür.²²

²⁰ *Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-ch'ao pi-shi)- (Moğolların Gizli Tarihi)*, (Çev.: Ahmet Temir), TTK Yay., Ankara 1986, 12; Osman G. Özgüdenli, “Türkiye’de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi”, Kürşat Yıldırım (Ed.), *Türk-Moğol Tarihi Bozkırın Avazı*, Yeditepe Yay., İstanbul 2018, 176; Kemal Ramazan Haykırın, *Moğollar ve Mevlana*, Sentez Yayınları, İstanbul 2015, 66; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 127; Osman Yorulmaz, “Cumhuriyet Devri Türk Tarihçiliğinde Cengiz Han”, Kürşat Yıldırım (Ed.), *Türk-Moğol Tarihi Bozkırın Avazı*, Yeditepe Yay., İstanbul 2018, 269.

²¹ Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev.: Şerafeddin Yaltkaya), TTK Yay., Ankara 2011, 6; Tolga Ersoy, “İlahi Bir Ceza: Hülâgü Han’ın Mektubu Bağlamında Gregorius Bar Hebraeus’un Yapıtlarında Moğolların Tasviri”, *Prof.Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan 75. Doğum Yılı 50. Akademik Yılı*, (Ed.Emine Uyumaz, Muharrem Kesik, Aydın Usta, Cihan Piyadeoğlu), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, 366.

²² Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, (Çev.: Filiz Dokuman), Tercüman Yay., İstanbul, 1979, 1.

Moğol Tarihi ve Seyahatname: Müellifin tam künyesi Johann de Plano Carpini'dir. Almanya'da vaiz olarak görev yapmış olan müellif, 1182'de dünyaya gelmiştir. Kendisi Papa tarafından görevlendirilerek 1245'te kendinden önceki elçilerin de yaptığı gibi rapor hazırlamak amacıyla Moğol diyarına doğru yola çıkmıştır. Diğer elçiler raporlarını ilme kazandırmazken Carpini Moğollarla ilgili topladığı tüm bilgileri dokuz ciltten oluşan bir kitap haline getirmiştir. Moğollarla ilgili detaylı bilgiler sunan müellifin 1248-1252 yılları arasında öldüğü tahmin edilmektedir. Ergin Ayan, ilk kez 1298 yılında Richard Hakluyt tarafından yayınlanan eseri, 2001'de Türkçe'ye çevirmiştir.²³

Moğolların Büyük Hanına Seyahat: Müellifin tam adı Wilhelm Von Rubruk'tur. 1220'de dünyaya gelen müellif, Moğol istilasının yarattığı yıkımın her tarafa korku yaymasından dolayı Fransa Kralı tarafından rapor hazırlaması için Moğol diyarına gönderilmiştir. Moğollarla ilgili Carpini'den sonraki en kıymetli bilgileri sunan müellif, 1293'te ölmüştür. Eserini ise ilk kez Richard Hakluyt basmış olup Ergin Ayan Türkçeye çevirmiştir.²⁴

F. ARAŞTIRMA ESERLER

Moğol Tarihi ile alakalı yukarıda adı verilen ana kaynaklara ek olarak bu kaynaklardan yola çıkılarak ortaya konan araştırma eserler, çalışmamızı ortaya koyma bakımından büyük katkı sağladı. İlhanlılar ve İranlılara dair detaylı bilgi verenlerin başında Berthold Spuler gelmektedir. İran Moğolları olarak ilime kazandırdığı eseri, Abaka başta olmak üzere diğer İlhanlı liderleri ile ilgili bilgi sahibi olmamızı sağladı. V.V. Barthold tarafından kaleme alınan Moğol İstilasına Kadar Türkistan, René Grousset'in Bozkır İmparatorluğu, İlyas Kamalov'un Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri, Abdulkadir Yuvalı'nın İlhanlı Tarihi, Morris Rossabi'nin Kubilay Han'ın Seyyahı, Ergin Ayan'ın Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi, Gene R. Garthwaite'nin İran Tarihi, Abdrasul İsakov'un Kırgız-Moğol İlişkileri, A. G. Galstyan'ın Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar isimli eserlerinden çalışma boyunca büyük oranda faydalanıldı.

²³ Johann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, (Çev.: Ergin Ayan), Esen Yay, Trabzon 2001, 10-16; Temizsu, *Yasak*, 53.

²⁴ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, (Çev.: Ergin Ayan), Kronik Yay., İstanbul 2019, 8; Temizsu, *Yasak*, 53; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 129.

II. MOĞOLLAR

Moğol kelimesi çete, haydut, temiz yürekli, zayıf, şerefli, cesur anlamlarına gelmektedir.²⁵ VII. Yüzyılda ise Moğollar için Mong-wu, Mong-wa adları kullanılmaktaydı.²⁶ Özelde kuzey bölgede olanlar için kullanılan Tatar adı da Cengiz Han'dan önce tüm Moğollar tarafından benimsenmişti.²⁷ Ancak diğer bir görüşe göre Çinliler tarafından etnik birlik olarak bile kabul edilmeyen Tatar adı, Cengiz Han'ın Çin'i kuşatmasıyla ordudaki üst düzey Moğollara verilen bir ad haline gelmiştir.²⁸ Zeki Velidi Togan ise bilinenlerin aksine Moğol ve Tatar isminin sadece Moğolları değil Türkleri de kapsadığını belirterek Cengiz Han ve Berke gibi Moğolların aslında Türk olduğunu savunmaktadır. Hatta konuşulan dilin Türkçe olduğunu söyleyerek Moğolcanın dil olarak Cengiz Han'dan sonra yer ettiğini belirtmektedir. Guignes de Togan gibi Moğolların Türklerden geldiğini savunanlar arasındaydı. Hatta Araplar-Acemler bu soyu Nuh oğlu Yafes'e dayandırmaktadırlar.²⁹

Moğollar; Onon, Kerulen ve Tula nehirlerinde konaklamaktaydılar.³⁰ Bölge şartları sebebiyle fiziken küçük burunlu ve yassı yüze sahip Moğollar, çekik gözlü ve gür saçlı olmakla beraber sert iklimde yaşamaya çalıştıklarından dolayı oldukça sağlıklıydılar.³¹ Buldukları bölgenin soğuk olması ve ziraate elverişli olmaması

²⁵ Ziya Nur Aksun, *İslam Tarihi 2*, Ötüken Yay., İstanbul 1982, 98; Ali Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, Ötüken Yay., İstanbul 2012, 28; Wilhelm Barthold, *Uluğ Beğ ve Zamânı*, (Çev.: İsmail Aka), TTK Yay., Ankara 1997, 28; A. Konstantin D'ohsson, *Moğol Tarihi*, (Çev.: Bahadır Apaydın), Nesnel Yay., İstanbul 2008, 37; Cevdet Gökalp, *Shih-Wei Kabileleri*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, 13.

²⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, 30, 225; Nazhan Aytaç, *Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, 7.

²⁷ Cihat Cihan, "Türk Moğol Münasebetleri Açısından Tatarlar", Semih Yalçın (Haz.), *60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman'a Armağan*, Seçkin Yay., Ankara 2003, 212-213; Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, 7, 91; Mustafa Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yay., İstanbul 2016, 25.

²⁸ Moğol. Wilhelm Barthold, *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, (Çev.: Hasan Eren), TTK Yay., Ankara 2006, 23; Murad Adji, *Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti)*, (Çev.: Zeynep Bağlan Özer), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2001, 251; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, TTK Yay., Ankara 1959, 157.

²⁹ Genceli Kiragos, *Moğol İstilasası (1220-1265)*, 18; J. de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi 3*, (Çev.: Hüseyin Cahit), (Haz. Erol Kılınç), İstanbul Tanin Matbaası, İstanbul 1925, 676-677; Larson, *Moğollar*, (Çev.: Nusret Kemal), Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932, 50; V. Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, 1; Sadri Maksudi Arsal, "Çinlilerin ve Moğolların Hüvey-Hu'ları ve Orhon Türk yazıtlarındaki Tokuz Oğuzlar", *Journal Asiatique*, 1924, 141.

³⁰ Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 25; Ali Ahmetbeyoğlu, "Moğollar ve Komşuları", Kürşat Yıldırım (Ed.), *Türk-Moğol Tarihi Bozkırın Avazı*, Yeditepe Yay., İstanbul 2018, 87.

³¹ Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname (1245-1247)*, 31-32; Ch'i T'ang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1970, 160; Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev.: Aykut

nedeniyle bölgede meyve olarak yaban fıstığı yetişirdi.³² Hatta Moğollar kimi zaman bölgedeki açlık ve kıtlık durumlarında dağ-tarla sığınağı gibi yabani hayvanları da yerlerdi.³³

Hezimete uğrattıkları devletlerle kültürel anlamda kaynaşma içerisinde bulunarak akrabalık bağları tesis etmiş olan Moğolların Cengiz Han zamanına kadar belirli bir liderleri yoktu. Birden fazla kabile şeklinde yaşayan Moğollar, sürekli kavga ve sefalet içinde hayatlarını idame ettirerek Çinlilere tabi haldeydiler. Ancak bütün kabileler tek bir reisin etrafında toplandıklarında aralarına nifak sokup onlara istediğini yaptırmak isteyen Çin'e karşı da birlik olabilmekteydiler. Hatta bu şekilde Çin'e istediklerini yaptırabilmekteydiler.³⁴ Ayrıca Çin ile silahları için maden tedariki ve değerli mal alımları dolayısıyla da irtibat halindediler.³⁵ Cengiz Han zamanından itibaren bağımsız olarak bolluk ve refah içinde yaşamaya başlayan Moğolların en büyükleri olarak kabul ettikleri kabile, Kiyat³⁶ kabilesiydi.³⁷ Diğer kabileler Nayman,³⁸ Bayat/Bayaut, Ongut,³⁹ Taiçi'ut,⁴⁰ Unggirat, Celayir şeklindeydi ve bunlar sırasıyla Cida Nehri, Selenga kenarları, Tataristan-Curca arası yüksek dağlarda yaşarlardı. Kiyat kabilesine mensup olanlar, Burhan Haldun Dağları'nda (Burgada) yaşardı. Burası kimilerine göre kutsal bir yer olarak kabul edildiğinden Cengiz Han'ın mezarını bünyesinde barındırdığına da inanılmaktadır.⁴¹

Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalcı Yay., İstanbul 2001, 31.

³² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 82-83; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 30.

³³ Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk*, (Çev.: Zuhâl Bilgin), Kronik Yay., İstanbul 2017, 28; Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Kitap Yay., İstanbul 2010, 40.

³⁴ D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 31.

³⁵ Garthwaite, *İran Tarihi*, 127.

³⁶ Kayat. V. Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, 16.

³⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 83; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 676-677; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 41; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 31; Gérard Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. yy - XVI.yy*, (Çev.: Engin Sunar), Doğan Yay., İstanbul 2001, 102.

³⁸ Naiman. Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname (1245-1247)*, 52; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 40.

³⁹ Ak Tatar olarak da bilinir. V. Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, 11.

⁴⁰ Taychiut, Tayciut, Tayiçiut, Tayiçi'ud. John Man, *Cengiz Han Yaşamı, Ölümü ve Yeniden Dirilişi*, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul 2004, 99.

⁴¹ Abdrasul İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara 2017, 121; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 32; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 110; Ahmetbeyoğlu, "Moğollar ve Komşuları", 85; Cüneyt Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlük Devletine İltica Eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15, 2000, 106.

Orman ve bozkır kabileleri olarak ikiye ayrılan Moğollar içindeki orman kabile mensupları, genellikle avcılıkla uğraşırlardı.⁴² Bununla birlikte bu iki kabile arasında ayırım yapmak bazen çok güç olabilmekteydi. Bozkır göçebeleri koyun sürülerine sahipken orman kabileleri için bu durum söz konusu değildi. Bozkırlı göçebe kabileler çok kalabalık olmakla beraber keçe çadırlarda yaşarlardı. Yuvarlak bir şekle sahip olan bu çadırların üst kısmında duman çıkması için bir delik bırakılırdı. Avcılığı her ne kadar orman kabileleri yapıyorsa da bozkır göçebe topluluklar da çobanlık ve avcılıkla uğraşırlardı. Ayrıca göçebe Moğollar bilinenin aksine istedikleri şekilde dolaşamamaktaydılar. Çünkü başlarında olan liderleri nereye derse oraya gitmek zorundaydılar.⁴³

Moğollar için at servet anlamına gelirdi ve onun et, deri, kılından istifade ederlerdi. Bununla beraber Moğollar, attan elde ettikleri kınızı sıklıkla tüketirlerdi.⁴⁴ Etlerin sularını da atmayarak bulaşık yıkamada kullanmaktaydılar. Ayrıca atlar sonbaharda daha güçlü olduklarından savaşlar bu döneme denk getirilmeye çalışılırdı. Bargir adı verilen at cinsi de sert iklim koşulları ve zorlu savaşlarda faydalarının fazla olması, savaşta süvariye oldukça yardımcı olmaları ayrıca başka atlar gibi başıboş olmamalarından dolayı diğer atlara oranla daha çok yetiştirilirdi. Atların sağlam olması, yeri geldiğinde kadınlar gibi hayvan sağabilen askerlerin başarılarıyla da birleşince galibiyet kaçınılmaz olmaktaydı.⁴⁵ Okçu olan askerler sadece bir at ile ilgilenirken süvariler birkaç at ile ilerlenirdi. Bu da onların hızının altında yatan asıl durumu yansıtmaktadır.⁴⁶

Moğollarda eşya yapımı var olmakla beraber üretimi fazla değildi. Ok ve yay dışındaki eşyalar pek nadirdi. Moğollarda eşya taşımak için öküz arabaları kullanılırdı.

⁴² B.Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, (Çev.: Abdülkadir İnan), TTK Yay., Ankara 1944, 56; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 24.

⁴³ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, 58-59-60; Ergin Ayan, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyhatnamesi (1245-1247)*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2014, 41; Enver Konukçu, "Moğol Noyanları Kayıplar ve Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri: 29 Eylül-01 Ekim 2005-Sivas*, Sivas Valiliği Yay., Sivas 2006, 59; Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, 126-127; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", Emine Uyumaz, Muharrem Kesik, Aydın Usta, Cihan Piyadeoğlu (Ed.), *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, 244.

⁴⁴ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, 63; İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 127; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 33.

⁴⁵ Nilgün Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", Altan Çetin (Ed.), *Ortaçağ'da Kadın*, Lotus Yay., Ankara 2011, 532; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, 66.; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 36; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 102.

⁴⁶ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, (Çev.: Fethi Aytuna), İnkılap Yay., İstanbul 2011, 128.

Bu hem daha zahmetsiz hem de daha fazla eşyanın taşınması bakımından önemliydi.⁴⁷ Para kullanmak yerine takas usulünü seçen Moğollar, az sayıdaki üretimlerine rağmen ticaret dünyasına girmişlerdi. Moğol diyarlarına giden tüccarlar eli boş gittikleri takdirde iyi karşılanmayacaklarını bildiklerinden komutanların hoşlarına giden şeyleri de götürmekteydiler. Ayrıca Moğol tüccarlar da herhangi bir yere gittiklerinde istedikleri evde kalırlar ve ticaretlerini yaparlardı.⁴⁸ Ticaret, büyük bir güç haline gelen Cengiz Han zamanında daha da arttı. Ülkede önceden az olan malların sayısı Cengiz Han'a itaat edenlerin gönderdikleriyle fazlalaştı ve Moğollar ele geçirdikleri şehirler sayesinde zengileşerek medeni olma yoluna girmeye başladılar.⁴⁹

Maddi ve fiziki güçleri oranında eş alan Moğol erkekleri, ailede ölen kardeşlerinin eşlerine de bakmak mecburiyetindediler. Bununla beraber babaları öldüğü zaman öz anneleri haricindeki üvey annelerini de kendilerine zevce olarak alabilirlerdi. Ölen kişinin ahiret inancı olduğundan dolayı sevdiği eşya ve atıyla birlikte gömülürdü. Son olarak bir bölgeyi elde ettikleri zaman topraklarını daha fazla genişletmek için o yerden asker alan Moğolların hem bu kadar geniş yere hükmetmelerini hem de uzun soluklu bir devlet olmalarını; aralarındaki bağları koparmamalarına, sistemlerinde değişiklik yapmamalarına borçlu olduklarını söylemek mümkündür.⁵⁰

⁴⁷ Manz, *Timurlenk*, 18; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 67-68-69.

⁴⁸ Mehmet Tezcan, "Türk-Moğol Hâkimiyeti Dönemi'nde Karadeniz'de Ticaret", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 24(1), İzmir 2009, 167.

⁴⁹ Lev Nikolayeviç Gumilöv, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları 1*, (Çev.: Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2003, 49; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, 70-71-72; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 29; İsakov, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 138.

⁵⁰ Nasîrüddin et-Tûsî, *Risâle Der Resm Vo Âyîn-e İlkhânî (Devlet Finansı Üzerine Düşünceler)*, (Çev.: Mehmet Bayraktar), Ankara 1988, 41; İsakov, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 81; Ekrem Kalan, "Moğolların Gizli Tarihesine Göre Moğollarda Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler", Hatice Şirin User-Bülent Gül (Ed.), *Yalın Kaya Bitigi Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013, 380; Bülent Gül, "Aile ve Akrabalık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 2017, 178.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABAKA HAN DÖNEMİNE KADAR MOĞOL HÜKÜMDARLARI

1.1. CENGİZ HAN (1206-1227)

Borçiginlerin⁵¹ Nirun⁵² boyuna mensup Temucin, ihtilafı olmakla beraber 15 Zilkade 549 (21 Ocak 1155)'da veya 550-562/1155-1167 arasında Moğolistan'ın kuzey bölgesi olan Onon Nehri'nin sağında yer alan Deli-ün Boldok'da dünyaya geldi.⁵³ Temucin'in babası olan Yesugai-ba'atur,⁵⁴ Onon nehri civarında avlandığı sırada Merkit kabilesinden Yeke-Çiledü'nün eşi Ho'elun-ucin'yi⁵⁵ kendi kardeşlerinin de yardımıyla kaçıran evine getirdi ve onunla evlendi. Yesugai-ba'atur, Ho'elun-ucin'den elinde kan pıhtısıyla doğan ilk çocuğuna gelenekleri gereği yanında esir bulunan bir Tatar komutanı olan Temucin'in adını verdi.⁵⁶

Yesugai-ba'atur'un Ho'elun-ucin'den dördü erkek olmak üzere beş çocuğu oldu ve en büyük oğlu olan Temucin 8-9 yaşlarında iken onu evlendirmeye karar verdi.

⁵¹ Bortaçin, Börçegin, Borçigin, Börü Tegin şeklinde yazılımları da mevcuttur. *Moğolların Gizli Tarihi*, 4; Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 28; İhsan Arslan, "Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Din Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), Haziran 2015, 1011.

⁵² Kıyat, Hirun. Saadettin Yağmur Gömeç, "Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soy ve Moğol Tarihinin ilk Devirleri", *Belleten*, TTK Yay, 100(82), 433; İ. Togan, "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni", 573.

⁵³ *Moğolların Gizli Tarihi*, 5; Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat*, 99; P.Raçnevskiy, *Gengis Khan*, Blackwell, Oxford 1992, 27; Mircea Eliade, *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a*, (Çev.: Ali Berktaş), Kabalcı Yay., İstanbul 2006, 38.; İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 73.; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009, 10; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 38; Fatih Bayram, "Ulu Arif Çelebi'nin İlhanlı Payitahtına Seyahatleri Hakkında Bazı Tespitler", *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 18(42), 2012, 159; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 101; Hayrani İlgar, *Cengiz Han Kimdir*, TDV Yay., Ankara (t.y.), 8; Tuncer Gülensoy, "Moğolların Gizli Tarihi, Altan Topçi, Defter-i Çingiz-Name, Cengiz-Name, Anonim Şibani-Name ve Çinggis Han Tarihi'ne Göre Cengiz Han'ın Soy Kütüğü", *Müjgan Cunbur Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2010, 99.

⁵⁴ Kaynaklarda Yesugay Bahadır, Yesügey Bağatur, Yesugey, Yesugei Batır şeklinde geçmektedir. *Moğolların Gizli Tarihi*, 19; C.C. Sanders, *Tarih-i fütuhât-ı Moğol*, (Trc.: Ebül-Kasım Halet), Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1363, 53; Adji, *Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti)*, 252; Devlet, *Empires in Eurasia*, 28; Kafalı, "Cengiz Han", 91.

⁵⁵ Ho'elun, Höle'ün, Houlen Ece. *Moğolların Gizli Tarihi*, 19; İ. Togan, "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni", 572; Kafalı, "Cengiz Han", 91.

⁵⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, 16-17-19; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, (Çev.: Levent Kaya), Kronik Yay., İstanbul 2018, 37; Michal Biran, *Cengiz Han*, (Çev.: Ahmet Fethi Yıldırım), Vakıfbank Kültür Yay, İstanbul 2019, 21; V. Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, 17; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 59; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 41; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 26; Yorulmaz, "Cumhuriyet Devri Türk Tarihçiliğinde Cengiz Han", 267.

Yesugai-ba'atur, Olhuno'ut kabilesinden kız almaya gitse de yolları üzerinde Unggirat⁵⁷ kabilesinden Dei-Seçen'in kızı Borte-ucin'i⁵⁸ Temucin'den bir yaş büyük olmasına rağmen görüp beğendi. Dei-Seçen de gördüğü rüya sayesinde karşı tarafa olumlu bir cevap iletti. Yesugai-ba'atur, geleneklere göre Temucin'i Dei-Seçen'in yanında bıraktı ve geri dönüş yolunda bir Tatar kavmine rastladı. Fakat Tatar kavmi, Yesugai-ba'atur'un düşman olduğunu ve onlara neler yaptıklarını hemen anladıklarından içeceğine zehir karıştırdılar. Evine dönen Yesugai-ba'atur, öleceğini hissettiğinden Temucin'i yanına çağırtsa da oğlunu göremeden öldü.⁵⁹

Yesugai-ba'atur'in ölümüyle başsız kalan kabile yerlerini terk edip Temucin ve ailesini orada bıraktı. Ho'elun-ucin, göç etmekte olanların bazısını geri döndürmeyi başardı. Fakat daha sonra bunlarda diğerlerinin yolundan gitti. Terkedilmiş durumda olan Ho'elun-ucin, çocuklarıyla beraber balıkçılık ve avcılık ile uğraşmaya başlayarak geçimlerini sağladı. Temucin, Hasar,⁶⁰ ve üvey kardeşleri Bekter, Belgutai⁶¹ ile balık avlarken Temucin'in oltasına takılan balığı Bekter almaya çalıştı ve aralarında sürekli bu tarz kavgalar olduğundan anneleri onları azarlasa da sinirli bir şekilde hareket eden Temucin, Hasar ile birlikte Bekter'i okla öldürdü. Hâlbuki Ho'elun-ucin her zaman çocuklarına birbirleriyle iyi anlaşmalarını tavsiye ederek bir bütün halinde olanların kimse tarafından bozguna uğratılmayacağını, onların da birbirinden başka kimseleri olmadığını söylemekteydi.⁶²

Ho'elun-ucin, çocuklarıyla birlikte yaşamlarına devam ederken Taiçi'ut'ların tehdidi karşısında kaçmak zorunda kaldı. Fakat Taiçi'ut reisi Temucin'in kendilerine

⁵⁷ Kaynaklarda Kungrat, Onggirat, Konkirat şeklinde geçen ve Moğolistan coğrafyasında yaşayan bu kabile, Moğollar ile sıkı ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır. Orhan Doğan, "Kungrat", *DİA*, TDV Yay, 2002, 26, 375; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 29.

⁵⁸ Börte, Borte-ucin-Fuçin. *Moğolların Gizli Tarihi*, 20; Kafalı, "Cengiz Han", 91; Ahmetbeyoğlu, "Moğollar ve Komşuları", 86; Jack Weatherford, *Cengiz Han'ın Kızları*, (Çev.: Mehmet Bilgen), Tarih ve Kuram Yay., İstanbul 2016, 71.

⁵⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, 20-21-22; Boyle, *The Successors of Genghis Khan*, 135; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 29-30.

⁶⁰ Kasar. *Moğolların Gizli Tarihi*, 27.

⁶¹ Belgutay. *Moğolların Gizli Tarihi*, 27.

⁶² Buna benzer bir durum daha önce de Moğollarda yaşanmıştı. Alan Ana/Alanğoa/Alanhoa isimli bir Moğol atası beş oğlu aralarında anlaşamayınca onlara birer ok verip kırmalarını istedi. Onlarda zahmetsiz bir şekilde okları kırıp attılar. Fakat anneleri bu sefer beş oku birden kırmalarını isteyince bunda zorlanıp yapamadılar. Bunun üzerine anneleri oğullarına her zaman bir arada olmaları gerektiğini söyleyerek parça parça olmaları halinde düşmanları tarafından kolaylıkla alt edilebileceklerini söyledi. *Moğolların Gizli Tarihi*, 7-8-28-23-27-29; Saadetin Gömeç, "Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu", Mehmet Alpargu-Yücel Öztürk (Ed.), *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya 2017, 463; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 31; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 68-77; Kafalı, "Cengiz Han", 367; Aytaç, "Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri", 7; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 41.

verilmesini istediklerini söyleyerek diğerlerine zarar vermeyeceklerini bildirdi. Bunun üzerine Temucin kaçtı ve dokuz gün boyunca saklandı. Saklandığı yerden çıkar çıkmaz ise yakalandı. Taiçi'ut'lar yakalanan Temucin'i boynuna tasmaya benzer boyunduruk (bukağı)⁶³ takarak her gün bir başkasına emanet ettiler. Daha sonra Temucin, Sorhan-şira⁶⁴ isimli birinin yardımı ile boyunduruktan kurtularak zorluklardan, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra ailesine kavuştu.⁶⁵

Temucin evine döndükten bir süre sonra ailesinin sekiz at ve beygirleri çalınınca aramaya koyuldu. Temucin ve kardeşleri genç birine rastladılar ve bu genç yani Nahubaiyan oğlu Bo'orçu, onlara atları çalanların kim olduğunu bildiğini ve onlara yardım edebileceğini söyledi. Bu gencin yardımcılarıyla bir güreyen⁶⁶ yanında atlarını gördü ve çarpışarak atları onlardan aldı. Atlarını kurtaran Temucin, bu sefer nişanlısı Borte-ucin'i bulma arayışına girdi. Sonunda Unggirat kabilesine mensup Dei-Seçen ile Temucin karşılaştı ve Dei-Seçen, Borte-ucin'i Temucin'in alıp götürmesine izin verdi. Borte-ucin'in annesi Çotan'da Temucin'in evine varıncaya kadar onlara eşlik etti. Çotan düğün hediyesi olarak Temucin'e samur kürk getirdi. Temucin kayınvalidesini evine yolladıktan sonra kardeşleri Hasar ve Belgutai ile beraber bu samur kürkü alıp babasının yakın arkadaşı Kereitlerin⁶⁷ lideri Ong Han'a⁶⁸ gitti. Ong Han Temucin'i manevi oğlu

⁶³ Ceza olarak mahkûmun boynuna takılan, ağaçtan yapılmış dört köşeli çerçevedir. *Moğolların Gizli Tarihi*, 31.

⁶⁴ Sorgan-şira, Sohan-şira, Sorkan, Sorkan Kiray, Sorkan-shira. *Moğolların Gizli Tarihi*, 31-33; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 42; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, 105; Manole Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı Attila-Cengiz Han-Timur*, (Çev.: Müstecip Ülküsal), Çatı Kitapları Yayınları, İstanbul 2004, 135; Aykut Çağatay, *Cengiz Han'ın Liderlik Sırları*, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul 2001, 34; Man, *Cengiz Han Yaşamı, Ölümü ve Yeniden Dirilişi*, 98.

⁶⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, 30-31-33; Man, *Cengiz Han Yaşamı, Ölümü ve Yeniden Dirilişi*, 98; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 42; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 73.

⁶⁶ Kaynaklarda guriyen, guri'en, gureyen şeklinde geçer ve kamp anlamına gelir. Eski zamanlarda herhangi bir kabile istedikleri bir yerde halka şeklinde dizilerek kamp kurar ve kabile büyükleri dairenin ortasında bir nokta gibi bulunurdu. *Moğolların Gizli Tarihi*, 35; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, 37.

⁶⁷ Kerayit. İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 121.

⁶⁸ Unk Han, To'oril-Han, Togrul, Tuğrul. Kereit kabilesine mensup Ong Han ile Temucin arasındaki güçlü bağ Cengiz'in babası zamanından gelmekteydi. Taht için amcalarına karşı yalnız kalan Ong Han, Yesugai-ba'atur'a sığındı. Yesugai-ba'atur, Ong Han ile birlikte onun amcalarını yenerek ahalisini tekrar kendisine teslim etti. Ong Han'ın kardeşi Erke, abisi tarafından öldürüleceğini düşündüğünden kaçarak Nayman hükümdarına sığındı. Nayman hükümdarı İnanç Han'ın, Erke'ye yardımcı olmak için karşı tarafa asker göndermesiyle Ong Han, Hara-kitan, Karahıtay Gur-han'a varmışsa da orada kalamadı. Cengiz, aç bir şekilde dolaşan Gur-han'ı yanına alarak ihtiyaçlarını karşıladı. (1196). *Moğolların Gizli Tarihi*, 44; Man, *Cengiz Han Yaşamı, Ölümü ve Yeniden Dirilişi*, 104; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 26.

ilan etti.⁶⁹

Temucin 20 yaşına geldiğinde Merkitler, obasına saldırı düzenlediler. Herkes atları alıp kaçtığı zaman Borte-ucin'e at düşmediğinden geride kaldı. Temucin'in yaşlı hizmetlisi Ho'ahçin, Borte-ucin'i öküz arabasındaki yünlerin içine gizlemesine rağmen gelen Merkit askerleri Borte-ucin'i bulup esir ettiler. Fakat Temucin ve diğerlerini bataklık arkasına gizlendikleri için ele geçiremediler. Borte-ucin, zamanında Yesugai-ba'atur tarafından Çiledu'nun elinden alınan Ho'elun-ucin Hatun'un intikamını almak için kaçırıldığından, Çiledu'nun kardeşi Çirger-boko tarafından tutulmaktaydı. Bu şekilde Merkitler, yıllar önce Yesugai-ba'atur'un Ho'elun-ucin'i kaçırmalarıyla darbe indirmesinin intikamını almış oldular. Bunun üzerine Temucin, Ong Han'dan yardım istedi. Ong Han bunu kabul ederek Temucin'in yakın arkadaşı Camuha'yı⁷⁰ da çağırmasının onlara faydalı olacağını söyledi. Camuha bu çağrıya olumlu cevap vererek intikam almaya hazır olduğunu bildirdi.⁷¹

Selenga⁷² ırmağı civarında yürüyen Temucin ve ordusu Merkit kampına vardı. Merkit nöbetçileri bunları fark ettikleri an birbirlerini uyararak kaçmaya başladılar. Eşinin adını sayıklayarak savaşan Temucin'i duyan Borte-ucin olduğu yerden atladı. Onu hemen tanıyan Temucin, karısını kurtardı. Bu şekilde hem Merkitleri talan ederek mallarını yağmaladılar hem de Temucin, Borte-ucin'i kurtararak gücünü kanıtlamış oldu. Başarı sağlamış olan müttefikler yerlerine gitmek için yola çıktılar. Camuha ve Temucin, Ong Han'dan ayrılarak dostluklarını daha da perçinlemek adına aynı yerde yani Horhonah-cubur'da birbirleriyle hediyeleştiler. Bir buçuk yıl birlikte yaşadıkları sonra Temucin buradan göç etme kararı aldı.⁷³

Temucin, göç yolundayken kendisine farklı farklı kabilelerden üçer beşer kişi katıldı. En son Ba'arin'lerden Horçi-usun ve tanıdıkları katıldı. Temucin'e rüyasında Camuha'yı ve kendisini gördüğünü anlatarak Temucin'in han olmasının çok güzel

⁶⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, 34-35-36-37-79-80; Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname (1245-1247)*, 52; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 78-102-103; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 43-45; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 42-50-52.

⁷⁰ Camuka, Camoha, Boorchu. Ethel G. Stewart, *Cengiz Han'dan Amerika'ya Kaçan Türkler*, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000, 109; Man, *Cengiz Han Yaşamı, Ölümü ve Yeniden Dirilişi*, 101; Kafalı, "Cengiz Han", 367.

⁷¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, 38-39-40-44-48-49; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 45; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 85-89; Man, *Cengiz Han Yaşamı, Ölümü ve Yeniden Dirilişi*, 102.

⁷² Selenge olarak da bilinen ve Asya'da yer alan bu ırmak, Moğolistan coğrafyasından Baykal Gölü'ne kadar uzanır. *Moğolların Gizli Tarihi*, 48-49.

⁷³ *Moğolların Gizli Tarihi*, 48-49-52-53; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 93.

şeylere yol açacağını söyledi. Daha sonra Temucin'e birçok kişi gelip katılarak onu han yapmak istediklerini söylediler. Çünkü Temucin'in gücüne fazlasıyla güvenmekteydiler. Daha sonra toplanan Moğol kabileleri Temucin'i 602/1206'da Cengiz Han⁷⁴ olarak hükümdar yaptılar. Cengiz Han da kendisine yararı dokunan bu kişileri belirli mevkilere atadı. Ong Han'a da Cengiz'in Han olduğu haber verilince bu habere çok sevindi.⁷⁵

Camuha, Cengiz'e katılanların Cengiz ile aralarını açma amacıyla olduklarını düşünmekteydi. Camuha'nın kardeşi Taiçar, Coçi-Darmala adlı birinin sürülerini kaçırdığı için Cengiz Han'ın en büyük oğlu Coçi⁷⁶ bunu takibe koyulup öldürdü ve sürüsünü kurtardı. Kardeşinin öldürülmesiyle çok sinirlenen Camuha, Cengiz Han'a karşı sefere çıktı. Cengiz ve ordusunun geri çekilmesini sağlayan Camuha, ele geçirdiği 70 Çinös prensini kazanlarda kaynattı. Diğerlerinin de kafasını kestirdi. Bundan sonra farklı kabilelerden birçok kişi gelip Cengiz'e katıldı. Bazı kabilelerin toplanarak Camuha'yı Gur-Han ilan etmelerinin duyulması üzerine Cengiz, Ong Han'ı da yanına alarak Camuha'ya savaş ilan etti. Camuha'nın ordusundaki iki büyücü yağmur yağdırarak durumu kurtarmak amacındaydılar. Fakat yağmur rüzgârla birleşince durum aleyhlerine döndü. Bunun bir ceza olduğunu düşündüklerinden kaçtılar. Cengiz, savaşta

⁷⁴ Çingis, Çinggis-hahan şeklinde yazılımları da mevcut olan bu kelime, güçlü, gözü pek kişi, yılmaz, kuvvetli, sert, yumuşamayan insan, deniz, tengri cihan padişahı manalarına gelmektedir. *Moğolların Gizli Tarihi*, 60; Cornell H. Fleischer, *Bureocrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton University Press, 1986, 274; Ayan, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyhatnamesi (1245-1247)*, 45; Kafalı, "Cengiz Han", 367; Osman Turan, "Çingiz Adı Hakkında", *Bellekten*, 5(19), Ankara 1995, 267-276; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 36; Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, (Çev.: Coşkun Üçok), Sevinç Matbaası, Ankara 1967, 5; Kemal Silay, "Ottoman Elitism Revisited: Büket Uzuner's "Balık İzlerinin Sesi" (B.I.S.) as a Recent Manifestation of (Post)modern(ist) Discourse in Turkish Literature", *Turkish Studies Assosiation Bulletin*, 17(1), Nisan 1993, 27.

⁷⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, 54-55-57-58-59-60; Amiral Castex, *Cengiz Han'dan Stalin'e*, (Çev.: Sururi Akalın), Deniz Matbaası, İstanbul 1939, 1; Garthwaite, *İran Tarihi*, 128; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 46-47; Temizsu, *Yasak*, 45; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, (Çev.: Halil İnalçık), TTK Yay., Ankara 2011, 225; Ahmetbeyoğlu, "Moğollar ve Komşuları", 83.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 61; Ahmet Temir, "Anadolu'da Moğollar", *Türk Kültürü*, 38(445), 2000, 276.

⁷⁶ Misafir anlamına gelmekte olan Coçi'nin Tuşi, Cuci, Coci şeklinde yazılımları da bulunmaktadır. Coçi, Borte-ucin'in kaçırıldıktan sonra hamile kalarak doğurduğu ilk çocuk olduğundan kendisi çoğu zaman Cengiz'in gerçek çocuğu olmadığı söylemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Hatta Cengiz'in neslinden olmama ihtimali ve yapılan taksimatta pay almaması gerektiğiyle ilgili ifadeler de kullanılmaktaydı. Tüm bunlara rağmen Cengiz, küçükliğünden beri kendisini gerçek oğullarından ayırt etmediği bu evladına ölene kadar aynı muamelede bulundu. Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, 30; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi* 3, 11; Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan Yay., Ankara 2017, 107-110; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 6; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, (Yay. Haz. İsmail Otar), İsmail Otar Kültür Serisi Yay., Eskişehir 2005, 29; Morris Rossabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, (Çev.: Özgür Özol), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2015, 8; Lamb, *Cengiz Han'ın Liderlik Sırları*, 170; René Grousset-İzzet Tanju, *Cihan Fatih Cengiz Han*, (1966), (Çev.: M. Reşat Uzman), Ötüken Yay., İstanbul, 2014, 273.

ağır yaralananca sadık adamlarından Celme, onun sıhhatine kavuşması amacıyla çaba sarfettiği için Cengiz'in en yakınları arasına girdi. Ayrıca Cengiz'in Tersut'ta bulunduğu sırada Kereitli Caha-gambu⁷⁷ ona katıldı ve beraber Merkitleri uzaklaştırarak diğer kabileleri bir araya getirdiler.⁷⁸

Bu sırada Cengiz tüm Moğol kabilelerine kendilerine itaat etmeleri hususunda elçiler gönderdi. Fakat eskiden beri düşman oldukları Tatarlar bunu kabul etmeyerek asker topladı. İki taraf karşı karşıya geldi. Cengiz, Ong Han'a haber vererek onun da katılmasını istedi. Cengiz, savaşta belirli kurallar koyarak verilen düzenin bozulmamasını, ganimetlerin sona bırakılmasını emretti. Tatarlar yenilince Cengiz, tamamen ortadan kaldırılmaları adına hepsinin öldürülmesini, kalan kişilerin de köle olarak farklı yerlere gönderilmesini kararlaştırdı. Yapılan savaşta Tatarlardan Megucin-se'ultu'yu öldüren Cengiz ve Ong Han Tatarlardan epeyce ganimet elde ederek yola düştüler.⁷⁹ Tatarlardan kendisine güzel bir kız alan Cengiz, aldığı kızın kız kardeşinin daha güzel ve Cengiz'e daha layık olduğunu söylemesi üzerine bunu aratıp buldu ve eşini de öldürttü.⁸⁰

Küçüklüğünden beri Ong Han'ın yanında olan Cengiz'i Han'a karşı soğutmak isteyen varisler Cengiz hakkında çeşitli dedikodular çıkardılar. Söylenenlere inanan Ong Han, eski gücünde olmadığından oğullarını dinleyerek Cengiz'in öldürülmesi için adamlarını gönderdi. Fakat sadık iki yardımcısı tarafından uyarılan Cengiz, yanına asker toplayarak saldırıya geçti. Art arda yaptığı darbelerle karşı taraftan pek çok kişiyi öldürüp bazısını da esir aldı.⁸¹ Cengiz, boyları itaat altına almaya başladıkça gücünden korkarak boyun eğenler canlarını kurtardılar. Fakat ona karşı çıkan herkes öldürüldü. Cengiz yararını gördüğü herkese iyi muamelede bulunduğundan daha önceden bahsi

⁷⁷ Caka-gambu. *Moğolların Gizli Tarihi*, 77.

⁷⁸ *Moğolların Gizli Tarihi* 70-71-72-73-77-78-79; Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş*, (Çev.: Sabit İnan Kaya), Sea Yay., İstanbul 2006, 155; İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 82-83; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 47.

⁷⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, 61-62-63-64; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 47; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 98; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 48-49; Temizsu, *Yasak*, 46; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 26.

⁸⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, 82-83-84; Halil İnalçık, "Tarihçi Şükrullah Çelebi", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 61(1/2), Mart 2008, 114; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 103-104; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 55.

⁸¹ Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, 5; Ömer Subaşı, "İlhanlı Devleti'nde Kerait Bir Aile: Alinak Noyan ve Emir Kurmişi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 2015, 563; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 50; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 52.

geçen canının kurtarılmasını sağlayan iki yardımcısı ve çocuklarına Tarhanlık⁸² verdi. Tarhanlığa ilaveten hükümdarların yanına izinsiz girip çıkma ve dokuz kişi oluncaya dek öldürdüğü kişiler sebebiyle ceza almama gibi kendine göre her olaya karşılık olması için kurallar, yasalar⁸³ tayin ederek yakınlarına haklar tanıdı.⁸⁴

Cengiz, 603/1207'de Kırgızlara gönderdiği elçilik heyetiyle onları hâkimiyet altına altına aldı. Bu şekilde ilk kez bir Türk kavmi olan Kırgızlar Cengiz egemenliğine girdi. Ayrıca onların içişlerine karışmayarak sadece vergi aldı. Ardından Tang'ut⁸⁵ ülkesini dize getirdi.⁸⁶ Kumaşın Moğol diyarında iyi fiyata satıldığını duyan üç tüccar Temucin'in bölgesine doğru yol aldılar. Buraya vardıklarında Müslümanlara yapılan hürmet göstergesi olarak beyaz dövme çadırlarda konakladılar. Moğollar, Ahmet adlı bir tacirin mallarını çok beğendiklerinden onu Cengiz Han'a sundular. Fakat ederinden fazla miktar istenmesi üzerine kızan Cengiz, tüccarın mallarını yağma ettirdi. Diğer iki tüccar bunu görünce malları hediye ettiklerini söylediler de Cengiz, Ahmet dâhil hepsine mallarının karşılığını verdi.⁸⁷

⁸² Tarhanlık alan kişiler idarecilerin tebaadan aldıkları vergilerin hiç biriyle mükellef olmayan kimselerdir. Hatta savaşlarda elde ettikleri ganimetlerden idareciler dâhil kimseye pay vermeme hakkına da sahiptiler. Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 6; Temizsu, *Yasak*, 195.

⁸³ Kaynaklarda Yasak, Yasayı Buzurg, Yasaname-i Büzürg olarak geçen Cengiz Han Yasaları, bitikçiler tarafından Kökö/Köke Depter adıyla bilinen Mavi Deftere geçirilirdi. Zina, ihanet vb. suçların cezası idam olan ve Türk geleneğindeki töreye benzerliğiyle dikkat çeken yasaya göre suların kirletilmemesi çok önemli olduğundan bir kap aracılığıyla sulara temas edilmekteydi. Bu madde abdest alan Müslümanlar ile sık sık çatışma haline girilmesine sebep olmaktadır. Cengiz ortaya koyduğu bu yasalara halkıyla beraber kendi soyuna mensup olanların da tam olarak bağlı olmasını emretmiştir. Bu şekliyle idari kesimden en düşük kademeye kadar herkes Cengiz Han Yasalarını kutsal olarak görüp ona göre hareket etmekteydiler. Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu (*Cengiz İmparatorluğu*), (Çev.: Ankhbayar Danuu), Ötüken Yay., 2012, 73; Şerefeddin Ali (Yezdi), *Timur ve Tüzükâtı*, (Çev.: Kevser Kutay), Elma Yay., Ankara 2000, 119-121; Alinge, *Moğol Kanunları*, 31; Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 538; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 103; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 115-116-117; Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname (1245-1247)*, 64; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 138; Temizsu, *Yasak*, 44-45-49; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994, 118; Nazile Abbaslı, *Cengiz Han*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2001, 119; Mahmut Arslan, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1984, 84.

⁸⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 85; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 6; Zekeriya Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler 2*, Yedikubbe Yay., İstanbul 2017, 296.

⁸⁵ Tangut, Tenküt. Kuzey Çin'de bulunur. *Moğolların Gizli Tarihi*, 187; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 15-16.

⁸⁶ Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, 129; İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 75-78; Kafalı, "Cengiz Han", 367; Aytaç, *Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri*, 7; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 43; Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 535; Mustafa Kalkan, "Moğolların XIV.-XVI Yüzyıllarda Kırgız ve Kazaklar Üzerindeki Etkileri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 21, 2004, 45.

⁸⁷ Erdoğan, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, 202; Grousset-Tanju, *Cihan Fatihî Cengiz Han*, 270-271; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 93; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 7.

Cengiz, üç tüccarı, yanına emrinden kimseler vererek, daha güzel parçalar getirmeleri amacıyla görevlendirdi. İçlerinde Hocentli Ahmet, Cenedli Emîr Hasanoğlu Abdullah ve Ahmet Belcih vardı.⁸⁸ Cengiz, kölelerinden birine de Harezmsah Sultan Muhammed'e teslim etmesi için bir mektup verdi. Mektupta ticaret yapmak, aradaki bağı kuvvetlendirmek amacıyla olduklarını ve tüccarların sağ salim geri dönmeleri gerektiği konusunda uyarıda bulunmaktaydı. Kafile, 615/1218'de Otrar⁸⁹ şehrine ulaşınca şehir valisi Kayır Han,⁹⁰ malları elde etmek istediği için Harezmsah Sultan Muhammed'e mektup yazarak tüccarların öldürülüp mallarının müsadere edilmesi konusunda izin aldı.⁹¹

Kayır Han'ın yaptığı katliam sonucu içlerinden sadece biri sağ kaldı o da gidip Cengiz Han'a durumu bildirdi. Olanları öğrenen Cengiz'in çok öfkelenerek hemen bir ordu toplanmasını emretmesiyle askerler Otrar şehrini kuşattı. Harezmsah, destek sağlaması için Karaca Has Hacib ile birlikte on bin asker de gönderdi. Karaca, şehrin teslim edilmesinin daha doğru olacağını söylemesine rağmen Kayır Han, sağ bırakılmayacağını bildiği için ölene kadar savaşacağını bildirdi.⁹² Bunun üzerine Karaca, gece olunca askerleriyle beraber dışarı çıktı. Fakat Moğollar, kendi hükümdarına ihanet edenin kimseye hayrı olmayacağını söyleyerek onu ve adamlarını öldürdüler. 616/1219'da Moğol ordusu bu şekilde kale içine girip yağma yaptılar. Cengiz Han'ın isteği üzerine Kayır Han'ın canlı ele geçirilmesi gerektiğinden Moğol askerleri onun etrafındaki herkesi öldürüp Kayır Han'ı canlı yakaladılar ve Cengiz Han kendisini Semerkant Göksaray'da öldürdü.⁹³

⁸⁸Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 8; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 174-175.

⁸⁹ Udurar, Utrâr, Udarar. *Moğolların Gizli Tarihi*, 182-183; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Kronik yay, İstanbul 2017, 410; Sercan M. Ahincanov, *Kıpçaklar*, (Çev.: Kürşat Yıldırım), Selenge Yay., İstanbul 2009, 228.

⁹⁰ Gayır Han-İnalçık. Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 8.

⁹¹ Nesevi, *Siret-i Celaleddin Mengüberti*, (Çev.: Mücteba Minûvî), Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1986, 84; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 55; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 36; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 8; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi: Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler 5*, Kayıhan Yay., İstanbul 1985, 128; Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler 2*, 282; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 94; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 72; Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûklar (1193-1260)*, 126; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 99-100.

⁹² Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 334; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, 13; Aytaç, *Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri*, 8; Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, 73; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 9; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 43.

⁹³ Masoumeh Daei, "Moğol İstilas Dönemi'nde İran'ın Sosyal Yapısı ve Malî Durumu", İbrahim Ethem Atnur (Ed.), *Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, Berikan Yay., Ankara 2012, 291; Garthwaite, *İran*

Cengiz Han, Otrar'ı Çağatay ve Ögedey'e bıraktıktan sonra 617/1220 yılında Buhara üzerine yürüdü. Kuşatılan şehirde 20 bin asker vardı. Fakat yenileceklerini düşündüklerinden yerlerini terk ettiler. Moğol ordusu da bunların hepsini öldürdü. Şehirde çatışacak kimse olmadığından dolayı halk aman diledi. Cengiz, tüm halkı şehir dışına çıkardıktan sonra oğlu Toluy ile beraber bölgeye girip Ulu Camii önünde buranın padişahının evinin olup olmadığını sordu. Halk ise buranın Hanei-Yezdan yani "Tanrıevi" olduğunu söylediler. Bunun üzerine camide halka hayvanların ot olmadığı için aç olduklarını ve ambardakilerle hayvanları doyurmalarını emrederek cami kitaplarını atıp raflarla ağıl yaptırdı. Ardından camide şaraplarını içtiler.⁹⁴

Şahsına ayrılan konağa geçen Cengiz Han, burada din âlimlerine kendisinin zalim idarecilere karşı Tanrı tarafından gönderildiğini söyleyerek zengin ve fakirlerin ayrılmasını istedi. 280 bin kişi olarak biraraya gelen varlıklı kimselere gömülü olan zenginliklerini kendisine getirmelerini emretti. Bunun üzerine harekete geçmelerine sevinen Cengiz Han, adamlarına bölge halkına daha insafli davranmalarını söyledi. Bazı askerlerin hâlâ şehir içinde olduğunu düşünen Cengiz, ateşler yakılmasını emretti. Evlerin çoğu tahtadan olduğu için çıkan yangın tüm şehri sardı. Halk ise Horasan dolaylarına doğru yürüdü. Cengiz, aynı sene içerisinde Çağatay ve Ögedey'i Semerkant üzerine gönderdi. Merv ve Nişâbur da kanlı bir şekilde ele geçirildi.⁹⁵

Cengiz'in işgalleri, Çağatay ve Ögedey'in⁹⁶ Harezm'e⁹⁷ gelip bölge halkının itaatlerini istemeleriyle devam etti. Taş olmayan Harezm'de ağaçları kullanmak zorunda kalan Moğol askerleri bu sırada etrafta açılan hendekleri de doldurmaktaydılar. Zayıf durumda olan şehir halkı her şeye rağmen savunmayı bırakmadılar. Fakat bu güçlü kuşatmaya daha fazla dayanamayan halkın işe yarayanları hariç hepsi öldürüldü. Cengiz

Tarihi, 129; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 10; Özkan İzgi, "Harezmsah ve Moğolların İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi", *Türk Kültürü*, 15(170), 1998, 93.

⁹⁴ Cüveynî, *Târih-i Cihân Güşâ*, 201; Polk, *Irak'ı Anlamak*, 64; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI. yy*, 104; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 10-11.

⁹⁵ Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, 30; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 11-12; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 105; Ömer Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, Emine Nur Diler, Garo Kürkman, J.C. Hinrichs (Haz.), Mas Yay., İstanbul 2006, 30; Mürsel Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, 149.

⁹⁶ Ogodai, Oğaday, Oktay, Uktay, Ögeday, Ögödey, Ugedey. *Moğolların Gizli Tarihi*, 187; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 98; Alinge, *Moğol Kanunları*, 7; Ahmet Temir, "Cengiz Han", *Central Asiatic Journal*, 38(2), 1994, 302; Osman Gazi Özgüdenli, "Ögedey Han", *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2007, 34, 21.

⁹⁷ Harzem. Günümüzde Özbekistan'da bulunan bu bölge Ceyhun Nehri ve Aral Gölü arasında bulunur. Kadir Şahin, "Cend Şehri ve Moğol Hâkimiyeti", *Anasay*, 8, 2019, 50; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 174.

sırasıyla 618/1222 yılında Belh ve Talkan'a gitti. Ahali her ne kadar aman dilese de Cengiz işine yarayacaklar hariç hepsini öldürdü.⁹⁸

Bahsi geçen şehirler yağma edildikten sonra Sultan Muhammed'in oğlu Celâleddin'in Irak'tan ve Sind Suyu civarından asker topladığı öğrenilince oraya hareket edildi. Canlı ele geçirilmesi gereken Celâleddin, uzun ve çetin bir savaş sonucu kısıtırıldı. Sind Suyu etrafında ailesiyle vedalaşan Celâleddin, atıyla sudan geçti. Cengiz de Celâleddin'in ardından kalan ailesini katletti.⁹⁹

Dönemin savaş doğası üzerinden yapılanların Moğollar açısından normal ama İslam kaynakları bakımından vahşet olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Cengiz, insanların kendi hanlarına olan ihanetlerini hiçbir zaman affetmediğinden ona tabi olmak isteyenlerde bu durumu bilerek ona göre hareket etmekteydiler. Ba'arin kabilesine mensup Şirgu'etu isimli bir adam, oğullarıyla beraber ormandayken Taiçi'ut komutanı Tarhutai-kiriltuh'u Cengiz'in düşmanı olduğu için yakalayıp öldürmeyi düşünmekteydi. Fakat oğulları Cengiz'in onu hanına ihanet ettiği için affetmeyeceğini söylediğinden adamı serbest bırakarak Cengiz'in yanına vardı. Durumu anlatıp onun hizmetine girmek istediğini söylemesi üzerine Cengiz, hanını öldürdüğü takdirde onu ve ailesini ihaneti sebebiyle öldüreceğini, yaptığı hareketin çok doğru olduğunu ifade etti. Çünkü Cengiz'e göre efendisine ihanet eden birine güvenilmezdi. Gittiği her yerde herkesi dize getirip istediğini yaptıran Cengiz'in yaydığı korku her tarafta dillendirilmekteydi. Hatta öyle ki Cengiz, bir gün güreşçi Buri-boko¹⁰⁰ ve kardeşi Belgutai'ı güreştirdi. Daha öncekilerde Buri, Belgutai'ı yenmesine rağmen Cengiz'i görünce onun korkusundan bir şey yapamadı ve Belgutai onu bel kemiğini kırarak öldürdü.¹⁰¹

Cengiz'in 500'e yakın eşlerinden pek çok çocuğu olmakla beraber dört oğlu daha da ön plandaydı. Moğollarda şeref ve itibar çocukların annelerinin asilliğine bakılarak gösterildiğinden Cengiz, Borte-ucin'den olan çocuklarına iyi görevler verdi.

⁹⁸Ahmet Ocak, "Moğol Tahribatı Karşısında Ahilik Kültürü", *I. Uluslararası Ahilik Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 13-15 Ekim 1993, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, 123; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 94; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 13-14; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 174.

⁹⁹Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 28-29; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 96; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 14.

¹⁰⁰Böke, büke. Bkz: Lamb, *Cengiz Han'ın Liderlik Sırları*, 177.

¹⁰¹*Moğolların Gizli Tarihi*, 68-69; B. Y. Vladimircov, Hasan Âli Ediz, "Cengiz Han (Çingis-Xan)", *Oriens*, 6(1), 30 Haziran 1953, 150; Lamb, *Cengiz Han'ın Liderlik Sırları*, 177.

Moğol geleneğine göre liderlik büyük oğula, mal-mülk küçük oğula bırakılırdı. En büyük oğlu Coçi'ye av, teşrifat ve Kuzey Batı Kıpçak¹⁰² toprağını verdi. Çünkü Cengiz, Coçiyi daha önceden o toprağa göndermişti. Deşt-i Kıpçak¹⁰³ olarak da bilinen bu bölge Kırım ve Hazar'ın kuzeyi arasında kalırdı.¹⁰⁴ 604/1207'de Coçi kaybolmayıp bölgeye hâkim olduğu için bu toprakları ona tahsis etti. Coçi'den sonra oğlu Batu ise babasından aldığı toprakları geliştirerek Rusya'ya hükmetti. Hatta bazı kaynaklar Kırgızların Cengiz'den oğlu Coçi'nin başlarına gelmesi konusunda izin istediklerini yazmaktadırlar.¹⁰⁵

Cengiz, Çağatay'a¹⁰⁶ kanunları yürürlüğe koyma, dava-yasa, yargı, mali işleri, Semerkand, Hisar, Buhara, Horasan'ı; Ögedey'e zekâsı sebebiyle memleket, devlet konularıyla beraber Karakurum ve etrafını verdi. En küçük oğlu Toluy'a da askeri işleri,

¹⁰²Petakhia, Pallidi, Falones, Khartes, Plovets, Kumanos, Hifçak, Komani, Kun, Kumani, Kumanoi, Valwen, Falben, Hifçak, Kuman, Cumanus, Hipçaq, Khartes, Chardes, Kumanoi, Kapçak şeklinde farklı yazımları olan Kıpçak adı; Ağaç Kovuğu ve Sarımtırak anlamlarına gelmektedir. Geniş alın kemiğine sahip olan Kıpçakların elmacık kemikleri göze çarpar şekildedir. Moğol işgaline kadar çevrelerinde bulunan pek çok devlete diz çöktürmüş olsalar da Coçi'nin nesli ile Moğollar bu kavmin bölgesini işgal ederek onları itaat altına aldı. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem, Mine'l-Meşrik İle'l Magrib*, 40; Ebû Saîd Abdülhay b. Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, Nşr. Abdülhay Habîbî, Dünya Kitap, Tahran 1363, 21; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 14; Ahmet Gökbel, "Bulgaristan Türk Halk Kültüründe Kuman (Kıpçak) Türkleri'nin Yeri", *Bulgaristan Türk Folkloru, II. Uluslararası Bulgaristan Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2001, 37; İbrahim Kafesoğlu, "Türkler", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1988, 12(2), 204; Yaşar Kalafat, *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Berikan Yay., Ankara 2007, 57; Akdes Nimet Kurat, *IV.-XVIII.Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, 70; Murad Adji, *Avrupa Türkler ve Büyük Bozkır*, (Çev.: Zeynep Bağlan Özer), Doğu Kitabevi, İstanbul 2016, 24-31; İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay., Edirne 2008, 18; Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, Ötüken Yay., İstanbul 2000, 69; Mehmet Kutalmış, "On the Armeno-Kıpçak", *Karadeniz Araştırmaları*, 2, 2004, 35.

¹⁰³ Comania olarak bilinen bu bölge Karadeniz'in kuzeyinde yer almakla beraber batısında Tuna, doğusunda Baykal Gölü bulunur. Büyüklüğüyle göze çarpan bu bölge Kırım, Almasaray ve daha pek çok şehri bünyesinde barındırır. Abdullah bin Rıdvân Osmanî'l-Kırımî, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak*, (Haz. Rasih Selçuk Uysal), Post Yay., İstanbul 2016, 63; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 12; Adji, *Avrupa Türkler ve Büyük Bozkır*, 26; Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, 19; Adji, *Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti)*, 81; Ahmetbeyoğlu, "Moğollar ve Komşuları", 84.

¹⁰⁴ Abdullah İbn Rıdvân, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'an Hutta-i Kırım*, (Haz. M. Akif Erdoğan-Selçuk Uysal), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2012, 9-10; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 51; Nurdan Kumru, *P. V. Golubovskiy ve Eseri: Peçeneği, Torki i Polovtsi do Naşestviya Tatar: (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar Tercüme-Tahlil)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, 258.

¹⁰⁵ Lev Nikolayeviç Gumilöv, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları* 2, (Çev.: D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2003, 193; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi* 3, 11; İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 78-80; Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, 130; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 112.

¹⁰⁶ Uzun Kulaklı anlamına gelir. Tacü's-Selmani, *Tarih-nâme*'sinde Moğolların Çağatayları melez; Çağataylarında onları cete 'haydut'diye isimlendirmekte olduğundan bahseder. Tacü's-Selmani, *Tarih-nâme*, (Çev.: İsmail Aka), Ankara, TTK Yay., 1999, 16; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 127.

ordu düzenini ve merkez ile doğu ülkeleri ve Kuzey Çin'e ek olarak Moğolistan'ı verdi. Cengiz Han, çocuklarının ve ailesinin Coçi'nin kendi çocuğu olup olmadığı konusuna şüpheyle yaklaştıklarını bildiğinden bu belirsizliği ortadan kaldırmak adına ve Çağatay'ın sınırlı bir yapıya sahip olması sebebiyle ölmeden önce onları değil de üçüncü oğlu Ögedey'ı Büyük Han olarak halef seçti. Cengiz'in tayin ettiği bu topraklar kardeşlerin ilerleyen zamanlarda aralarını bozmaya yetti. Çağatay ve Coçi merkezin zayıflamasıyla Çağatay ve Altın Orda Hanlığı adında bağımsız devletler kurdular. Fakat Çağatay her ne kadar bağımsız devlet kursa da merkezle irtibatını koparmadı.¹⁰⁷ Buna ek olarak yakınlarına torpil derecesine varan imtiyazlar tanıyan Cengiz, başka insanlara tek seferde uyguladığı yasalarını ailesi için her zaman esnetti.¹⁰⁸

Cengiz, 624/1226 yılında batıdan doğuya hareketle Tang'ut'a vardı. Burada hastalanan Cengiz öleceğini anlayınca yakınlarını yanına çağırarak Ögedey'i (1229-1241) veliht ilan ettiğini duyurdu ve 624/1227'de öldü. Mezarının yeri bilinmemekle beraber Sind nehri civarında olduğu tahmin edilmektedir. İki yıl sonra toplanan kurultaya herkes davet edilerek üç gün bayram yaptılar. Ögedey, her ne kadar kağanlığın kendinden büyüklerin hakkı olduğunu söylese de devletin ileri gelenleri Cengiz'in kararına karşı çıkmaktan korktuklarından Ögedey'in kağan olmasını istediler.¹⁰⁹

1.2. TOLUY HAN (1227-1229)

Cengiz, ölümünden önce geride taht kavgası gibi bir sorun bırakmak istemediğinden diğer oğullarına göre yumuşak tabiatıyla ve seferlerde elde ettiği başarılarla dikkat çeken oğlu Ögedey'i veliht tayin etti. Cengiz'in üçüncü oğlu ve

¹⁰⁷ Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1257*, 66-67; Gumilöv, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları 2*, 285; Manz, *Timurlenk*, 22.; Özgüdenli, "Moğollar", 226; Aytaç, "Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri", 122; Leo De Hartog, *Dünya Fatihi Cengiz Han*, Dost Yay., Ankara 2003, 146; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 29.; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 106; Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, 113; Grousset-Tanju, *Cihan Fatihi Cengiz Han*, 274.

¹⁰⁸ İsenbike Togan Arıcanlı, "Cengiz Han Devleti'nin Kuruluş Safhaları", *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1987, 538; Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname (1245-1247)*, 66; İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni", Bülent Gül, Ferruh Ağca, Faruk Gökçe (Ed.), *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, Öncü Kitap Yay., Ankara 2013, 569; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 123-124; Alinge, *Moğol Kanunları*, 7.

¹⁰⁹ Harold Lamb, *Cengiz Han'ın Liderlik Sırları*, (Çev.: Cem Erçin), Alkım Yay., Ankara 1992, 174; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 15-16; Grousset-Tanju, *Cihan Fatihi Cengiz Han*, 274; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 29.

Toluy'un abisi olan Ögedey, 582/1186 yılında dünyaya geldi. Kendisi Otrar, Mâverâünnehir, Harezm, Herat, Gazne bölgelerinde büyük başarılarla imza attı. Ögedey, babasının 624/1227'deki ölümünün ardından kurultayın toplanmasını beklemesi gerektiğinden 626/1229'da tahta oturabildi. Cengiz'n sağlığında da ülkenin iç işleriyle ilgilenen ve tecrübe kazanan Ögedey, hükümdarlığı süresince devletin dâhili-harici meseleleriyle ilgilenmeye devam ederek Çin ve Avrupa'nın belirli kısımlarını ele geçirdikten sonra 638/1241'de içki yüzünden öldü.¹¹⁰ Cengiz ve neslinin dört bir yandan giriştikleri fetih politikası, dünya lideri olma yolunda emin adımlarla ilerlemelerini sağlamaktaydı. Lakin fethetmek kadar hâkimiyet sağlanan toprakların elde tutulması da büyük önem arz etmekteydi. Merkeze yakın bölgelerde sıkıntılar yaşanmazken İran ve Çin gibi bölgelerde karışıklıklar meydana gelmekteydi. Buranın denetimi de Toluy'un oğlu Mengü'nün Büyük Kağan seçilmesiyle Toluy nesli tarafından gerçekleştirildi.¹¹¹

Cengiz Han ve Borte-ucin'in oğlu olarak 587/1191'de dünyaya gelen Toluy,¹¹² Moğol geleneği gereği evin en küçük çocuğu olması hasebiyle ev idaresi ve ordu meselelerinin düzeni için görev aldı. Cengiz öldüğünde vekâleten idareyi alan Toluy, "Han" seçimi için kurultayı topladı. Buna ek olarak Cengiz, merkez ve doğu ülkelerini otçigin/ateşbeyi¹¹³ olarak anılan Toluy'a verdi. Moğol miras geleneğine göre baba ocağı en küçük oğula verilirdi. Bu yüzden Toluy babasının ocağını tütüren kişi olarak merkez ordaya hâkim oldu. Bununla birlikte Coçi ölünce ona verilen topraklarda Toluy'a intikal

¹¹⁰ Jean Paul Roux, *Babur Büyük Moğolların Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2018, 368; Özgüdenli, "Ögedey Han", 21-22.

¹¹¹ Jean Paul Roux, *Cengizhan ve İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012, 36; Abdulkadir Yuvalı, "Çağatay Hanlığı", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, 8, 177; Özgüdenli, "Ögedey Han", 22.; Yuvalı, "Hülâgû", 473; Kafalı, "Cengiz Han", 367; Kemal Ramazan Haykıran, "Bir Mektubun Düşündürdükleri: Bizans İle Moğollar Arasında Osmanlılar", *Tarih Okulu Dergisi*, 11(33), 2018, 95.

¹¹² Tuli, Toli, Tüli, Tuluy, Yeke Noyan, Nöker, Ulug Noyan, Otçigin şeklinde farklı yazılışları bulunan bu ad Ayna anlamına gelir. *Moğolların Gizli Tarihi*, 190; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 476; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 35; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 115; Dilber İlimli Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016, 147; Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, 130; İ. Togan, "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni", 572; Abdulkadir Yuvalı, "Hülâgû", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, 18, 473; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 400; David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan", *Studia Islamica*, 34, 1971, 152; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 125; Zeki Kaymaz, "Zeki Velidi Togan'ın Türk Diline Bakışı: Buruşask Dili-Türk Dili İlişkisi Örneği", Bülent Gül (Ed.), *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'a Armağan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2012, 248.

¹¹³ Ocak bekçisi anlamına gelen bu tabir "ot" yani ateş; "tegin" yani prens kelimelerinden oluşmaktadır. İ. Togan, "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni", 573; Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, 66.

etti. Fakat Coçi'nin hükmettiği halk Cengizoğullarının Batıdaki toprakları fethetmesini isyan ederek istemediler.¹¹⁴

Cengiz, ölümünden önce Ögedey'in han olmasını ve vasiyetinin dışına çıkılmamasını istese de Ögedey, Cengiz öldüğü vakit Çağatay yahut Toluy'un –ki Toluy evlerine sürekli baktığı için daha çok onun hakkı olduğunu ifade etti- başa geçmesinin daha uygun olacağını düşünmekteydi. Fakat Çağatay ile Toluy, Cengiz'in isteğine karşı gelmeye çekindikleri için Ögedey'in han olmasını istediler. Toluy aynı zamanda Cengiz'in savaş tarzını en iyi uygulayanlardandı. Babalarının isteğiyle kardeşler Ögedey ve Toluy, Çin'in geriye kalmış yerlerini de ele geçirerek imparatorluğu genişlettiler.¹¹⁵ Toluy aynı zamanda Cengiz'in Buhara Seferi sırasında gücünü kanıtlayıp babasının yardımcısı olarak bölgenin ele geçirilmesini de sağladı. Kendisi Cengiz'in Çin Fethi sırasında Çin'in iç savaşını avantaja dönüştürerek toprak kazanıp hâkimiyetini de sağlamlaştırılanlar arasındaydı. Alkolik ve hemen sinirlenen bir yapıda olan Toluy, 628/1230 tarihinde öldü.¹¹⁶

1.3. MENGÜ (1251-1259) ve KUBİLAY HAN (1260-1294)

Toluy ve Sorgaktani'nin oğlu Mengü,¹¹⁷ 649/1251 yılında Kazvinî'ye göre ise Rebiyülevvel 648/Mayıs 1250'de kağan seçildiği zaman Çağatay, Ögedey ulusu

¹¹⁴ Edward G. Browne, "Suggestions for a Complete Edition of the Jami'u't - Tawarikh of Rashidu'd - Din Fadlu'llah", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Ocak 1908, 18; Grousset-Tanju, *Cihan Fatihî Cengiz Han*, 274; Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, 107; Hartog, *Dünya Fatihî Cengiz Han*, 145; Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, 30; Manz, *Timurlenk*, 20; İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 83; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Türkiye Vakıflar Bankası Yay., Ankara 1989, 39; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 34.

¹¹⁵ Paul Pelliot, "Le vrai nom de 'Serocetan', *T'oung Poo*, 29 (1/3), 1932, 44; Hartog, *Dünya Fatihî Cengiz Han*, 146; Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, 109; Grousset-Tanju, *Cihan Fatihî Cengiz Han*, 274; Lamb, *Cengiz Han'ın Liderlik Sırları*, 171; Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, (Çev.: Füsün Doruker), Gençlik Yay., İstanbul 1996, 40.

¹¹⁶ Barbara Brend, "A Sixteenth-Century Manuscript from Transoxiana: Evidence for a Continuing Tradition in Illustration", *Muqarnas*, 11, 1994, 105; Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, 110; Bademci, *Cengiz Han Devleti, Nesli, Türklüğü*, 273.

¹¹⁷ Kaynaklarda Müngkâ, Mönke, Müngge, Möngke, Mengkü, Mügge, Mengü, Mongkha olarak da geçmektedir. Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, 120; J. de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi 2*, (Çev.: Hüseyin Cahit), (Yay. Haz. Erol Kılınç), Ötüken Yay., İstanbul 2018, 631; Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, Berikan Yay., Ankara 2005, 105; Hasan, *İslâm Tarihi: Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler 5*, 188; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 328; Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 534; Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, 263; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 138; Temizsu, *Yasak*, 194; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 220; Mustafa Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine", Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Ed.), *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, Hel Yay., Ankara 2015, 213.

kendisini tanımadı ve Kıpçak-Kırgız mensupları da onlara destek verdi. Mengü, Coçi'nin oğlu Batu'dan aldığı yardım ile sefer düzenleyerek kendisine muhalefet edenlerin hepsini öldürdü. Ardından, kardeşi Kubilay'a¹¹⁸ Çin'i fethetmesi için görev verdi.¹¹⁹ Moğolların fethettikleri topraklar İran'a kadar uzanmıştı. Ancak tam hâkimiyet sağlamak açısından Mengü, kardeşi Hülâgû'dan Ceyhun'dan Mısır'a kadar olan toprakları alıp idare etmesini istedi. Hülâgû'nun bu görevinde Cengiz neslinden olanlara hizmetlerinde bulunan askerlerin onda ikisini Hülâgû'ya yardımcı olmaları için vermeleri emrini duyurdu.¹²⁰ Hülâgû, bu topraklarda İlhanlı¹²¹ Devletini kurarak Moğol

¹¹⁸ Qubilay. 612/1215'te dünyaya gelen Kubilay, 658/1260-693/1294 arasında hükmetmiştir. Rosabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 56-59; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, (Çev.: Ekin Uşaklı), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008, 84; Osman Gazi Özgüdenli, "Kubilay Kağan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2016, 2, 88; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 47.

¹¹⁹ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 476; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 35; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi 2*, 631; Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlı Devleti", *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1987, 543; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 105-106; İsakov, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 84; Özkan Dayı, "Câmiü't-Tevârih'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdarî Teşkilatı ve Bayındırlık", *AÜEFĐ*, 55, (2015), 240; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 336; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 41; Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2015, 78; Mustafa Kafalı, "The Chagatay Khanate", Bülent Arı-Selim Aslantaş (Ed.), *The Mongols*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2006, 94; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 35; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 333.

¹²⁰ Peter Jackson ise Cengiz'in Tuluy'a verdiği Mısır ve Suriye topraklarının miras yoluyla Hülâgû'ya kaldığını aktarmaktadır. David Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, Blackwell Publishing, London 2007, 148; Peter Jackson, *Studies on the Mongol Empire and Early Muslim İndia*, Taylor & Francis Limited, 2009, 200; Peter Jackson, *The Mongols & the Islamic World*, Yale University Press, London 2017, 144; Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 168; Yapı ve Kredi Bankası A. Ş., *İran Moğolları ve Altın Paraları*, Numismatik Yay., İstanbul 1973, 3; Zekeriya Kitapçı, Karaçi Ün. Pakistan, Jos. Ün Nijerya, Hz. Peygamber ve Hadislerinde Türkler 2, Hakan Kitapçı (Ed.), Konya 2015, 205; Polk, *İrak'ı Anlamak*, 65; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, 231; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 401; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976, 52; Diler, *İlhanlılar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 220; Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 28; Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, 28.

¹²¹ İl ve Han kelimelerinden oluşan bu tabir "İl Hükümdarı, Barışçıl yönetici, Büyük Kağanlı, İl/Eyalet Hanı, Bölge İdarecisi, Han Kulu" anlamına gelmekle beraber Büyük Kağan'a bağlı olan İlhanlı idarecileriyle birlikte anılagelmiştir. İlhanlılara (1256-1336) Hulaguiler şeklinde de hitap edilmekteydi. Aynı zamanda bu ad Büyük Han'a bağlılığı arz etmek adına alınmıştı. Fakat bu bağlılık 1295'ten sonra yok olma yoluna gitti. Hacı Seyyid Cevadî Sadri, *Dairetü'l-Mearif-i Teşeyyü' II*, Tehran 1357, 652; Hasan Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hakim Olma Faaliyetleri", *AÜEFSD*, 52, İstanbul 2014, 97; Fahrettin Kırdanoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992, 148; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 43; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, TDV Yay.; İstanbul 2000, 22, 102; Daei, "Moğol İstilas Dönemi'nde İran'ın Sosyal Yapısı ve Malî Durumu", 292; Yapı ve Kredi Bankası A. Ş., *İran Moğolları ve Altın Paraları*, 3; Nejdî Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûklar (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2000, 4; Aykut Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, 19; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 336; Temizsu, *Yasak*, 190; İlyas Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı*

topraklarını epey geliştirdi.¹²² Fakat bu taksimat Cengiz zamanında yapılan yasayla çelişmemesi adına belli maddelere sahip olsa da Moğol Devletleri arasında oluşan çatışmaların önüne geçemedi. Çünkü Cengiz'in taksimatına göre fethedilen toprak gelirlerinden belli bir kısmı toprağın asıl sahiplerine verilmeliydi. Fakat Hülâgû bunu dikkate almayarak ganimetlerin tamamını şahsına ayırdı.¹²³

Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. İzzeddin Keykavus arasındaki saltanat mücadelesine müdahale eden Mengü, bu anlaşmazlığa son vermek istediğinden Hülâgû'ya tahtı iki kardeş arasında paylaşmasını emretti. Mengü, ilerleyen zamanlarda babasının yerine idareyi ele aldığı zaman askerleri canlı tutmak ve Çin egemenliğini sağlama alabilmek için Çin'i işgal etmek istedi. Kardeşi Kubilay da onun dört ordusundan birini komuta etti. Kardeşi Arık-Buka¹²⁴ da idarenin başboş olmaması için başkentte bırakıldı. Mengü, 600 bin askerle hükümdarlık gereği olan adakları adadıktan sonra yola çıktı. Fakat Mengü'nün başında olan ordu en büyük zorlukları yaşadı. Saldırı sonuçsuz kalmakla beraber Mengü savaştan aldığı ok yarası nedeniyle birkaç gün sonra 1260 yılı 11 Ağustosunda (2 Ramazan 658) öldü ve atalarının yanına defnedildi. Kazvinî ise Muharrem 657/Aralık 1258'de öldüğünü aktarmaktadır.¹²⁵

Mengü'nün ölümünden sonra kardeşi Arık Buka tahta geçerek Karakurum'u alsa da diğer kardeşi Kubilay onu tanımadığından aralarında taht mücadelesi başladı. Kubilay abisinin verdiği görevi bir söylentiyle bırakıp Moğolistan'a gitmeyeceğini belirtmekteydi. Bu durum da onun Moğol ileri gelenleri karşısında saygılı bir konuma

Münasebetleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003, 19.

¹²² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 56; Ata Malik Juvaini, *Genghis Khan The History of the World-Conqueror*, (Trans.: John Andrew Boyle), Univ of Washington Press, Washington 1997, 607; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 544; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 44; Hasan, *İslâm Tarihi: Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler* 5, 188; İ. Togan, "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni", 571; Michael Hope, *Power, Politics and the İlkhānate of İnan*, Oxford Universty Press, Oxford 2016, 103; Heissig, *A Lost Civilization*, 50.

¹²³ Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlı Devleti'nin Kuruluş Sürecinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin Altınorda Karşısındaki Statüsü", İhsan Kalenderoğlu (Ed.), *Türk Kültürü Araştırmaları Yaşar Kalafat Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 2014, 320-321; Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, 6; Alemdar Yalçın, *Timur*, Fetih Yay., Ankara 2004, 124.

¹²⁴ Arık Buğa. Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2017, 126.

¹²⁵ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 764-765; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 477; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 102; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, 270; Rosabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 40-41-42; Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 165; Zengin, *İlhanlılar-Eratnahlılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 29; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 342; Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, 92-93.

gelmesini sağladı. Çünkü tahta çıkmak için hevesli görünmemek gerekirdi. Kubilay böyle hareket etmekle beraber tahttan feragat etmemekteydi. Bu nedenle Kubilay da Arık-Buka da kendilerine taraf bulma amacı içindeydiler. Mengü'nün ölümüyle Hülâgû, Moğolistan'a geldiği için ordusu hezimete uğradı bu sıkıntıyla uğraşacağı sırada Berke¹²⁶ de (654-665/1256-1266) ona saldırdı. Aralarında çatışma olduğundan iki tarafta taht mücadelesinde etkin rol alamadılar.¹²⁷

Kubilay ve Arık-Buka'nın arasında meydana gelen bu taht mücadelesi sebebiyle İlhanlılar Kubilay'ı, Altın Orda mensupları ve Ögedey'in torunu Kaydu¹²⁸ ise Arık-

¹²⁶ Kaynaklarda Berkay, Burga, Bukay, Bereke, Bereket olarak da geçmektedir. Aslında Altın Orda Hanı Berke ve İlhanlı mücadelesinin başlamasına sebep Azerbaycan'dır. Çünkü İran'a gelen Hülâgû, toprak ihlali yaparak Azerbaycan işlerine müdahil olunca soydaş olan bu devletler çatışma içerisinde bulundular. Arık Buka-Kubilay mücadelesinde Hülâgû'nun Kubilay'ı desteklemesine karşın Berke, rakip olması gerekçesiyle Arık Buka'ya destek verince ipler kopma noktasına gelmiş oldu. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 57; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 479; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 13; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 643; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 23; Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 365; Zekeriya Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, Yedikubbe Yay., Konya 2013, 278; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 119; M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006, 233; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 51; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri", Mustafa Demirci (Ed.), *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat Mikâil Bayram'a Armağan*, Konya 2009, 299; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 19; Timothy May, *The Mongol Conquests in World History*, Reaktion Books, London 2012, 180; Jean Richard, "Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altınordu Hanlığında İslamiyetin Yayılışı", (Çev.: Abdulkadir Yuvalı), *Türk Kültürü*, 26 (306), 1988, 634.

¹²⁷ Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi* 2, 194; Osman Gazi Özgüdenli "Karakorum", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2016, 2, 2; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 36; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 55; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 105-106; Lamb, *Cengiz Han'ın Liderlik Sırları*, 172; İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 85; Manz, *Timurlenk*, 22; Hope, *Power, Politics and the İlkhanate of İnan*, 91; Devlet, *Empires in Eurasia*, 54; Rosabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 45; C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 232; Aytaç, "Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri", 9; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 46; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 33; Michael Prawdin, *The Mongol Empire*, (Trans: Eden-Cedar Paul), The Free Pres, New York 1967, 369; May, *The Mongol Conquests in World History*, 71; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 318.

¹²⁸ "Türkistan'da bir hükümdar bulunuyor, adı Kaydu. Ve Büyük Hükümdar Kubilay Han'ın yeğeni. Kendisi de halkı da çok savaşçı doğrusu. Hiçbir zaman barış içinde yaşamıyor, diyebilirim ki durmadan Kubilây Han ile savaş hâlinde imiş. Kaydu ile Kubilay Han'ın askerleri arasında durmadan süregelen savaşın sebebi şu: Kaydu, babasının da katıldığı Manzi ve Katay savaşlarından hissesini ister; Kubilay Han buna pek karşı koymaz ama şöyle bir haber salar: 'Kaydu'ya savaşlardan hissesini veririm. Ancak bir şartım var. Bana tâbi beyler gibi çağırduğım zaman meclisime gelecek. Nasıl öteki oğullarım çağırduğım zaman meclisime geliyorsa sen de geleceksin.' Buna ilâve olarak da Kaydu'nun kendisine tâbi olmasını da ister. Kubilây Han, bu şartla Kaydu'ya hissesini vereceğini söyler.

Kaydu, Kubilay Han'ın bu teklifini düşünür. Aslında gönlü yatmaz çünkü amcası olan Kubilay Han'a inanmamaktadır. Bunun için Kubilay Han'ın çağırmasını kabul etmez. Kaydu ile konuşanlar, onun bu düşüncesini şöyle anlatırlar: 'Ben burada kendisine tâbi olayım, ama Kubilay Han'ın sarayına gitmem. Çünkü onun ne yapacağı belli olmaz.' Bu sözlerin anlamı şu imiş: Kaydu, eğer Kubilay Han'ın sarayına giderse öldürüleceğinden korkuyormuş. İşte, Kaydu ile Kubilay Han arasındaki çatışma ve kavga böyle başlamış. Gel zaman git zaman, aralarındaki kavga silahlı çatışmaya dönüşmüş. Kaydu, bu savaşlarda pek yalnız kalmadığını görmüş. Cengiz Han'ın soyundan gelen bazı beyler Kaydu'nun yanında yer almışlar." Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi* 2, 193-194.

Buka'yı desteklediler. Müslümanlığı seçen Altın Orda Hanı Berke, Müslümanların Hülâgû'ya düşman olması sebebiyle Arık-Buka'yı destekledi. Hülâgû, yerleşik ve uygar yaşama meyli sebebiyle Kubilay'ın tarafındaydı. Çünkü Arık-Buka daha muhafazakâr bir sistem seçmişti. Ayrıca Çağataylılar da Arık-Buka'yı destekledi. Kazanan Kubilay oldu (662/1264).¹²⁹ Kubilay'ın tek rakibi Arık-Buka değildi. Moğollarda sıkça görüldüğü üzere güçlü hükümdar adayının gayrı meşru olduğu iddiası ortaya atılırdı ve bertaraf edilmeye çalışılırdı. Fakat Arık-Buka 664/1266'da çok sağlıklı bir insan olmasına rağmen hastalanarak öldü. Bu şekilde Kubilay'ın taraftarları arttı ve kendisi rakiplerinden kurtulmuş olarak tahta geçti. Devletin merkezini Pekin'e taşıyan Kubilay, Mengü'nün görevlendirmesiyle gittiği Çin'in tek hâkimi olup burada Yüan hanedanlığını kurdu. Fetihlerine devam eden Kubilay, Birmanya'yı ele geçirmesine rağmen gerçekleştirmeye çalıştığı Japonya istilası olumlu sonuç vermeyince geri çekildi. Çinhindi ve Cava'da da başarı elde edemeyen Kubilay, Çin'deki sosyal hayatla beraber çevresel düzenlemelere ağırlık verip halka tarım konusunda destek oldu ve 693/1194'te öldü.¹³⁰

1.4. HÜLÂGÛ HAN (1256-1265)

Cengiz Han, yürüttüğü fetih politikası ile batıda bulunan Harezmsah Devleti'ni dize getirdikten sonra Cebe ve Subutay isimli noyanlarını denetim amacıyla batı bölgelerinde görevlendirdi. Cengiz'in oğlu Ögedey ise 626/1229'da Büyük Kağan olarak tahta çıktıktan sonra babasının fetihlerine kaldığı yerden devam etmek istediğinden merkezden uzak bölgeleri ele geçirme girişiminde bulundu. Komutanlarından Curmagun'u 628/1231'de İran'a gönderen Ögedey, bir diğer uzak yer olan Çin'e doğru yola çıktı. Curmagun, Celâleddin Harezmsah'ı yendikten sonra

¹²⁹ Michael Weiers, "Çağatay Hanlığı", *Cengiz Han ve Mirasçıları*, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul 7 Aralık 2006-8 Nisan 2007, 330; Rosabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 46-47.59; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 54; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 105; Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine", 213; Abdullah Mesut Ağır, *Memlûklarda Ticaret, Çizgi Yay.*, Konya 2015, 161; Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, 111; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 347.

¹³⁰ Lin Chen Nan, *Ch'ang-ch'un'un Batı Seyahatnamesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1975, 25; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 116; Rosabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 51-52-56,59; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 336; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 28; Jack Weatherford, *Cengiz Han*, (Çev.: Şermin Karakale), Kronik Yay., İstanbul 2018, 261.

Diyarbakir ve Mardin'e yöneldi. Seferlerine başarıyla devam eden Curmagun, 629/1232 yılınca Gürcistan, 1235 yılında ise Gence'yi Moğol idaresine kattı. Ögedey'in 638/1241, Curmagun'un ise 640/1243 yahut 643/1246 arasında ölmeleriyle İran seferlerinin bununla sınırlı kaldığı görülmektedir. Lakin 639/1242'de Baycu Noyan, 644/1247'de ise Güyük Han'ın emriyle Elcigidey Noyan İran'a gönderildi. Bunlarla beraber merkezden verilen emirlerin batı bölgesine geç ulaşması sebebiyle bölgeyi keyfi idare eden noyanların tutumu, büyük önem arz eden batı bölgesinin hanedandan biri tarafından kontrol altına alınmasını gerekli kılmaktaydı. 648/1251'de Büyük Kağan seçilen Mengü de bu sebeple 653/1256'da kardeşi Hülâgû'yu bölgeyi denetimi altında alması için İran'a gönderdi.¹³¹

Cengiz Han'ın torunu, Toluy ve Kereit kabilesinden Sorgaktani'nin oğlu olan Hülâgû,¹³² 615/1218 yılında doğdu. Cengiz Han zamanından itibaren Moğol hâkimiyeti Bağdat'a kadar gelmiş olsa da İran ve civarında daha düzenli bir idarenin sağlanması adına Hülâgû, abisi Mengü'nün isteği doğrultusunda 651/1253'te Moğolistan'dan çıktı. Hülâgû; Irak, Mısır, İran, Suriye, Kafkasya ile Anadolu'yu, İran eyaletlerinden Amül'ü ardından 654/1256 yılında Alamut kalesini de aldı. Görevinin önemli bir kısmını tamamlayan Hülâgû, Mengü'nün ölmesiyle birlikte geri dönmeyerek Kubilay'a bağlı bir şekilde İran'da başkent Tebriz (Tabrîz) olmak üzere İlhanlı Devleti'ni kurdu. Kubilay'da ona hükümdarlık alametleri gönderdi.¹³³ İlhanlılar bir nevi Moğolların

¹³¹ Wassili Jan Jantschewetski, *Cengiz Han*, (Trc.: M. Heremzan), Neşriyat-ı Progres, Moskova (t.y.), 318; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 386; Özgüdenli, "Ögedey Han", 22.; Yuvalı, "Hülâgû", 473; İbrahim Sarı, *Türk Tarihi*, Net Medya Yay., İstanbul 2016, 170; Muammer Gül, "Anadolu'da Moğol Nüfusu ve Türkiye Mirası Üzerine Katkıları", *Tarih Okulu Dergisi*, 9(25), 457; Nejat Kaymaz, "Anadolu'da Moğollar Adlı Bir Yazı Dolayısıyla", *AÜDTCFD*, 26(3), 1968, 144; Ankhbayar Danuu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 2015, 2; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995, 51; Halil Çetin, "İlhanlı Hakimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması", *Turkish Studies*, 7(4), 2012, 1205.

¹³² هو لاگو Helâgû, Hülâgû, Helakü, Hülâgû, Hulâgu, Hulagu, Hülagu, Hülâgû, Hüleğü, Helgû, World King. Ata Malik Juvaini, *Genghis Khan The History of the World-Conqueror*, 608; M.Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep 1952, 74; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağistan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 36; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, 10; W. Barthold, "Hulagu", *İA*, MEB, İstanbul 1977, V/I, 581; Alican Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018, 40; Yuvalı, "Hülâgû", 473; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 336; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 400.

¹³³ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 478; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, 148; M. Tayyar Dabbağ, "İlhanlılar Devrinde Meraga Rasathanesi çevresinde yetişen Bilginler ve Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*, 6; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar)*

batıya uzanmalarını kolaylaştırması düşüncesiyle ortaya çıktı. Moğollar ilk zamanlarda amaçlarına ulaşmış gibi görünseler de Türkler içerisinde az sayıda bulduklarından bu amaçtan saptılar.¹³⁴

Hülâgû, bölge idarecisi anlamına gelen “*İlhan*” unvanını kullandığından dolayı devleti bu ad ile anıldı. Hülâgû, 656/1258’de Bağdat’ı fethederek Abbasi halifeliğine son verdi. 25 Ramazan 658/3 Eylül 1260’da ise Memlûk sultanı Kutuz komutanlığındaki Aynicâlût¹³⁵ savaşında hezimete uğradı. Fakat belirtmekte fayda vardır ki Memlûk¹³⁶ ordusundakiler meslek olarak askerlik yapmaktaydılar.¹³⁷ Bu olaya

Dönemi (656/1258-923/1517), 5; Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 149; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 42; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 19; Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, 40; Lamb, *Cengiz Han’ın Liderlik Sırları*, 172; Garthwaite, *İran Tarihi*, 125; Yuvalı, “İlhanlılar”, 102; Patricia Blessing, *Rebuilding Anatolia After the Mongol Conquest*, Routledge, Londra 2014, 124; Hasan, *İslâm Tarihi: Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler* 5, 189; Dalkesen, “İlhanlı Hanedanlığı’nda Siyaset ve Kadın”, 533; İ. Togan, “Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni”, 578; Hope, *Power, Politics and the İlkhanate of İnan*, 95; Aka, “Moğollar ve Timurlular Devri İle İlgili Türk Kaynakları”, 59; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet’in Yayılışı*, 401-402; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 42; Temizsu, *Yasak*, 190; Diler, *İlhanlar: İnan Moğollarının Sikkeleri*, 220-247-251; Mustafa Uyar, “Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri”, Altan Çetin (Ed.), *Tarihin ve Tarihinin İzinden Kâzım Yaşar Koprıman Armağanı*, Ankara 2014, 129; Yuvalı, “İlhanlı Devleti”, 544; Kemal Ramazan Haykırın, “İlhanlı-Germiyan Oğulları Arasındaki Siyasi İlişkiler”, Mehmet Ersan-Mehmet Şeker (Haz.), *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III: 8-10 Mayıs 2014-Ankara*, TTK Yay., Ankara 2017, 72; Konukçu, “Moğol Noyanları Kayılar ve Sivas”, 58; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 341.

¹³⁴Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, 121; Aytaç, “Anadolu’da İlhanlı Mimari Eserleri”, 7; Yuvalı, “İlhanlı Devleti”, 543; Bahaeddin Ögel, *Sino Turcica*, Taipei 1964, 196-206; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 329; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 19; Hoffmann, “İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İnan Tarihi ve Kültürü (1220-1335)”, 336; Dabbağ, “İlhanlılar Devrinde Meraga Rasathanesi çevresinde yetişen Bilginler ve Eserleri”, 6; Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İSAR Yayınları, İstanbul 2009, 165; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hâkimiyeti*, 87.

¹³⁵Ayn Câlud, Ayn-ı Calut, Ayn-ı Câlut, Ayn Calut, Ayni Calut, Ayn Jalût, Ayn-Calut, Aynicalut, Ayn Jâlût. Muhibbeddin Ebu Hamid Makdîsî (el-Kudsi), *Mısrda’ki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, (Çev.: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul Nisan 2019, 33; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 311; Ocak, “Moğol Tahribatı Karşısında Ahilik Kültürü”, 123; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010, 238; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan’dan Tuna’ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 115; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 19; Temizsu, *Yasak*, 193; Diler, *İlhanlar: İnan Moğollarının Sikkeleri*, 247; Yuvalı, “İlhanlı Devleti”, 545; Reuven Amitai Preiss, “Mongol Imperial Ideology and the İlkhanid War Against the Mamluks”, Reuven Amitai Preiss-David O. Morgan (Ed.), *The Mongol Empire & Its Legacy*, Brill Press, Leiden 2001, 57; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 166; Peter Jackson, *The Mongols and the West 1221-1410*, Routledge Press, London 2005, 165.

¹³⁶ Memlûklerin ilk sultanı al-Salihî idi. Kendisi öldükten sonra yerine oğlu Türânşâh geçse de Türkmenler tarafından öldürüldüğü için idareyi annesi Şacar al-Dürri aldı. Müslümanlar için kadın yönetici diye bir şey olamazdı. Bunu bilen Şacar al-Dürri oğlu ve ölen kocasının adına hutbe okutup para bastırdı. Bu da yeterlilik sağlayamadı ve başta Abbasi halifesi onun idareyi bırakmasını en çok isteyenlerden oldu. Şacar al-Dürri’de Atabek al-‘Asâkir ‘İzz al-Dîn Aybek al-Türkmânî ile evlendi. al-Bahriyya Memlûkleri istedikleri zaman onu devirebileceklerini düşündüklerinden Aybek’i seçseler de o, iyi bir idare kurarak pek çok kişiyi itaat altına aldı. Tüm bunlara rağmen Aybek, en yakını olan eşi tarafından öldürüldü. Aybek ölünce eşi Şeceretü’l-dür kumandanları toplayarak istişarede bulundu.

rağmen Hülâgû, iki buçuk yıl içerisinde Kirman, Rey, Kazvin, Huz, Nişapur ve Meraga'yi¹³⁸ yani bütün İran topraklarını fethetmiş oldu. Fethettiği toprakların büyük kısmı özellikle Azerbaycan, Altın Orda Hanlığının sınırları içerisinde yer aldığından onlara vergi vermesi gereken Hülâgû bunu yapmadı ve Mengü Han'ın ölümüyle iki devlet arasında çatışmalar çıktı. Mücadele Abaka Han dönemine kadar devam etti. Coçi'nin oğullarından Sayın Han ölünce devlet ileri gelenlerinin Hülâgû'nun başa geçmesini istemeleri de Altın Orda-İlhanlı rekabetini perçinledi.¹³⁹

Hülâgû, oğlu Abaka ile beraber topraklarını genişletmek, halifeyi yenerek İslam dünyasına üstünlük sağlamak, aynı zamanda kıymet verdiği bilim adamı Şîf Nasîrüddin Tûsî'nin¹⁴⁰ yönlendirmesiyle Fırat Nehri kenarında bulunan Bağdat'ı fethetmeye karar

Kendisi zeki bir kadın olduğundan ülkeyi idare etti. Fakat daha sonra oğlu Nureddin Ali başa geçirildi. Kendisi hem küçük hem de vasıfsız olduğundan Memluk komutanlarından Kutuz tahta geçti. Çünkü Memluklerde babadan oğula geçen bir idare sistemi yoktu. Daha ileriki konularda bahsedileceği üzere Bağdat Seferi'nde büyük yararlılıklar gösteren Baybars'ta bu şekilde tahta çıktı. Kendisi tahta çıkar çıkmaz al-Zâhir lakabını aldı. Müslüman devletlerle işbirliği içerisinde bulunarak ölüm tarihi olan 1277 yılına kadar İlhanlı Moğolları ile mücadele içerisinde bulundu. Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 298-299; Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, 4-5-6; Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2001, 16, 31; Tomar, *Memlûk Devleti'nde Askerî Kölelik Sistemi*, 19; Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, 250; Hatice Güler, *Memlûk Sultanlarının Alayları 1250-1517*, Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul 2018, 88; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM Yay., Ankara 2015, 32; Ramazan Şeşen, *Haçlılar Önünde Baybars*, Yeditepe Yay., İstanbul 2013, 15.

¹³⁷ Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, 121; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 314; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 56; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 44; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 19; Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 156; David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, (Çev.: Abdullah Mesut Ağır), TTK Yay., Ankara 2015, 33; Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, 107; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 337; Charles Melville, "The Survival of the Royal Mongol Household", Linda Komaroff (Ed.), *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, Brill Press, Leiden 2006, 146.

¹³⁸ Merağa, Merağ, Marâğa. Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 405; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 222; Diler, *İlhanlılar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 247; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 63.

¹³⁹ Tezcan, "Türk-Moğol Hakimiyeti Dönemi'nde Karadeniz'de Ticaret", 167; Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, 41; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 544; Rossabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 52; Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, 168; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 105; Kitapçı vd., *Hız Peygamber ve Hadislerinde Türkler*, 208; Mustafa Akkuş, "Altın Orda-İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü", *Turkish Studies*, 11(11), 2016, 3.

¹⁴⁰ نصير الدين الطوسي Hacı Nasir, Nâsîrud-dîn Tûsî, Nasîreddin Tusi'nin, Hacı Nasîreddin-i Tûsî, Nasîreddin Tûsî 17 Zilhicce 672/24 Haziran 1274 yılında Bağdat'ta vefat etti. Şiir: "Büyüklük ve bilim onun ölümüyle öldü

Artık şerafet ve bilimle vedalaşmak lazım

Nesir öldü ve Muhammed-i Tusi'nin devleti de,

Bunun gibi bir kimse zamanenin annesinden doğmadı

Sene 672 Zilhicce'sinde 17. gününde Bağdat'ta öldü."

Fazlullah, *Câmîü't-tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, 115; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha*

verdi. Hülâgû, Mengü'nün uyarısının tesiriyle Halife'ye¹⁴¹ merhamet göstererek ona elçi gönderdi. Alamut Seferinde ona yardımda bulunmadığı için hayıflanma dolu bir mektupla çağrıda bulundu. Bütün savunma araçlarını yakıp yıkarak sahip olduklarını evladına teslim etmesini uygun gördüğünü ve kendisine hürmet gösterdiği takdirde gazaptan kurtulabileceğini belirtti. Çünkü Moğollar dünyanın yegâne gücü olarak kendilerini gördüklerinden onlara tabi oldukları takdirde Abbasileri de bağışlayacaklardı.¹⁴²

Halife, Şerefüddin b. Cevzi elçiliğinde gönderdiği mektubunda Hülâgû'ya üstün askeri güçlere sahip olduğunu yazarak savaşmak istediği durumda her daim hazır olacağını bildirdi ve yerine dönmesini isteyip onu reddetti. Fakat çoğu Müslüman nüfus Moğol safına geçti. En sağlam yardımcıları olan Şam ve Mısır Müslümanları ise rekabet içerisinde olduklarından Bağdat'a yardım gönderemedi. Mektuba sinirlenen Hülâgû, Halife'nin hediyelerine bile ehemmiyet vermeyerek Aybekü'l-Halebî ismindeki emîri yakalayıp mektubunda bu saygısızlığın cezalandırılacağını yazdı. Baş vezir İbnu'l Alkamî,¹⁴³ Halife'nin Hülâgû'ya pahalı hediyeler göndererek ona tabi olmasının en uygun yol olduğunu söylese de Alkamî'nin muhaliflerinden Mücâhididdin Aybek¹⁴⁴ böyle bir durumun Bağdat'ın sonunu getirebileceğini ve Hülâgû'nun amacının kalıcı olarak Bağdat'taki asker sayısını azaltmak olduğunu savundu.¹⁴⁵

Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi 2, 642; Dabbağ, "İlhanlılar Devrinde Meraga Rasathanesi çevresinde yetişen Bilginler ve Eserleri", 6; İhsan Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 405; Ankhbayar Danuu, "İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cûveynî", Kürşat Yıldırım (Ed.), *Türk-Moğol Tarihi Bozkırın Avazı*, Yeditepe Yay., İstanbul 2018, 129; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 84.

¹⁴¹ Ebû Ahmed el-Müsta'sım-Billâh Abdullâh b. el-Mansûr el-Müstansır-Billâh el-Abbâsî. 605/1209 yılında Bağdat'ta doğan Halife 1242-1258 yılları arasında hüküm sürmüştür. Hacı Ahmet Özdemir, "Müsta'sım-Billâh", *DİA*, TDV Yay., 2006, 32, 126.

¹⁴² Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 478; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", 245; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 68; Dabbağ, "İlhanlılar Devrinde Meraga Rasathanesi çevresinde yetişen Bilginler ve Eserleri", 7; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 334; İbn Tağriberdî, *en-nucûmu'z-zahire (Parlayan Yıldızlar)*, 47; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517)*, 5-6; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 44.

¹⁴³ İbn-El Alkamî. Kitapçı, *Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar*, 174; Özkan Dayı, "Bağdad'da İlhanlı Dönemi İdarecileri", *TAED*, 60, 2017, 397.

¹⁴⁴ Aybeg. Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 36.

¹⁴⁵ Sa'dî-yi Şirâzî, *Hükümdarlara Öğütler*, (Çev.: Turgay Şafak), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2016, 87; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 223; İslam Tarihi Ansiklopedisi, "Abaka Han" Türkiye Gazetesi, 3; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 36; Ebul Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev.: Şerafeddin Yalıtıkaya), TTK Yay., Ankara 2011, 47; Hasan, *İslâm Tarihi: Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler* 5, 189-190; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 141; Ekrem, Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu, 43; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*,

Abbasi halifesi el-Musta'sım'ın yanında bulunan veziri İbnül-Alkamî Şîf olduğunu gizleyerek Moğolları şehre davet etti. Amacı hem vezirlik elde etmek hem de Halifeliğin ortadan kalkması ve başa Hz. Ali soyundan birinin gelmesiydi. Her şey Hülâgû'nün lehineydi. Bu seferi yaptığı takdirde neler olacağını merak eden Hülâgû müneccimlere durumu danıştı. Fakat Sünnî müneccim Hüsameddin'den İslam topraklarına sefer yaptığı takdirde, doğa olaylarının altüst olacağı, ordu mensup ve araçlarının telef olacağı ve kıyamet alametlerinin ortaya çıkacağı bilgisini aldı. Tûsî ise şimdiye kadar Müslümanları hezimete uğratan hiç kimsenin –bunlara halifeleri öldürenler dâhil- felakete uğramadığını örnek göstererek zafer kazanılacağını söyleyince Hülâgû, Abbasilerin keşifçileri Aybek Halebî ile Seyfüddin Kılıç'ı kendi yecek'i¹⁴⁶ olarak tayin etti. Ardından Çinlilerden oluşan uzman bir birliği önce Irak-İran dağlarında yaşayan Kürtlerin bulunduğu Kürdistan bölgesine gönderdi. Böylece Bağdat'a yardım gidemedi. Ardından Baycu Noyan'a Bağdat'tan kaçan insanların Basra ve civarına gitmelerine mani olmak için Dicle Nehri civarını tellerle kaplama görevi verdi. Moğolların kendilerinden önce namları bölgeye ulaştı.¹⁴⁷

Hemedan'ı üs olarak kullanan Hülâgû, Konya'da bulunan önemli komutanlarından İlkân,¹⁴⁸ Kudgan, Merkid, Kokin, Ket Boğa,¹⁴⁹ Hülecü'yü, meşhur komutan Curmagun'un¹⁵⁰ oğlu Altın Direk lakaplı Siramun'u, Rum'daki Baycu Noyin'i sefere destek olmaları amacıyla çağırdı. Bunlara ek olarak Ermeni-Gürcü¹⁵¹ askerleri ve

38; *Kitâbü'l Havadis*, Darul Garbul İslam, Beyrut 1997, 349; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, 248; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 402.

¹⁴⁶ Karavul olarak da bilinen yecek, keşif birliği anlamına gelir. Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri", 299.

¹⁴⁷ Muhibbeddin Ebu Hamid Makdîsî (el-Kudsi), *Mısrda'ki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, 21; Morgan, *The Mongols in Russia and Persia*, 151; Uyar, "Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri", 133; Osman Turan, "Moğol Dönemi, Dağılım ve Beyliklerin Ortaya Çıkışı", Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 117; İbn Kesir, *el Bidâye ve'n-nihâye*, 200; Dabbağ, "İlhanlılar Devrinde Meraga Rasathanesi çevresinde yetişen Bilginler ve Eserleri", 6-7.

¹⁴⁸ İlka, İlgay, İlkay Noyan olarak da bilinir. Mustafa Akkuş, "Hülâgû Han Döneminde Anadolu'da Görev Yapan Moğol Komutanları", *USAD*, 9, Konya 2018, 164.

¹⁴⁹ Keltbogha, Kiboga, Guiboga. Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 638.

¹⁵⁰ Çormahan, Şormahan, Çarmağan, Çorma, Çarmahan, Curmagun, Çormağan şeklinde kaynaklarda adı okunan bu asker Cengiz ve Ögedey'in en göze çarpan komutanlarından. Onun komutanlığında 1231'de Sivas'a kuvvetli bir akın yapılarak pek çok ganimet ele geçirildi. Felç sebebiyle hastalanan bu meşhur komutan 1243 yahut 1246'da vefat etti. Konukçu, "Moğol Noyanları Kayılar ve Sivas", 53; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 141; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 336; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, 137.

¹⁵¹ Gürcü Kralı Zaharya her ne kadar Hülâgû'nün dostu olsa da Moğollar, özellikle Hanları için menfaat her şeyden önce gelmekteydi. Bu sebeple kendisi Hülâgû tarafından 1260'da köpeklere parçalatılmak suretiyle öldürüldü. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 337; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 77.

Moğol ordusunu desteklemesi için Selçuklu maliyesiyle oluşturulan tagar kuvvetini de kısacası kendisine bağlı olan tüm halkları yanına katarak Bağdat'a yürüdü. Orduda ayrıca Çinli mühendisler ve onların yaptıkları savaş aletleri özellikle mancınıklar önemli yer almaktaydı. Dicle kenarında karargâh kurdular ve kaçanları hemen yakalayabilmek için köprüler kurup kayıkları tekellerine geçirdiler. Hülâgû, savaşa katılmak istemeyenlerin, özellikle din adamlarının canlarının bağışlanacağını duyurdu.¹⁵²

Hülâgû'nün yanında aynı zamanda Cüveyni, Bedreddin Lü'lü, Sa'dî, Ebubekir Sa'd Zengi gibi Müslüman emîrler ve âlimler de bulunmaktaydı. Durumun vahametini anlayan Halife, elçisi Şerefüddin b. Cevzi ve Bedrüddin Nahcivani aracılığıyla kendisine cizye vergisi vermeyi kabul ettiğini söyleyerek durmasını istese de Hülâgû artık bu kadarının yeterli olmadığını söyleyerek onu dinlemeyip şafak vakti merkezde kendisi olmak üzere batı taraftan Suncak Noyan, doğu taraftan ise Boğa Timur'un eşliğinde Bağdat'a saldırdı. Hülâgû'yu durdurabilmek için daha önce Halife tarafından verilmesi reddedilen vezir Alkamî teslim olsa da Hülâgû, kalan iki ismin de teslim edilmesini istedi. Bu şekilde Devatdar ve Süleyman Şah da teslim olduktan sonra üçü birden maiyetleri ile birlikte katledildiler. Bağdat askerleri bilinçsiz bir şekilde sur dışına çıkıp Moğollara saldırınca her ne kadar başta üstünlük sağlasalar da Moğollar geri çekilme süsü vererek onların uydukları bir vakitte tekrar saldırıp askerleri kaçışan halkla beraber imha ettiler.¹⁵³

İlhanlılar, Ermeni Takvimine göre 707, Hicri Takvime göre 20 Muharrem 656, Miladi Takvime göre ise 28 Ocak 1258'de Abbasi Halifeliğinin başkenti olan Bağdat'ı

¹⁵² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 38-39; Vassâf, *Târîh-i Vassâf*, neşr. M.İsfahânî, Tahran 1338/1959, 35-39; Vassâf, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, (Yay. Abdu'l-Muhammed Âyetî), Tahran 1327/1994, 27-29; Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, 5; Mustafa Uyar, "Gazan Han'ın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu", Mehmet Ali Hacıgökmen (Ed.), *Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devleti'ne Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, 2011, 274; Uyar, "Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri", 133; Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûklar (1193-1260)*, 257; Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 28; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri", 299; Şeşen, *Haçlılar Önünde Baybars*, 19; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 310; Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, 108; Mustafa Akkuş, "Ahi Evren'in Moğol Tahakkümüne Bakışı ve Ahilerin Moğol Karşıtlığının Sebepleri", *2.Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, Ahi Evran Üniversitesi Yay., Kırşehir 2012, 1, 332; Ahmetbeyoğlu, "Moğollar ve Komşuları", 84.

¹⁵³ Denise Aigle, *The Mongol Empire Between Myth and Reality*, Brill, Leiden Boston 2014, 184; Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 151; Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 534; Tülay Yürekli, "İlhanlılar Döneminde Musul'da Siyasi ve Ekonomik Durum", *AÜTAD*, 50, 2013, 220.

6 gün -Vardan ve Kazvinî'ye göre ise 7, 12, 50- süren savaş sonucunda ele geçirdiler. Savaş süresince başta Alkamî olmak üzere Hülâgû yanlıları hariç 800 bin-2 milyon arası bir nüfusu direnişlerinden ötürü katlettiler. Cesetler tepecikler oluşturduğundan Cengiz döneminde olduğu gibi veba salgını yayılmış oldu. Hülâgû, en gözde eşi Dokuz Hatun değerli bir Hristiyan ve inançlı bir Nasturî olduğundan onun hatırına savaş süresince Hristiyanlara çok iyi davrandı ve bu katliamlar Hristiyanları teğet geçti. Onun dinine olan bu bağlılığı kendisine fazlasıyla kıymet veren Hülâgû'nun da Hristiyanlara meyilli olmasını sağlamış idi.¹⁵⁴ İlhanlıların bu tahribatları sebebiyle ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'ın eski halinden eser kalmadı. Her yeri 17-40 gün arası yaptıkları yağma ile tarumar eden İlhanlılar, camilere sığınanları bile binalarla birlikte yaktılar. Tûsî ise önemli kitapları Meraga'daki kütüphaneye götürdü.¹⁵⁵ Aksarayî, Bağdat seferiyle ilgili olarak şunları aktarmaktadır:

“656 hicret yılı 4 Safer Pazar günü Halife Hülâgû'nün eliyle Abbasîler Devleti son buldu. Dünyada kazandığı bütün şerefle dünyadan göç etti. Ey ülke Allah'a emanet ol, ey devlet hüznülen!”¹⁵⁶

¹⁵⁴ Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûklar (1193-1260)*, 264; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 402; Temizsu, *Yasak*, 197; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 338.

¹⁵⁵ Vardan, *Umumi Tarih, Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, 37; A.G.Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, (Çev.: İlyas Kamalov), Yeditepe Yay., İstanbul 2005, 48; Necmettin Özmen, “Anadolu'da İlk Feryadın Sebebi: Moğollar”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2014, 6(12), 131; Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, 32; Nasıru'ddin Et-Tusi, *Risale Der Resm Vo Ayin-e İlkhani Devlet Finansı Üzerine Düşünceler*, (Çev.: Mehmet Bayrakdar), Ankara 2017, 40; Temizsu, *Yasak*, 193; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 402; Polk, *Irak'ı Anlamak*, 65; Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, 121; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 107; V. Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, 3; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 87; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 478; Sa'dî-yi Şirâzî, *Hükümdarlara Öğütler*, 8; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 223; Rossabi, Kubilay Han'ın Seyyahı, 64; Kanat, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)”, 31; İslam Tarihi Ansiklopedisi, “Abaka Han” Türkiye Gazetesi, 3; Yuvalı, “İlhanlı Devleti”, 544; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 37; İlhan Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri: 29 Eylül-01 Ekim 2005-Sivas*, Sivas Valiliği Yay., Sivas 2006, 75; Uyar, “İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları”, 245; Walther Heissig, *A Lost Civilization, Thames and Hudson*, Londra 1966, 50; Devlet, *Empires in Eurasia*, Yeditepe Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, 54; Hope, *Power, Politics and the İlkhate of İran*, 96.; Hasan, *İslâm Tarihi: Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler* 5, 191-192-196; İbn Kesir, *el Bidâye ve'n-nihâye*, XIII, 200; İbn Tabataba, *el-Fahri fi'l-âdâbi's-sultâniyye*, 296-298; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007, 89-90; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 141; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 43; Grigor, *Moğol Tarihi*, 28; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 38; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, 252-262-263-270-273-274; Yazıcı, “Hemedan”, 183-184.

¹⁵⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 39.

Bağdat'ın bu durumuna oldukça üzülen İbnü'l-Esir konu ile ilgili olarak şu ifadelerde bulunmaktadır:

“Keşke anam beni doğurmamış olsaydı da bu kötü günleri görmemiş olsaydım. Keşke bu olaylar patlak vermeden ölüp gitseydim, unutulup yok olsaydım.”¹⁵⁷

Halife, aynı yılın 11 Şubatında Hülâgû'ya İbnü'l-Alkamî'nin kurduğu plandan habersiz bağışlanacağını düşünerek teslim olunca üç gün aç bırakılmak suretiyle hapsedildi. Hülâgû, huzuruna getirilen Halife'ye vaktinde itaat ettiği takdirde bu faciayı önleyebileceğini hatırlatarak önüne çok sevdiği hazinesine ait bir tabak dolusu altın bıraktırıp açlığını bununla gidermesini istedi. Halife, Hülâgû'nün zorlamasıyla eni ve uzunluğu 5 gez¹⁵⁸ olan havuz içindeki altınlarla kaplı görkemli hazinesinin yerini söyledi. Hülâgû, Büyük Han'a ettiği hakaretleri hatırlattıktan sonra Abaka'ya Halifeyi oğulları (Ebu'l-Abbas, Ebu'l-Menâkib Mübarek, Ebu'l-Fazl Abdurrahman) ve ailesiyle beraber öldürme görevi verdi. Hülâgû, Halife'yi büyük bir afet yaşanılır korkusuyla ve verilen değeri belirtmek istercesine kanını akıtmadan öldürdükten sonra aile fertlerinden kimisini Dicle Nehri'ne attı kimisini de atlarının ayakları altında çiğnetti.¹⁵⁹

Hülâgû, elde edilen ganimetin fazlalığı sebebiyle depoların kapılarına kilit vurdurdu. Bağdat idaresini Atâ Melik Cüveynî'ye verdi. Cüveynî, Hülâgû'nün ölümüne kadar burada olmakla beraber Abaka'nın tahta çıkışıyla da idarede kaldı. Hülâgû, kale komutanı olarak ise önemli komutanlarından İlkân Noyan'ı tayin etti.¹⁶⁰ Bu şekilde

¹⁵⁷ İbn Kesir, *el Bidâye ve'n-nihâye*, XII, 358; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 175.

¹⁵⁸ Fars dilinde kullanılan bu kelime arşın terimiyle hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır ve 17. yüzyılda 95 cm'e eşitken günümüzde 104 cm'e eşittir. Mehmet Erkal, “Arşın”, *DİA*, TDV Yay., 1991, 3, 411-413.

¹⁵⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 20; Ayaz, *Memlükler (1250-1517)*, 32; Koprman, *Mısır Memlükleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, 5; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 402; Hoffmann, “İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)”, 341; Weiers, “Çağatay Hanlığı”, 341; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlükler Moğollar Dönemi (656/1258-923/1517)*, 1; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 68; Polk, *Irak'ı Anlamak*, 65; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 213; es-Suyûtî, *Târîhu'l-hulefa*, Beyrut 1974, 433-434; İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb*, Beyrut 1986, VII, 468.

¹⁶⁰ İbn İyâs, *Bedâiu'z-zuhûr*, yy. 1960, 78; İbn Tağrıberdî, *en-nucûmu'z-zahire*, 47; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 7; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlükler (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517)*, 5-6; V. Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, 3; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, 478; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 19; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağistan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 37; Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas”, 75; Uyar, “İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları”, 245; Hasan, *İslâm Tarihi: Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler*, 194-195; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 174; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 90-91; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 338-339; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 42; Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler* 2, 287; Grigor, *Moğol Tarihi*, 28; *Kitâbü'l Havadis*, 350; Kitapçı, *Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı*

Moğolların batısı Ceyhundan Akdeniz doğularına kadar genişledi ve Güney Mezopotamya'ya hâkim oldular. Böylece bütün Suriye tehdit altına girdi. Moğollar, Bağdat'ı ele geçirdiği için Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki sükûnet yerini kargaşa ve yağmaya bıraktı. Bu şekilde Anadolu, İran, Türkistan, Azerbaycan yani Müslüman nüfusa sahip halk –buna Suriye Beylikleri de dâhil- Moğol idarecilerinin eline düştü. Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. İzzeddin Keykavus, Musul Emîri Bedreddin Lülü dâhil pek çok Türk Beyi İlhanlılara tabi olarak vergilerini Moğollara vermeye başladılar. Bunlar Bağdat'ın düşmeyeceğine inandıklarından Hülâgû'ya asker de göndermemişlerdi. Bu nedenle herkes gibi Hülâgû'nün gazabından korkmaktaydılar.¹⁶¹

Bağdat'ın İlhanlılara geçmesi ile Müstasım'ın 37. yani son üyesi olduğu 500 yıldan fazla var olan bu büyük sülale yani Abbasi Halifeliği de ortadan kaldırılmış oldu. Halifeliğin kaldırılmasıyla gücün, ruhani liderin Araplardan çıkma fikri de önemini yitirdi. Bu olayla gücü elinde bulunduran Müslüman kesimden herhangi birisi Halifeliğe sahip olabilecekti. Bu durum İslam dünyasının bir felaketi idi. Ebul Ferec Müslümanlardaki mezhep ve devirleri ayırım yapmadan kullandığı için Halifeliğin ortadan kalkarak gücün Hülâgû'ya geçmesini büyük bir olay olarak aktarmaktadır. Aslında Bağdat'ı içten çürüten sebepler de az sayıda değildi. Halife'nin hükmü eskisi gibi askerler üzerinde etkili değildi. Halifelerin biriken günahları, rahat hayatı, mezhep tartışmaları sonucunda bunun ceza olduğu da söylenmekteydi. Yani Hülâgû da kendisini Cengiz'in şahsını tanımladığı gibi Tanrının ceza vericisi olarak nitelendirmekteydi. Fakat bu Şifî dünyası için cesaretleterek siyasi güçlerini elde etmeleri açısından önemli bir olaydı.¹⁶²

Moğolların bu istilasını İslam bilginleri tepkiyle karşıladı. Hatta onların ilerde Müslüman oldukları zaman bile samimi olmadıklarına inananlar da vardır. Halife'nin

Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar, 178; Yuvalı, “Hülâgû”, 473.

¹⁶¹ İmam İbn Teymiyye, *Hapishane Mektupları*, (Nşr. Mehmet Emin Akın), Ankara ty., 22-23; Nasıru'ddin Et-Tusi, *Risale Der Resm Vo Ayin-e İlkhani Devlet Finansı Üzerine Düşünceler*, 40; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 83-84; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi* 3, 310; Kitapçı vd., *Hz. Peygamber ve Hadislerinde Türkler*, 205; Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han)*, 121; el-Kalkaşandı, *Şubhu'l-a'sâ fi şinâti'l-inşâ*, Beyrut 1987, I, 537.

¹⁶² Mahmud Rızık, *Asru Selâtini'l-Memâlik*, Kahire 1962, VIII, 30; Ebul Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 47; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517)*, 6; Gül, XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti, 87; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 223; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 57.

ölümüyle yakınları İslam beldelerine kaçtı. Halife'nin amcası Ahmed ez-Zahir al-Bahriyya Memlükleri'ne¹⁶³ giderek el-Melikü'z-Zâhir Rüknuddîn es-Sâlihî el-Bundukdârî Baybars¹⁶⁴ tarafından Halife ilan olundu.¹⁶⁵ Kendinden sonra oğlu ve torunları Mısır, Osmanlılar tarafından ele geçirilinceye kadar Halifelik makamına otursalar da bunların bir ehemmiyeti yoktu. Kesin olarak Bağdat'ın düşmesiyle Halifelik kalkmış oldu. Her ne kadar durum Müslümanların aleyhine görünse de bu kültür karmaşasından Moğollar zararlı çıktılar. Daha doğrusu zamanla kendi inançlarını bir tarafa bırakarak Müslümanlaştılar. Hülâgû, Bağdat istilasının felakete sebep

¹⁶³ Bahrî yani Bahriyye Memlükleri 1250-1380; Burcî yani Burciyye Memlükleri ise 1382-1517'de tarih sahnesinde yer almışlardır. Bahrî Memlüklerin kökeni Çoğunlukla Kıpçaklardan oluşurken Burcî Memlüklerin kökeni ise Çerkeslerden oluşmaktaydı. Askeri oluşumlu Memlük Devleti'nin hâkimiyet sahaları ise Arabistan, Mısır, Mezopotamya'nın bir kısmı, Güney Anadolu'ya kadar uzanmaktadır. Kurtuluş Öztopçu, *Kitâb fî 'İlm An-Nuşşâb*, Türk Dilleri Araştırmaları Yay., İstanbul 2002, 141; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, 29, 90; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlükler (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517)*, 4-7-12; Ayalon, *Memlük Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, 34; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, 42; Süleyman Özbek, "Bahrî Memlukler Zamanında Suriye ve Mısır'a Moğol Göçü ve Sonuçları", Osman Köse (Ed.), *Göç*, Samsun 2017, 95.

¹⁶⁴ Bundukdari, Fındukhtar, Funduktar, Beybars şeklinde yazılmış isimleri olan Baybars'ın asıl adı el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin I. Baybars'tır. Şeddad'a göre 624/1227'de Kafkasya'da doğup Kıpçak Türkleri'nden olan Baybars satıldığı köle pazarında Emir Alaeddin Aytekin al-Bundukdari as-Salihi tarafından satın alınarak Kahire'ye geldi. Sultanının 647/1249'daki ölümüyle yerine oğlu Turanşah geçince Baybars efendisine sadık kalarak Fransızlarla yapılan savaşta büyük yararlılıklar gösterdi. Fakat Turanşah'ın Fransa Kralı ile anlaşma yapacak olduğu haberleri üzerine başta Baybars olmak üzere ileri gelenler Turanşah'ın kaçarak Nil'de boğulmasına neden oldular. as-Salihi'nin eşi tahta geçmek istese de Aybek ile evlenerek sultanlığı ona bırakmak zorunda kaldı. Kutuz tahta geçmek istediğinden Aybek'i öldürdü. 658/1260'taki Aynicâlût'ta Baybars ile beraber büyük bir başarı sağladılar. Baybars bundan sonra Kutuz ile savaşarak Memlük tahtına oturdu ve Memlüklere sosyal anlamda pek çok kolaylık sağlayıp güç kazanınca tahtını sağlama aldı. Grigor, *Moğol Tarihi*, 38; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 5; Muhibbeddin Ebu Hamid Makdîsî (el-Kudsi), *Mısırda'ki İslâm Devletleri ve Türk Memlüklerin Faziletleri*, 30; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 320; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 636; Turan, "Moğol Dönemi, Dağılıp ve Beyliklerin Ortaya Çıkışı", 120; Ağır, *Memlüklarda Ticaret*, 158-166; Ferhat Parpucu, *Hatıroğlu Şerefüd-din İsyanı ve Sultan Baybars'ın Anadolu Seferi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2002, 70-71; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 50; Yiğit, "Memlükler", 94; Cengiz Tomar, *Memlük Devleti'nde Askerî Kölelik Sistemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, 19; Hatice Güler, *Memlük Sultanlarının Alayları 1250-1517*, 91-92-104.; Ayaz, *Memlükler (1250-1517)*, 34; Zengin, *İlhanlılar-Eratnahlılar-Memlükler Dönemi Malatya (1295-1401)*, 52; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 88; Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, 107; Şeşen, *Haçlılar Önünde Baybars*, 13.

¹⁶⁵ Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler Devri'nde Vezirlik (1250-1517)*, İsam Yay., Ankara 2015, 7; Muhibbeddin Ebu Hamid Makdîsî (el-Kudsi), *Mısırda'ki İslâm Devletleri ve Türk Memlüklerin Faziletleri*, 22; Aigle, *The Mongol Empire Between Myth and Reality*, 224; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 107; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 109; Şakir Turan, "Moğolların Anadolu'yu İstilas Sonrası Batı Anadolu'da Tür'men Tarzında Şekillenme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 2011, 186.

olacağını söyleyen herkesi idam ettirdikten sonra Sâhib-i Dîvân İbni Dernuş'u Bağdat'ı cesetlerden arındırarak eski durumuna getirmekle görevlendirdi.¹⁶⁶

Bağdat'ı alan Hülâgû, 657/1259'da Suriye'nin pek çok şehriyle birlikte Mardin'i, Amid'i, Harran'ı ve Malatya'yı alarak hâkimiyet sahasını genişletti. Bu şekilde İlhanlı toprakları Mısır, Kafkasya, Irak, Suriye, İran, Anadolu'ya kadar genişledi. Abisinin kendisine verdiği görevle Suriye yakınına kadar gelen Hülâgû Mengü'nün ölümü üzerine Moğolistan'a geldi.¹⁶⁷ Hülâgû daha önce de bahsedildiği gibi Kubilay'ı, Berke de Arık-Buka'yı destekledi. Berke-Hülâgû arasındaki Müslümanlık nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlık, Hülâgû'nun oğlu Abaka döneminde de devam etti.¹⁶⁸

Hülâgû, Mengü öldüğünde onun verdiği görev gereği ve Memlük Sultanı Kutuz'un teslim olma çağrılarını reddetmesi üzerine Halep'i kuşattı. Tabi bunda Ermeni kralı Hetum'un¹⁶⁹ büyük katkısı vardı. Hülâgû'nun eşinin Hristiyan olması Hetum'un yardım etme etkenlerindendi.¹⁷⁰ Mengü ölünce Hülâgû, en iyi komutanı Ket Boğa'ya idaresine verdiği orduyla Suriye'nin kalanını ele geçirme emrini verdi. Fakat Memlükler 658/1260'ta bunu fırsat bilerek Kutuz liderliğinde Filistin sınırları içinde yer alan Beysan ve Nablus kentleri arasındaki Aynicâlût'ta Moğol ordusuyla karşılaştı. Bu savaş Müslümanların Moğollara güçlerini göstererek onları alt etmeleri için bulunmaz bir fırsattı.¹⁷¹ Ket Boğa'nın yanındaki adamlar her ne kadar beklenilmesi fikrini savunsa da

¹⁶⁶ Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi* 2, 632; T. Ersoy, "İlahi Bir Ceza: Hülâgû Han'ın Mektubu Bağlamında Gregorius Bar Hebraeus'un Yapıtlarında Moğolların Tasviri", 366-367; Ebul Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 47; Denise Aigle, *The Mongol Empire Between Myth and Reality*, Brill Press, Leiden Boston, 224; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 142; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 340; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 43-44; Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler* 2, 288-289; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 39-45.

¹⁶⁷ Reuven Amitai-Preis, *Mongol and Mamluks*, Cambridge University Press, Britain 1995, 26; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 49; Rosabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 44; Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler* 2, 284; Hope, *Power, Politics and the İlkhanate of Iran*, 91; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 19; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 44; Kanat, "Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 35.

¹⁶⁸ Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 14; Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, 259-260; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 173; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 545; Rosabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 52; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 341; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 30; Kanat, "Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 36-37; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 346; Şeşen, *Haçlılar Önünde Baybars*, 20.

¹⁶⁹ Hatum, Hethum, Haiton. Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 320; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 147; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 48; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 333.

¹⁷⁰ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 87; Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, 109.

¹⁷¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Düvelü'l-İslâm*, Müessesetü'l-

o ileri harekât emrini verdi. Ket Boğa 10 bin kişilik orduya sahipti ve ilk çarpışma birkaç saat sürdü. Memlük ordusu geri çekilince Moğollar zafer elde ettiklerini düşündüler. Fakat Memlükler onları kısırdıktan sonra bütün Moğol askerlerini öldürerek Ket Boğa'nın da kafasını kestiler. Bu şekilde Moğollar ilk kez bir meydan savaşını kaybetmiş oldu. Baybars bu savaşta büyük yararlılıklar gösterdi. Bu da onun ileride yapacağı faaliyetlerin ayak sesleriydi.¹⁷²

Asker kökenli olan Memlükler, Müslümanların Moğollar gibi güçlü bir devleti yenebileceğini göstererek kısa süreli de olsa Moğol ilerleyişinin ve İslam memleketlerinin yıkıma maruz kalmalarının önüne geçtiler. Bu olayla daha önceki seferlerde Hristiyanların tacizlerine maruz kalan Müslümanlar onların tapınaklarını yakıp yıktılar. Olayı duyan Hülâgû geri döndü. Bu yüzden Kubilay yalnız kaldı. Berke İlhanlıların hezimete uğramasından cesaretlendi.¹⁷³ Aynicâlût savaşının ardından Memlük Devleti'nde taht değişikliği meydana geldi. Savaşta büyük yararlılıklar gösteren Baybars, Kutuz'u öldürerek 658/1260 yılında al-Zâhir adıyla tahta çıktı. Hanefi mezhebine göre yabancı bir millettten alınan topraklar her ne kadar eski sahibi olmasına bakılmaksızın devlet tarafından alıkonuluyorsa da Baybars'ın halkı ve ileri gelenlerin yaptığı istişareler sonucunda Aynicâlût sonrası ele geçirilen topraklar, ücreti ödenmek şartıyla asıl sahiplerine verildi. Pek çok yenilikle adından söz ettiren Baybars'ın en fazla münasebet içerisinde olduğu millet Moğollardı. Bunlardan Altın Orda ile ittifak içerisinde olmakla beraber İlhanlılara karşı düşmanca bir siyaset güttü.¹⁷⁴

A'lemi li'l-Matbu, Beyrut 1985, 367; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi* 2, 634-638; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 43; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlükler (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517)*, 7; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 44; Kanat, "Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 31; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri", 299; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 89.

¹⁷² Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 478; Koprıman, *Mısır Memlükleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, 6; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi* 3, 311-312; Rosabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 52; Ayaz, *Memlükler (1250-1517)*, 33; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, 89; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 346.

¹⁷³ Abdullah b. Muhammed b. Abdullah Nayil, *Sınaatü'l-eslihati's-sakile ve'n-nariyye fi'd-devleti'l-Memlûkiyye : (7648-923 / 1250-1517)*, el-Cem'iyetü't-Tarihîyyeti's-Suudiyye, Riyad 2006, 50; Amitai-Preis, *Mongol and Mamluks*, 26-27; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 545; Ayaz, *Memlükler (1250-1517)*, 33; Rosabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 52-53; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 45; Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, 121; Öztöçü, *Kitâb fi 'İlm An-Nuşşâb*, 142.

¹⁷⁴ Muhibbeddin Ebu Hamid Makdîsî (el-Kudsi), *Mısırdaki İslâm Devletleri ve Türk Memlüklerinin Faziletleri*, 36; Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, 265; Koprıman, *Mısır Memlükleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, 6-7; Aigle, *The Mongol Empire Between Myth and Reality*, 222; Ayaz, *Memlükler (1250-1517)*, 80; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 52-53.

Hülâgû¹⁷⁵ 19 rebiyülâhir/8 Şubat 663/1265'te 48 yaşında hekimlerin yazdığı tüm ilaçlara rağmen Meraga yakınlarında 15 yıllık hükümdarlığının ardından hastalanarak öldü. Yanında Trablus Kontu Bohemond ile Ermeni Kralı Hetum vardı. Kimilerine göre ise zehirlenerek ölmüştür. Mezarı ise daha önce hazırlattığı Meraga'daki Şahu Dağı'ndadır. Hülâgû'nün ölümüyle ona en yakın bilim adamlarından Tûsî, "*Hülâgû, kışlık ordugâhı Meraga'da bulunduğu bir sırada Hicri 663 Rebiülâhir'in 19. Pazar günü öldü*" demiştir.¹⁷⁶ Hülâgû'nün ölümünün ardından özellikle Hristiyan coğrafyasında mensup olduğu din sayesinde büyük nam salan eşi Dokuz Hatun da vefat etti. Hülâgû, ölümüne yakın Suriye ve Mısır seferini hayal etmekteydi buna rağmen pek çok yere sahipti. O öldüğünde İlhanlı toprakları Amuderya'dan Fırat, Belucistan ve Kafkasya'ya uzanmaktaydı.¹⁷⁷

Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* adlı eserinde Hülâgû'nun ölümüyle ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır:

"Birkaç gün saydı ve yok oldu; felek, 'gülerek o da yok oldu' dedi. Hülagu, Meraga'ya kış yerine gidince ezeli takdir, Onun nöbetine son verdi Hicret yılından 663 yıl geçse, 19 Rebiyülâhir Pazar (10 Şubat 1265) gecesi."

Sultan Melik Şah şiiiri:

"Cihangir kılıcın ve kale alan gürzün darbesiyle bedenim düşünceye boyun eğdiği gibi dünya da bana boyun eğdi. Bir el işaretiyle birçok kaleler aldım. Bir ayak

¹⁷⁵ Hülâgû'nun Bağdat hazinelerini sakladığı Urmiye ve Meraga'ya özetle Güney Kafkasya'ya ilgisine dair bkz. Bayram Arif Köse, "Moğol İstilasının Güney Kafkasya Şehirleri Üzerinde İdarî ve İktisadî Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 2015, 486.

¹⁷⁶ Nasîru'ddin Et-Tusi, *Risale Der Resm Vo Ayin-e İlkhani Devlet Finansı Üzerine Düşünceler*, 40.

¹⁷⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 58; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 642; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 37; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 479; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 176; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 35; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 46; Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, Sentez Yayınları, İstanbul 2015, 70; Reşîdüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 63; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev.: Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara 1957, 77; John Andrew Boyle, *The Successors of Genghis Khan*, Columbia University Press, New York 1971, 354; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 183; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 148; İlyas Kamalov, *Moğollar'ın Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, 60; Ekrem, *Cengiz ve Türk Moğol İmparatorluğu*, 52; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 38; Bademci, *Cengiz Han Devleti, Nesli, Türklüğü*, 370; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 20; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 100; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 20; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 49; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, 173; İhsan Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, Okur Akademi Yay., İstanbul 2014, 105-106; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 49; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 20; Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, 29.

basamakla birçok hisar ele geçirdim. Ecel saldırınca hiçbir şeyin faydası olmadı. Kalıcılık, Tanrı'nın kalıcılığı, Mülk Tanrı'nın mülküdür."¹⁷⁸

Aknerli Grigor Moğol Tarihi adlı eserinde Hülâgû'nun ölümüyle ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır:

"O günlerde bir kuyruklu yıldız görüldü. Yıldız, ilk defa, Kamış bayramı yortusuna tesadüf eden Cumaertesi gününün sabahı müşahede edildi ve kuyruğu ve huzmeleri günden güne büyüdü. Yıldız önce sabah görünmüştü; sonra da azar azar gecikerek öğle vaktinde doğmaya başladı. Gün geçtikçe, yıldız akşamları saat on birde doğuyordu. Bu esnada yıldızın kuyruk huzmeleri şarktan başlayarak dünyanın ortasına kadar uzanıyordu. Huzmeler o kadar çoğaldı ki bütün memleket dehşete düştü; çünkü dünyada böyle hayret edilecek bir şey o zamana kadar görülmemişti. Yıldız, şuaları genişlemek ve yayılmak üzere, kış aylarının başlangıcına kadar bu vaziyette kaldı. Sonra, tedricen büyüdüğü gibi, günden güne küçüldü ve nihayet kuyruk huzmeleri kısala kısala gözden kayboldu. Hulâgû Han bunu görünce, yıldızın doğmasının kendisiyle alâkadar olduğunu anladı. Yere kapanarak Allah' a secde etti; yıldız huzmeleri eksilmeğe başlayınca çok korkmuştu. Bütün memleket, huzmelerin Hulagu Han'ın atının fetih için kat'ettiği mesafe kadar uzadıktan sonra kaybolduğunu anlamıştı. Hulagu Han bir sene daha yaşadıktan sonra, otuz oğlunu halef bırakarak bu dünyadan göç etti. Hulagu Han'ın öldüğü aynı senenin içinde onun hayırhâh karısı Dovus Khatun da öldü. Bütün hıristiyanlar onların ölümünden dolayı büyük keder duydular."¹⁷⁹

¹⁷⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 58.

¹⁷⁹ Grigor, *Moğol Tarihi*, 37.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞUMUNDAN HÜKÜMDARLIĞINA KADAR ABAKA HAN

2.1. DOĞUMU ve ÇOCUKLUĞU

Abaka,¹⁸⁰ Cengiz Han'ın torunu ve Hülâgû Han'ın 14 oğlundan en büyüğüdür. İlhanlı Devleti'nin II. hükümdarı olan Abaka Reşîdüddin'e göre 631/1233, Şîrâzî'ye göre ise Cemaâziyelevvel 632/1234 (Şubat) senesi, Yunt yılı Aram ayınının 27. gününde Moğolistan (Karakorum)'da¹⁸¹ dünyaya gelerek çocukluğunu burada geçirdi. Abaka,

¹⁸⁰ اباقا خان بن هولگو خان Türkçe bir kelime olan Abaka; yakın akraba, amca çocuğu, kabiledaki en yaşlı kişi, babanın en büyük abisi, dedenin kardeşi, baba tarafındaki dedenin en büyük abisinin oğlu, babanın öz amcası anlamlarına gelir. Ayrıca -ka,-ke,-ga,-ge ekli kelimeler Türkçede cümleye küçültme, şefkat ve sevgi anlamları da katmaktadır. Abaka'nın da Büyük İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülâgû'nun en büyük en gözde çocuğu ve veliahdı olması hasebiyle bu adı aldığı düşünülmektedir. Çoğunlukla daha büyük akraba ve aile üyelerine hitap ederken saygıyı belirtmek için kullanılan bu isim; Abakay, Abaga, Abka, Abâkâ, Âbâkâ şeklinde yazılmaktaydı. Ahmet Caferoğlu, “Çayka'dan Şayka'ya”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1970, 11; Talat Tekin, “Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 19, Ankara 1999, 289; Özlem Ayazlı, “Türk Dillerinde +Ga Eki”, *IJLET*, 5(3), 2017, 715; Faruk Sümer, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir”, *Belleten*, 53(27), Ankara, 177; Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, 40; Devlet, *Empires in Eurasia*, 54; C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 247; Hope, *Power, Politics and the İlkhanate of İnan*, 110; Robert J. Geist, “Tars Kralı Doğuşu Üzerine”, *İngiliz ve Cermen Filolojisi Dergisi*, 42(2), Nisan 1943, 9; Diler, *İlhanlar: İnan Moğollarının Sikkeleri*, 252; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 37; Saim Ali Dilemre, *Moğolca Kelimeler*, Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942, 238.

¹⁸¹ Orta Asya'nın kuzey bölgesinde ve Rusya-Çin arasında yer alan Moğolistan'ın etrafı dağlarla çevrili olmakla birlikte sert karasal iklime sahiptir. Ayrıca halkı da hayvancılıkla uğraşır. Bununla birlikte Orhun Yazıtlarının Güneybatısı, Karabalgasun'un Güneyi, Karakorum'un Kuzeyi'nde bulunur. 1220 yıllarında Moğolistan şehirlerinden olan Karakorum (Hara-Horin, Holiny, Ordubalık, Karakorum); Ögedey, Mengü ve Güyük Hanlar zamanında Kubilay'a kadar Moğol Devleti'ne başkentlik yaptı. Bu coğrafya sadece onlar için değil Göktürkler için de büyük önem teşkil eder. Bu topraklarda dağınık halde yaşayan Moğolca konuşan kabileler de 1206 yılında Cengiz önderliğinde birleşerek bölgeye tam anlamıyla hâkim oldular. Günümüzde de mevcudiyetini sürdüren bu bölgenin başkenti Ulan Bator, Ulanbator, Ulanbatur, Ulaanbatar şeklinde geçer ve sağlık alanında oldukça gelişmiştir. Kamalov, “Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri”, 19; TİKA, *Moğolistan*, TİKA, Ankara 2018, 7. Dursun Yıldız, “Avrasya Güç Dengesinde Kilit Ülke: Moğolistan”, 2014, 1-2; Mehmet Tütüncü, “Moğolistan Türk Anıtlarına Bir Seyahat ve Gözlemlerim”, *Düşünce ve Tarih Dergisi*, Ankara Aralık 2016, 7-8; Natsag Lkhagvajav, “Hayvancılık Ülkesi Moğolistan'da Düünden Bugüne Dericilik”, *ICANAS*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., 1(1), Ankara 2008, 837; Murat Karagöz, “11. Asya - Avrupa Zirvesi Öncesi Moğolistan'daki Güncel Durum, Moğolistan'ın Bölgesel Potansiyeli ve Türk-Moğol İlişkileri”, *AVİM*, 9, Ankara 2016, 11; Cihan Anzerli, *XVII. Yüzyıl Moğol Kroniklerinin Türk-Moğol Adetleri Yönünden Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2017, 3; Osman Mert, “Karakorum Bölgesi'ndeki Arap Harfli Yazıtlar”, *AÜTAED*, 54, Erzurum 2015, 2; Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, 30, 225; İbrahim Güner, “Moğollar”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2016, 2, 277; Osman Gazi Özgüdenli, “Karakorum”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2016, 2, 22; Muzaffer Ürekli, Celâyirliiler”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, 7, 264; Feyzi Ersoy, “Moğol Yazısının Tarihi Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(20), Erzurum 2006, 393; Fatih Bayram, “Ulu Arif Çelebi'nin İlhanlı Payitahtına Seyahatleri Hakkında Bazı Tespitler”, *Avrasya Etüdlere Dergisi*, 18(42), 2012, 159.

Moğolların önemli kabilesi olan Sulduz¹⁸² boyuna mensup Yesuncin¹⁸³ Hatun'un oğludur. Fakat Abaka'nın eğitimiyle Hülâgû'nun diğer eşi Dokuz Hatun¹⁸⁴ ilgilenmiştir.¹⁸⁵

¹⁸²Sulduz, diğer adıyla Suldus, Suldûs, Süldûs kabilesi ormanlı bölgelerde yaşayan önemli Moğol kabilelerindenidir. Bu kabile İran'a gönderilip burada Moğol birliği kurulmasını sağlayarak İlhanlı Devletini oluşturan iki unsurdan biri olarak büyük yer teşkil etti. Hülâgû'nün seferlerinde Hülâgû'nün baş danışmanı Suncak Noyan öncülüğünde İlhanlı ordusunun *Birangar* da denilen sağ bölümde savaşan bu kabile İlhanlı Devleti'nin en zorluk çektiği 676/1277 Elbistan savaşında da pek çok yararlılık gösterdiler. Suncak Noyan Bağdat alındığında bölgenin askeri valisi olarak buraya tayin edildi. Yalnızca Suncak değil Ebu Said Bahadır Han'ın vezirliğinde bulunan Emir Çoban ve ailesi de bu kabilenin İlhanlı nezdinde ne kadar kıymetli ve büyük makamlara getirildiğini gösterir. Kabilenin erkekleri orduda başarılarla imza atarlarken kadınları da büyük idarecileri yetiştirmede görev almaktaydı. Bunların en önemlisi Abaka'yı yetiştiren Yesuncin Hatun, bir diğeri de Gazan'ı yetiştiren Tükçü Hasan'ın annesidir. Bunlara ek olarak Sulduz Kabilesi yalnızca İlhanlı döneminde Moğollara yardımcı olmakla kalmamıştır. Moğolları kuran Büyük Han Cengiz zamanında onun ölümden kurtulmasını sağlayan da yine bu kabileye mensup birisi idi. Bahsedilen bu kişi hayvancılıkla uğraşarak elde ettikleri sütlerden kımız yaparak yaşamını idame ettiren Sorhan-şira idi. Cengiz, ezeli düşmanları olan Taiçi'utlar obalarına baskın yapıldığı vakitte esir düştü. Kabilde eğlence tertip edildiği gece Temucin emanet edildiği kişinin gevşekliğinden faydalanarak kaçıp dere yatağında saklandı. Onu aramaya gelenlerden Sorhan-şira tarafından fark edilmesine rağmen Sorhan-şira onu ele vermedi. Temucin, onun bu yardımını ve çadırında kaldığı süre içerisinde oğullarıyla beraber gösterdikleri yardımı düşünerek Sorhan-şira'nın çadırına gitti. Kendisi tüm çabalara rağmen bulunamayınca Taiçi'utlar içlerinden bir hainin onu sakladığını düşünerek tüm çadırları aradılar. Fakat bulunamayan Temucin Sorhan-şira'nın yardım için verdikleriyle beraber ailesini aramak için yola koyuldu ve kurtuldu. Daha sonra bu kişi ve oğulları Cengiz'in en kıymetli askerleri arasına girdi. Son olarak tüm üyeleriyle İlhanlı'nın kurulmasına yardım etmekle kalmayıp bu devletin her anlamda gelişip güçlenmesine büyük yardımı dokunan Sulduzlar, İlhanlı Devleti yıkıldıktan sonra bile varlığını sürdürmeye devam ettiler. *Moğolların Gizli Tarihi*, 31-33-148; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 42; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilatı*, 105; Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı Atilla-Cengiz Han-Timur*, 135; Çağatay, *Cengiz Han'ın Liderlik Sırları*, 34; Man, *Cengiz Han Yaşamı, Ölümü ve Yeniden Dirilişi*, 98; Hayrunnisa Alan- İlyas Kemalöglü, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yay., İstanbul 2017, 154-182-666; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2017, 135-226-227-235-236-281-283-292-322-328-333-376; Osman Gazi Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları*, Kaknüs Yay., İstanbul 2009, 53; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 222; Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yay., İstanbul 2006, 32; Ş. Cem Tüysüz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2004, 52.

¹⁸³ Yisundjin, Yisuncin, İsuncin, Sudjin. Kendisi Hülâgû'nun altıncı eşidir. İlk eş Moğol geleneklerine göre her zaman en yüksek kademe olduğundan Yesuncin'in diğer kadınlar kadar kıymeti yoktu. Kendisi kademe olarak 3. sırada olmasına rağmen oğlu Abaka, Hülâgû'nun hem en büyük hem de en yetenekli evladı olmasıyla annesinin adının da sıkça anılmasına vesile oldu. Abaka'nın Hülâgû tarafından veliahd seçilmesiyle de Yesuncin'in önemi fazlasıyla arttı. Hristiyan inancına mensup olan Yesuncin, Hülâgû'nün Batı Seferine çıktığı zamanda Karakorum'da onunla birlikte bulundu. Kamalov, "Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri", 19; Özgüdenli "Karakorum", 2; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, 127-227; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiü't-tevarih*, (Nşr.Quatremere), Historie des Mongols de La Perse, Paris 1836, 111; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 60; Mert, "Karakorum Bölgesi'ndeki Arap Harfli Yazıtlar", 2; Mustafa Akkuş, "Abâkâ Han'ın Dinî Şahsiyeti ve Anadolu'daki Uygulamaları", *SUTAD*, 40, 2016, 73.

¹⁸⁴ Dovus, Tokkuz, Toggus, Zafer diye bilinir. Zafer adının Arapça olması bu adın her ne kadar Türk ve Müslümanlar tarafından -Uygurlar Türkçe olan Tokuzoğuz/Tokuzguz kelimelerini kullandırlardı-kullanıldığını akıllara getirirse de kendisi Moğolların Kereit kabilesine mensuptu. Abaka'nın dedesi olan Tuluy'un gözde hanımları arasındaydı. Moğol gelenekleri gereği baba yani aile reisi ölünce oğulları kendi öz anneleri hariç olmak üzere babalarının eşlerinden istediklerini kendilerine alabilirlerdi. Hülâgû da bu gelenek gereği babası Tuluy ölünce Dokuz Hatun'u kendine eş olarak aldı. Dokuz Hatun inançlı bir Hristiyan idi. Her dine eşit gözde bakan Hülâgû eşi vasıtasıyla zamanla Hristiyanları ön plana almaya başladı. Hristiyanların pek çok ibadet yeri açmalarına imkân verilirken mescitleri de kiliselere

2.2. KARDEŞLERİ

Hülâgû Han'ın 30 çocuğu vardı. Bu çocuklar arasında en dikkat çeken şahsiyet Abaka'ydı. Abaka'nın kaynaklarda adı geçen diğer kardeşleri; Cumkur,¹⁸⁶ Togay Timur, Bikin, Kongoratay/Konkurtay, Taragay/Tarkay, Tusin, Mengü Timur,¹⁸⁷ Hülacü, Siauci, Tobşin/Topşin/Tokşin, Lisudar/Yisudar/Yesudar Oğul, Acay,¹⁸⁸ Ahmet Teküder¹⁸⁹ ve Yeşmut'tur¹⁹⁰. Abaka'nın kardeşleri, babası Hülâgû'nun farklı eşlerinden dünyaya gelmekle beraber aralarında kıdem olarak ayırım bulunmaktaydı. Çünkü Moğol geleneğine göre nikâhsız eşlerden doğan çocukların mirastan pay alamamaları ve yönetimde söz sahibi olamamaları onların değerini azaltmaktaydı.¹⁹¹

Hülâgû'nun nikâhlı eşleri arasında en dikkat çeken şahsiyetlerin başında Hristiyan inancına mensup Dokuz Hatun gelmekteydi. İkinci sırada Toluy'un kız kardeşi Djidjiken'in kızı Kuik Hatun bulunmaktaydı. Kuik, Cumkur ile beraber Bulağan-aka isminde bir kıza sahipti. Üçüncü sırada Bikin ve Ahmed Teküder'in annesi Kutuy/Kuti Hatun gelmektedir. Kutuy Hatun'un ordasına mensup pek çok odalığı vardı.

döndürdüler. Moğollara sırtını dayayan Hristiyanlar, Müslümanlara karşı daha da acımasız olmaya başladılar ve Müslüman halk haksız yere katliama uğradı. İşte Abaka da böyle inançlı bir Hristiyan olan Dokuz Hatun sayesinde Hristiyanlara meyilli hale gelmeye ve o şekilde eğitilmeye başladı. Bundan güven alan Hristiyanlar Hülâgû zamanında olduğu gibi Abaka zamanında da rahat hareketleriyle dikkat çektiler. Grigor, *Moğol Tarihi*, 67-68; Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, 147; Akkuş, "Abâkâ Han'ın Dinî Şahsiyeti ve Anadolu'daki Uygulamaları", 73.

¹⁸⁵ Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi* 2, 216; Reşidüddin Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 17; Sa'dî-i Şîrâzî, *Nasihâtül-Mülûk "Hükümdarlara Öğütler"*, 86; Muhammed Ali-yi Furûgî, *Büyük İran tarihi*, (Çev.: Ömer Halis), Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul 1926, 23; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 35; Faruk Sümer, "Abaka Han", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, 1, 8; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 74; Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir", 177; Peter Jackson, "Abaqa", *Encyclopedia Iranica.*, 1, London 1985, 61-63; Akkuş, "Abâkâ Han'ın Dinî Şahsiyeti ve Anadolu'daki Uygulamaları", 73; Aigle, *The Mongol Empire Between Myth and Reality*, 182.

¹⁸⁶ Kuik Hatun'dan doğan Cumkur, Hülâgû'nun en büyük ikinci oğludur. Hülâgû'nun 654/1256'da İran'a gelmesiyle Mengü Han'ın yanında kaldı. Mengü'nün ölümüyle ilk zamanlar da Arık Buka'nın safında yer alan Cumkur, ilerleyen zamanlarda Hülâgû gibi Kubilay'ı destekledi ve babasının yanına gideceği zaman yolda öldü. Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 126.

¹⁸⁷ Mebgü Timur, Mangu Timur, Mengü Temür. Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 543-544-545.

¹⁸⁸ Kehürgey. Baybars Tarihi'nde Ecay, Reşidüddin'de ise Adcay olarak geçer. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 34; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, 115; Ahmet Temir, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samagar-Noyan", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, TTK Yay., Ankara 2010, 497.

¹⁸⁹ Teküdar, Tekudar, Tegüder, Tagudar. Faruk Sümer, "Teküder", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1993, 12, 144-145; Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine", 217; Grigor, *Moğol Tarihi*, 48.

¹⁹⁰ شموت / شموت / أشموت / يشموت Yeşmut, Yaşmut, Eşmut, Semut, Şemut, Peşmut, Yoshmut. İzzeddin İbn Şeddâd, *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir*, (Nşr. Ahmed Hutayt), Beyrut 1983, 72,226; V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş* 1, 201.

¹⁹¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 405.

Bu odalıklardan olan Bukadjin/İkadji/Nokadjin Hatun Tarkay ve Yeşmut'un annesidir. Kutuy'un odalıklarından bir diğeri olan Hesidjin Hatun da Yesudar'ın annesidir. Dördüncü sırada yine Kutuy Hatun'un odalıklarından olmakla beraber ölmeden önce Hülâgû'nun nikâhlı eşleri arasına giren Adcudceh İkadji Kongurtay'ın annesidir. Beşinci sırada Mengü Timur'un annesi olan Olcay Hatun gelmektedir. Altıncı sırada ise Abaka'nın annesi Yesuncin bulunmaktadır. Hülâgû'nun yedi erkek ve dört kızı dünyaya getiren nikâhsız eşleri ise Arikak İkadji, Mertai, İl İkadji, Boukedjin İkadji, Adjoudjeh İkadji, Tukini, Hesidin İkadji'dir.¹⁹²

Yeşmut, Hülâgû'nun Hıtay kabilesine mensup olan eşi Kutuy Hatun'a hizmetçilik yapan Nokadjin Egeçi'nin oğludur. Onu bu kadar ön plan çıkaran durum ise meşhur Meyyâfârikîn¹⁹³ ve Mardin kuşatmalarını komuta etmesiydi. Hülâgû, Şam seferine çıkarken İlkân Noyan'ı Meyyâfârikîn ve Mardin civarını almaya gönderdi. Şehrin idarecisi olarak el-Melik Muhammed el-Kâmil b. Şahâbeddin Gazi b. el-Melik el-Âdil bulunmaktaydı. Moğolların Bağdat'ta yaptıkları tahribatın sesleri her tarafa yayıldığından ilk zamanlarda Moğollara bağlılığını sunan el-Melik Muhammed bu bağlılıktan, onlara tabi olmaktan vazgeçerek Moğollara karşı şehri savunmaya hazırlandı. Çünkü kendisi de Moğolların onları ortadan kaldıracabilecekleri ihtimalinin farkında idi. Dımaşk hükümdarı el-Meliku'n-Nâsır'dan askeri yardım talep etti. Nâsır, çevresindeki beylerin bu yardım nedeniyle Moğolların hedefinde olabileceğini söylemelerine rağmen askeri birlik gönderdi. Daha sonra Moğollar Nâsır'ın ülkesine de sefer düzenleyecektir. Bunun nedeni sadece onlara karşı çıkma durumu değil Moğolların bütün İran ve çevresine hâkim olmak için gönderilmeleridir.¹⁹⁴

¹⁹² Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi", (Çev.: Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi*, 1937, 229; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 126-127.

¹⁹³ Maifarka, Martyrpolis, Diyâr-ı Bekr olarak da bilinen ve Irak kuzeyinde yer alan şehrin etrafı surlar ile çevriliydi. Ayrıca İbn El Esîr buranın çok sağlam olduğunu belirtti. Günümüzde ise bu bölge Diyarbakır'ın Silvan ilçesi olarak bilinir. İbn El-Esir, *El-Kâmil fi't-tarih*, 92; İbrahim Güneş, *Diyâr-ı Bekr Bölgesinin Moğol Hâkimiyetine Girişi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, 91-108; Savran, "Meyyâfârikîn", 511.

¹⁹⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 40.; Reşîdüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 17.; Sa'd b. Muhammed Huzeyfe El Ğamdi, "Meyyafârikîn'de Kahramanlık ve Fedakârlık", (Çev.: M. Mehdi İlhan), *AÜDTCFD*, 29(47), Ankara 1986, 234-235.; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 74.; Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, 10.; İlyas Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 35.; Akkuş, "Hülâgû Han Döneminde Anadolu'da Görev Yapan Moğol Komutanları", 168-169.; W. Barthold, "Hulagu", 581.; Harun Yılmaz, "Dımaşk'ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali (658/1260)", *İA*, MEB Yay, İstanbul 2017, 37, 75.; Yuvalı, "Hülâgû", 474.; Mustafa Uyar, "İlhanlı Ordusunun Teçhizatı ve Bunların Üretimine Dair Veriler", S. Y. Gömeç, T. Yürekli, M.M. Çelikleş, V.G. Manga (Haz.), *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında Er Kişi Ebulfez Elçibey'e Armağan*,

İlkân Noyan önderliğindeki Moğol birliğinin yeterli olmayacağı bilgisini alan Hülâgû, oğlu Yeşmut'u da asıl Moğol birliği ile Meyyâfârikîn ve Mardin'e gönderdi. Moğolların her zaman yaptığı aldatma taktiklerinden olan teslim olanların bağışlanacağı duyurusu şehir halkını kandırmaya yetmedi. Şehir halkının kaleyi savunduğunu gören Yeşmut'ta mancınıklar kullanmaya çalışsa bile çoğu mancınığı kaledeki askerler tarafından yok edildi. İki yıllık kuşatmaya rağmen hiç kimse teslim olmadı. Fakat şehir muhasara altında olduğundan dışarı ile irtibat kopmuştu. Bu da kıtlık anlamına geliyordu. Yiyecek içeceklerle ulaşma olanağı olmayan şehir halkı, leş ve hatta zaman zaman insan eti yiyip kanlarını içmeye başladılar. Bu şekilde salgınlar ortaya çıktı, hastalıklar arttı. Halkın halini öğrenen Yeşmut ile ordusu içeri girmeye başladı ve karşılarında onlarla savaşabilecek kimse olmadığını gördüler. Çünkü nüfusun çoğu hastalık ve kıtlıktan yok olmuştu. Geri kalanlar ise güçten kuvvetten düştüklerinden Moğol askerleriyle olan ilk çarpışmalarında öldürüldüler. el-Melik Muhammed'i de Hülâgû'ya gönderip orda öldürdüler.¹⁹⁵

Savaşın ardından el-Melikü'n-Nasır'ın gönderdiği yardımcısı ve ünlü tarihçi İbn Şeddâd aracılığıyla anlaşma sağlandıktan sonra şehir halkı hâkimiyet altına alındı. Bu kuşatma ve sonuna kadar direnme durumu tüm Müslümanlara örnek teşkil etti. Sonuç olarak şehrin alınmasına Moğolların büyük başarısı değil kıtlık sebebiyet vermişti. Yeşmut, Meyyâfârikîn'in ardından Mardin'i almak için görevlendirildiğinden Mardin'e doğru yola çıktı. Kale emîri Melik Said de el-Melik gibi Moğollara güvenmemektedir. Bu yüzden teslim olmama konusunda kararlı olmasına rağmen oğlu Muzaffereddin kurtulmak için Moğollara boyun eğmenin uygun olduğunu düşünmekteydi. Sonuçta sekiz ay boyunca kuşatılan kale halkı kıtlık ve hastalıklar yüzünden zorluk çekmekteydi. Bu süreç içerisinde Melik Said ise hastalıktan öldü ve Muzaffereddin, bağışlanma şartıyla kaleyi Yeşmut'a teslim etti. Muzaffereddin, Uruktu Noyan ve kendi akrabalarıyla birlikte Hülâgû huzuruna geldikten sonra Hülâgû onu Mardin hâkimi ilan

Berikan Yay., Ankara 2018, 538.; Casim Avcı, "İzzeddin İbn Şeddâd", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1999, 20, 374.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 172.

¹⁹⁵ İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 6, 402.; Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, 40.; Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, 147.; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordularının Savaş Öncesinde Yaptığı Stratejik Hazırlıklar ve Savaş Sırasında Yaptıkları Hileler", *GÜGEFD*, 29, Ankara 2017, 441.; Abdulcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt-Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâyâtü ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2012, 17.; Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", 10.

etti. Bu başarılı seferleri komuta eden Yeşmut ilerleyen zamanlarda tahtın Abaka'nın hakkı olmadığını düşünerek ona karşı muhalefet halinde bulunacaktır.¹⁹⁶

Teküder, Abaka'nın dünya görüşüyle dikkat çeken kardeşlerinden bir diğeridir. 645/1247 yılında Kutuy Hatun'un oğlu olarak dünyaya geldi. Her ne kadar Galstyan tarafından 666/1268 yılında Gürcü David'in bölgesini işgal ederek isyan ettiği bilgisi mevcut olsa da bu olay isim benzerliğinden başka bir şey değildir.¹⁹⁷ Teküder, İlhanlı sarayında hizmetli (ferraş) olan Kemâleddîn Abdurrahman el-Kevâşî'nin etkisinde kalıp annesi ve babasının aksine Müslümanlığı tercih ederek Ahmed ismini aldı. Abdurrahman'ın anlatış tarzı, çoğu saray mensubu tarafından değer görmesini de sağladı. Fakat Teküder'in İslam'ı seçmesi devletin resmi dinini değiştirmeye yetmedi. Hatta bu olay devlet sahiplerinin nasıl bir karşılık verilmesi gerektiğini bilmemeleri sebebiyle çekinmelerine sebep oldu. Abaka öldükten sonra yeğeni Argun'un¹⁹⁸ savaşta olması ve devlet erkânının ısrarları üzerine tahta geçti. Abaka'nın hazinesini bünyesine alarak ülkeyi yönetmeye başladı. Ardından kardeşi Kongoratay ile birlikte kendisine karşı olanları öldürdü.¹⁹⁹

Kaydu Han'a karşı savaşmaya gönderilen Argun, babasının ölüm haberi üzerine savaşta üstün taraf olmasına rağmen geri çekilerek yola çıktı. Bunu haber alan Teküder danışmanlarını etrafına toplayarak istişarede bulundu. Abaka ile aynı babanın oğulları olduğunu ve bu nedenle tahtın Argun'dan önce kendi hakkı olduğunu savunduktan

¹⁹⁶ Hüseyin Karaçam, *Artuklu Kitabeleri (1102-1409)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, 12.; Abdurrezzak Çelik, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt Sancağının İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt 2019, 14.; A. Bakıxanov, *Gülüstani-İrƏm*, АЗƏРБАЈЬАН ССР ЕЈМƏР АКАДЕМІЈАСЫ НƏШРІЈЈАТЫ, Bakü 1951, 29.; İbrahim Yılmazçelik, "Dersim Sancağı'nın Tarihi ve İdari Gelişim Seyri", *Tarih ve Gelecek*, 2(1), Muş 2016, 15.; Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yay., Ankara 2019, 22.; Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *AÜDTÇFTTAD*, 26(15), Ankara 1991, 53.; Ahmet Savran, "Meyyâfârikin", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, 29, 511.

¹⁹⁷ Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 51.; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 120.

¹⁹⁸ Arghun, Argon. Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, 207.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi 3*, 685.

¹⁹⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 107.; Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 160.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 54.; Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, 202.; Manz, *Timurlenk*, 23.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 409.; Uyar, "Gazan Han Reformlarının Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askeri Nizamına Tesirleri", 134.; Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine", 217-218.; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 132.; Cüneyt Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memluk Devletindeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, 2012, 234.

sonra devlet erkânının da desteği ile ordu toplayarak Argun'u bekleme kararı aldı. Amcasının bu hareketinden haberdar olan Argun ise korkmadığını gösterip askerlerin de desteğini alarak ileri gitme hareketini hızlandırdı.²⁰⁰

Argun, askerlerini iyice kendi tarafına çekmek adına Teküder'in tahtı gasp ettiğini ve Müslümanlığı seçmesi sebebiyle bu hakkın onda olmadığını dile getirmeye başladı. Tüm askerler Argun'un haklı, Teküder'in ise haksız olduğunu söyleyince kendinden emin olarak Teküder'in karargâhına vardı. Argun önce iki elçisini amcasına göndererek tahttan vazgeçmesini istese de Teküder tahtın kendi hakkı olduğunu belirterek Argun'un itaat ettiği takdirde kendi oğullarıyla aynı haklara sahip olabileceğini söyledi. Elçilerin olanları anlatması üzerine sinirlenen Argun, askerlerinin saldırı için hazır olmalarını istedi. Bunu duyan Teküder de ordusunu hazırlattı. İki taraf çetin bir savaşa tutuştular. Argun her ne kadar çok iyi savaşa da yenildi. Bunun üzerine askerleri de onu yalnız bırakınca ganimetlerle beraber amcasına esir düştü. Teküder de onu affederek güvendiği bir emîre teslim etti.²⁰¹

Teküder, Argun ile olan taht mücadelesini hallettikten sonra Memlûklerle ittifak girişiminde bulundu. Ancak Memlûk Hükümdarı Kalavun bu isteği İlhanlıların önceki düşmanlığı sebebiyle reddetti. Bu sırada Argun'un teslim edildiği emîr, Abaka'nın ona sayısız lütuflarda bulunduğunu hatırına getirerek diğer emîrlerle istişarede bulundu. Tahtın Argun'un hakkı olduğunu söyleyerek serbest bırakılmasını istedi. Serbest olan Argun, Teküder'in kumandanlarını öldürerek ona elçi gönderdi. Teküder'in Müslümanlığı kabul ederek Moğol yasalarını uygulamadığını ve dirayetsiz biri olmasını bahane ederek etrafına topladığı askerleriyle birlikte yola çıktı. Elçinin verdiği haberle telaşa kapılan Teküder, Mısır'a sığınmak için yola çıktı. Yolculuğu sırasında Argun'un askerlerinden biri tarafından fark edildiğinden yakalandı. Bunun üzerine Argun, 26 Cemâziyelevvel 683/10 Ağustos 1284'te Teküder'i öldürdü.²⁰²

²⁰⁰ Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, 203-204-205-206.; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 547.

²⁰¹ Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, 207-208-209.

²⁰² Aksârâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, 136.; Vassaf, *Târîh-i Vassaf*, 105.; Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, 210-211-212.; Hamid Algar, "Ahmed Teküder", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, 2, 139.; Spuler, *İran Moğolları*, 89-98.; Sümer, "Teküder", 144-145.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 410.; Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, 265.

2.3. GENÇLİĞİ ve ŞEHZADELİĞİ

Abaka, 654/1256'da babasıyla birlikte İran'a geldi ve bağımsız bir yapıya sahip olan İlhanlı Devleti'nin kuruluşuna şahit oldu. Sürekli olarak babasıyla bulunduğundan deneyim sahibi de oldu.²⁰³ Babasının ölümüne kadar Horasan valiliğinde bulundu. Cengiz Han zamanından itibaren Moğollar daima kendilerine tabii olan devletlere din-ırk fark gözetmeksizin aynı muamelede bulunmaktaydılar. Fakat her devlette olduğu gibi Moğol Devleti'nde de kadınlar eşlerini güçlü karakterleriyle yönlendirebildiler.²⁰⁴

Moğol Devleti'nde de göze çarpan kadınlardan olan Dokuz Hatun, Abaka'yı fazlasıyla etkiledi. Dokuz Hatun tarafından küçüklüğünden itibaren Hristiyan dininin gelenek ve göreneklerine göre yetiştirilen Abaka, Hristiyanlara karşı her zaman koruyucu bir politika izledi. Tahta çıkar çıkmaz babası gibi o da Hristiyanlarla iyi ilişkiler içerisinde bulunarak birlik arayışlarına girdi. Daha önce de belirtildiği gibi Moğolların kendilerine karşı bu zaafının farkında olan Hristiyan halk dinlerini özgürce yaşayıp çatıştıkları dinlere özellikle İslâm'a karşı acımasız bir politika güttüler. Sadece Hristiyanlar değil İlhanlı Moğolları da işgal ettikleri yerlerde Müslümanların ibadet yerlerine tahribatta bulundular. Hatta pek çok İslam şehrini bu şekilde yok ettiler. Hristiyanlığa geçişleriyle beraber kiliseler ve Budist tapınakları inşa ettiler. Abaka'nın batılı devletlerle olan ilişkileri başlığında bu konu irdelenecektir.²⁰⁵

2.3.1. Horasan İdaresi

Horasan,²⁰⁶ doğusunda Tacikistan-Afganistan, güneyinde İran toprakları, Rey-Kirman olan, batısında Taberistan ve kuzeyinde ise Türkmenistan bulunan İran'ın

²⁰³ Manz, *Timurlenk*, 22.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 85.; Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 168.; Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, 39.

²⁰⁴Sa'dî-i Şîrâzî, *Nasihatül-Mülük "Hükümdarara Öğütler"*, 86.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.; Sümer, "Abaka Han", 8.; Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2011, 40, 219.; Akkuş, "Abâkâ Han'ın Dinî Şahsiyeti ve Anadolu'daki Uygulamaları", 73.; Ata Malik Juvaini, *Genghis Khan The History of the World-Conqueror*, 612.; Daei, "Moğol İstilas Dönemi'nde İran'ın Sosyal Yapısı ve Malî Durumu", 291.; Hope, *Power, Politics and the İlkhans of İran*, 95.; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, 34.

²⁰⁵ Akkuş, "Abâkâ Han'ın Dinî Şahsiyeti ve Anadolu'daki Uygulamaları", 74.; Engin Beksaç-Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İlhanlılar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, 22, 105.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 106.; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 35.

²⁰⁶ Hürasan; Hür "Güneş", ve Âsân "Doğan" kelimelerinden meydana gelir. Birleşince Hürasan yani "Güneş Doğan Yer" anlamına gelir. Abdolvahid Soofizadeh, "Tarihte Horasan'ın Yeri (İslâmiyet Dönemi)", *DTCFD*, 58(1), 2018, 12.

kuzeyinde yer alan bir eyalettir. Cengiz Han, dünya imparatoru olma yolunda adımlar atarak fetih hareketleri içerisinde bulunduğundan dolayı Horasan'ı da Moğol hâkimiyetinin sağlandığı topraklar içerisine kattı. Bu şekliyle 617/1220 yılından itibaren Horasan, Moğol idaresinde kalmış oldu. Horasan'ı ele geçiren Cengiz Han, yakılıp yıkılan bu coğrafyanın eski haline gelmesine müsaade etmediğinden dolayı bölge ve halk vergilerle beraber artan zulüm sebebiyle gün geçtikçe yıpranmaya, eski güçlerini yitirmeye başladılar. Bu nedenle göçler ortaya çıktı.²⁰⁷

Moğollar, Cengiz Han'ın ölümüyle birlikte Horasan'ı hanedanın ortak malı saydılar. Her ne kadar ilk zamanlarda Büyük Han, bölge idarecisini tayin etse de 654/1256'dan itibaren İlhanlılar burayı idare etmeye başladı. İlhanlı kurucusu Hülâgû da İran'a kendisi ile beraber gelen en büyük oğlu Abaka'ya burayı teslim etti. Abaka, 661/1263 yılında Berke Han'ın saldırıları sebebiyle Derbend civarına gitmekle görevlendirildi. Terek Suyu'nun karşı tarafına geçen Berke ve ordusu Abaka'nın takibine uğradı. Çetin bir savaş içerisinde kendini bulan Abaka, Berke'nin destek kuvvetleri sebebiyle geri çekilmek zorunda kaldı. Bu mağlubiyete Abaka'nın 3000 kişilik askeri kuvvetinin buz tutan suda boğulması eklense de Abaka sağ olarak kurtulmayı başardı. Abaka'nın idaresindeki Horasan, eski durumunu düzelterek gün geçtikçe iyi bir konuma geldi. Fakat daha sonraki zamanlarda merkezin İran'ın batı bölgelerine taşınmasıyla eski önemini yitirdi. Buna rağmen Horasan, konumu itibariyle Abaka'nın diğer Moğol Devletleriyle sürekli bir çatışma içerisinde bulunmasına sahne oldu. Bu mücadeleler son İlhanlı idarecisi Ebû Said Bahadır Han zamanına kadar devam etti.²⁰⁸

2.3.2. Alamut Seferi (654/1256)

Cengiz Han zamanından itibaren ele geçirilen topraklar, merkeze yakın olmaları halinde iyi bir şekilde idare edilebilmekteydi. Lakin bölgelerin merkezden uzak oluşu

²⁰⁷Sebahattin Samur, "İslâm Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu", *Bilimname III*, 2005, 89.; Muhammed Azizi, *Diyar-ı Aftab (Horasanşinasi)*, Tahran 1370, 118.; Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, 18, 234.; Abdulkadir Yuvalı, "Cengiz Han ve Halefleri Devrinde Horasan'ın İdari Statüsü", *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 2(1), 1988, 228.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't Târîh XII*, 390-393.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 163.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 36-37.; Boyle, *The Mongol World Empire 1206-1370*, 164.; Çetin, "Horasan", 234.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 61.; Kurban Durmuşoğlu, "Abaka Han Dönemi (1265-1282) İlhanlılarda Dış Siyaset", *TAED*, 65, 2019, 223.

denetimde ve haberleşmede sıkıntılara sebebiyet vermektedir. Merkezden uzak bölgelerden biri olan batı toprakları, Cengiz zamanından itibaren Moğol noyanları gönderilerek başta Harezmsahlara dize getirilmesiyle ele geçirilmişti. Cengiz'den sonra noyanlar ile kontrol altında tutulan batı toprakları, merkezden verilen emirlerin geç gelmesi ve noyanların keyfi idareleri sebebiyle denetimden uzak olma yolunda ilerlemekteydi. 649/1251'de Büyük Han olarak tahta çıkan Mengü, Cengiz'in kurduğu bu imparatorluğun etkisini yitirmemesi ve batıda bulunan denizlere ulaşmak adına bazı kararlar almak zorunda kaldı.²⁰⁹

Mengü, Noyanlardan kesin bir sonuç alınmadığının farkında olduğundan hanedana mensup birisini batıya gönderme fikri gündeminde bulunmaktaydı. Sadece bu değil Alamut'ta konuşlanan ve propagandaları sebebiyle Müslümanlar kadar Moğollara da sıkıntı yaratan İsmâililerin bertaraf edilmesi de gerekliydi. Hâlbuki Alamut idarecilerinden Celâleddin III. Hasan Moğol istilalarından sakınmak adına 618/1221'de ölmeden önce Moğollara tabiyetini sunup zararlı faaliyetlere son vermişti. Ancak kendinden sonra gelenlerin eski propagandalarına devam edip bölge halkına ve Abbasilere yarattığı sıkıntı, şikâyetlerin ardarda Mengü Han'a gitmesine sebep oldu. Öyle ki bu topluluk Mengü Han'a merkez Karakorum'da 400 kişilik bir grup ile suikast bile planlamaktaydı. Bu düzensizliğe suikast girişimi de eklenince Mengü, kurultayı toplayarak Hülâgû'ya İsmâilileri ortadan kaldırmasını, bölgeyi denetim altına almasını emretti. Mengü'nün batı politikasından başka beklentileri de bulunmaktaydı. Moğol hâkimiyetini denizlere de ulaştırmayı arzuladığından batıda bulunan ve servetleriyle ünlü Abbasilerin de ortadan kaldırılmasını istemekteydi. Yani batıdaki Müslüman devletlerden olan İsmâilileri ortadan kaldırarak kargaşaya son vermekle beraber Abbasi gibi zengin bir devleti yok ederek hazinesine para akışı sağlamış olacaktı.²¹⁰

İran coğrafyasında Moğol hâkimiyeti tesis etme görevi Hülâgû'ya verildiğinden bölgenin her kısmının Moğol tabiyeti altına alınması büyük önem arz etmekteydi. Bu

²⁰⁹ B. Y. Vladimircov, *Cengiz Han*, MEB Yay., İstanbul 1950, 84-85.; Abdulkadir Yuvalı, Moğolların Yakın Doğu Politikası ve İsmaililerin Akıbeti Üzerine Bazı Bilgiler, TTK Yay., Ankara 1989, 528.; Fatih Güzel, "Alamut'ta Sünnî Bir Şeyh: III. Hasan Nev Müselman", *İTBAD*, 5(6), 2016, 1694.; İbrahim Sarı, *Peygamberin İnzindeki Millet Türkler*, Net Medya Yay., İstanbul 2016, 829.; Hanifi Şahin, "Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şîî-Sünnî İlişkileri", *Mezhep Araştırmaları*, 6(2), 2013, 18.

²¹⁰ Farhad Daftary, *İsmaililer*, (Çev.: Ercüment Özkaya), Rastlantı Yay., Ankara 2001, 184.; Farhad Daftary, *Alamut Efsaneleri*, (Çev.: Özgür Çelebi), Yurt Yay., Ankara 2008, 44.; Murtaza Çevik, "Hülâgû'nun Batı'ya Gönderilme Meselesi ve Batı Seferi'nin Anadolu'ya Etkileri", *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*, 2015, 143-144.

sebeple Hülâgû, Abaka ile birlikte Hemedan'ı üs olarak kullanıp Alamut'a²¹¹ sefer düzenledi. Kalenin güneyinde yer alan Kazvin, 617/1220'de Moğol askerleri tarafından halkı öldürülmek ve Türk-Moğol nüfusu bölgeye yerleştirilmek suretiyle ele geçirildiğinden dolayı Hülâgû gelmeden askerleri 651/1253 yılında bazı Bâtınî kalelerini hâkimiyet altına almışlardı. Bu nedenle kalenin fethi çok zor olmadı. 654/1256 yılında kalenin idarecisi Rükneddin Hürşah²¹², Hülâgû'ya teslim olarak kaleyi Moğollara vermek zorunda kaldı. Kale yıkıldı ve herkes öldürüldü. Fakat Hülâgû, Rükneddin'i Moğol biriyle evlendirip başışlayarak Mengü'ye yolladı. Mengü de Hürşah'ı her ne kadar başta İsmâilî²¹³ kalelerinin yerlerini söyleyerek fethinde yardımcı

²¹¹ İran'da bulunan bu kale, Kazvin kuzeydoğusundaki Elbruz dağlarında yer alır. Kale, sonradan Şiîliğe dâhil olan Deylem hükümdarlarınınca kurulsun da bu idareciler kalede değil çoğunlukla kale yakınında bulunan Rûdbâr şehrinde yaşarlardı. İran'ın Kum şehrinde doğan Hasan Sabbâh, önde gelen Şiîlerden Ali b. Muhammed'in oğluydu. Din ilmi ile uğraşan Hasan Sabbâh, Ömer Hayyam ve Nizamülmülk'ün arkadaşı idi. Nizamülmülk'ün yükselmesiyle onun yerine göz diken Sabbâh, sergilediği davranış sebebiyle değerini yitirerek Mısır'a gitti. Babasının mezhebine bağlı kalan Sabbâh, 6 Recep 483/ 4 Eylül 1090 yılında Alamut kalesine yerleşti ve Nizârî İsmâilîler'i kurdu. Bu şekilde burası Sabbâh tarafından İsmâilîlerin toplandığı yer haline geldi. Bu topluluk kendi mezheplerinin dışında düşünenlerle sürekli savaş halinde oldular. Sabbâh, Haşîş yani günümüzde esrar adı verilen kuru bitki ile etrafına asker toplayıp onları bu verdiğiyle cennet hayaline kaptırarak ve Hz. Alî hariç diğer Halifelere karşı kötü düşüncelerle donatarak savaşmalarını sağlamaktaydı. Allah'ı imam önderliğinde bulmaya inandırılan askerler eğitimden ve akıllarını kullanmaktan mahrum bırakılarak cahil kaldılar. Askerler bu şekilde düşüncelerine ters düşen idareci halk fark etmeksizin vahşice katliamlar yapmaktaydılar. Hücet yani Şiîliğe göre imamdan sonra gelen görevli olarak anılan Sabbâh'ın ardından Kiya Büzürgümmîd ve nesli kale elden çıkıncaya kadar buraya hâkim oldular. Tarihsel sıralamasıyla önce Selçuklu Sultanları Melikşah, Muhammed Tapar, Taberistan idarecisi Gazi Rüstem b. Ali b. Şehriyâr, son olarak da Hârizmşahi Tekiş tarafından kuşatılan kale bir türlü Bâtınîlerden alınmadı. Hatta Melikşah bölgedeki emiri Yoruntaş'ı görevlendirse de emirin ölmesi sebebiyle kuşatma yapılamadı. Ardından Arslantaş'ı gönderse de o da İsmâilîlerin güçleri karşısında zayıf düşerek geri çekildi. Selçuklu Sultanı Sencer ise öldürülme korkusu ile Sabbâh ve yandaşlarına karşı savaşmaktan vazgeçti. Fakat 673/1275 yılında burayı yeniden elde etmek isteyen Bâtınîler kalenin sahibi Moğollar tarafından uzaklaştırıldılar. Kale Safevîler döneminde ise hapisane olarak kullanıldı. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't Târih VII*, Ocak Yay., İstanbul 2016, 190.; Daftary, *Alamut Efsaneleri*, 33.; Bernard Lewis, *Alamut kalesi ve Hasan El-Sabbah*, Nokta Kitap Yay., İstanbul 2009, 79-118.; Abdülkerim Özaydın, "Alamut", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, 2, 336-337.; Mustafa Öz, "Büzürgümmîd", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, 6, 523.; Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, 9, 264.; Mustafa Öz, "Haşîşiyye", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, 16, 418-419.; Tahsin Yazıcı, "Fidâî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, 13, 53.; Abdülkerim Özaydın, "Efdal b. Bedr el-Cemâli", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, 10, 452.; Abdülkerim Özaydın, "Hasan Sabbâh", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, 16, 348-349.; İlyas Üzümlü, "Hücet", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, 18, 451.; Yuvalı, "Hülâgû", 473.; Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, 29, 56.

²¹² Hurşah. Kalenin imamı ise Rükneddin b. Muhammed idi. Özdemir, *Moğol İstilasası ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, 237.

²¹³ Bâtınî, İsmâilî, Haşşaşin, Haşşaşiye, Haşşaşi. Şiî inancına göre altıncı imam olarak bilinen Ca'fer es-Sâdik ölmeden evvel yerine oğlu İsmâil'i tayin etti. Lakin bazı kesime göre babasının yerine geçmeden öldü. Bazıları mehdi olarak geleceğine inanmaktaydı. Bazıları ise onun ölümünü kabul ederek kardeşlerini değil de oğlu Muhammed'i imam olarak benimsediler. Çünkü imamet kardeşten kardeşe değil babadan oğula geçebilirdi. Fakat Muhammed'in de Abbasi baskısından sakınmak için Nîşâbur'da gizlenmesi ile imamet kurumu boş kalmış oldu. İmamların 296/908'e gizlenmesi (Setr Devresi), Ubeydullah el-Mehdî zamanında son buldu. Şiî mensubu bazı kesim, bu kesinti devrinin olmadığını bu süre içerisinde Hüseyin b. Ahmed er-Radî, Ahmed b. Abdullah et-Takî ve Abdullah el-Vefî'nin imam olduklarını savunmaktadırlar. Bunlara ek olarak Muhammed b. İsmâil'in 179/795'te ölmesiyle imamlığın

olması için gönderse de daha yoldayken onun öldürülmesini istedi. Otçigin Noyan ordu komutanı tayin edildi ve geriye kalan bütün Bâtınî kaleleri onun tarafından ele geçirildi.²¹⁴

Alamut, Müslümanların korkulu rüyası olan İsmâîlîlerin tek seferde sonunu getirmesi bakımından çok önemlidir.²¹⁵ Müslümanlar, uzun zamandan beri İsmâîlîye tarikatıyla uğraşmalarına rağmen üstünlük sağlayamamışlardı. Fakat Moğolların bu hareketi Müslümanların rahat nefes almasını sağladı. İlhanlılar, İsmâîlîye tarikatının komutanları ve Müslüman dünyasına casus olarak girip pek çok kargaşaya sebep olan fedailerini bu sefer sırasında öldürdü. Hülâgû, Alamut fethinin ardından paralara kendi adını bastırarak İlhanlı Devleti'ni resmen kurmuş oldu. Ardından İftihârüddin Muhammed'i Alamut'a vali olarak tayin etti. Alamut fethedildikten sonra Hülâgû'nun yanında elçi olarak bulunan önemli müverrih Cüveynî, Alamut'ta çok fazla kitap olduğu için bunların pek çoğunu Hülâgû'dan izin alarak yanına alıp Bâtınîlik ile ilgili olanları yaktırdı. Bununla birlikte Cüveynî, Sultan Sencer'in Alamut idarecilerinden Hasan Sabbâh'a barış çağrısı içeren fermanlar yollamış olduğunu da kaydetmiştir. Ayrıca 19.

onun oğullarına geçtiğini kabul edenlerle beraber Muhammed'in mehdi olarak geri geleceğine inananların sayısı da bir hayli fazlaydı. Bu şekilde Şiî mezhebi siyasi bir oluşum içine girdi. Ubeydullah'ı benimseyenler (Fâtımîler) ve Muhammed'in mehdi olarak geri döneceğine inanıp imamlığı Muhammed'in soyuyla devam ettiğini düşünenler (İsmâîlîler) şeklinde kollara ayrıldı. İsmâîlîler, nüfuz sahibi Deylemîlileri de yanlarına çekip taraftarlarını arttırma yoluna gitmişlerdir. İdris 'İmad al-Din b. al-Hasan, *'Uyun al-akhbar wa-funun al-athar 4*, (Çev.: M. al-Saghirji), Şam 2007, 504-510.; Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, (Çev.: Ahmet Fethi), Alfa Yay., İstanbul 2016, 136-140.; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, 237.; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 107.; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 336.; Mustafa Öz, "Wladimir Ivanow", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, 23, 487.; Bernard Lewis, "İsmâîlîler", *İA*, MEB, İstanbul 1968, 5(2), 1121.

²¹⁴ Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 631.; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 170.; Mustafa Öz, "Nizâriyye", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, 33, 200-201.; Nimet Yıldırım, "Simnân", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, 37, 214.; Mustafa Öz, "Şia", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, 39, 113.; Osman Gazi Özgüdenli, "Târîh-i Cihângüşâ", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2011, 40, 78.; Agil Şirinov, "Nasîrüddin Tûsî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2012, 41, 438.; Hasan, *İslâm Tarihi: Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler* 5, 189.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 330.; Dabbağ, "İlhanlılar Devrinde Meraga Rasathanesi Çevresinde Yetişen Bilginler ve Eserleri", 6.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 402.; Diler, *İlhanlılar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 247.; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri", 303.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 337.

²¹⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 37.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 22.; Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 146.; Yapı ve Kredi Bankası A. Ş., *İran Moğolları ve Altın Paraları*, 3.; Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, 121.; Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 534.; Ahmetbeyoğlu, "Moğollar ve Komşuları", 85.

yy ortasına kadar İran'da yaşayan İsmâiliyye tarikatı üyeleri, daha sonra Hindistan'a göç etmişlerdir.²¹⁶

Abaka, şehzadeliğinde Müslümanlar için bir felaketle sonuçlanan Bağdat Seferi'nde de bulundu. Hatta babası, Halife'nin oğullarını öldürme görevini de ona verdi. Hülâgû Han bölümünde detaylı bir şekilde verildiği gibi Bağdat'ın alınması Moğolların gücüne güç kattı. Hülâgû, Halife'nin hazinesini ve Bağdat topraklarını ele geçirdi. İlhanlıların bu hareketi İslam dinine mensup herkesin uzun yıllar toparlanamamasına sebep oldu. Bu şekilde pek çok devlet İlhanlıların yenilmezliğine inanmaya başladıklarından bir bir itaat etmeye başladılar. Bunların ardından Hülâgû, İlhanlı toprağı olan Bağdat'a meşhur tarihçi ve devlet adamı olan Cüveynî'yi tayin etti.²¹⁷

²¹⁶ Garthwaite, *İran Tarihi*, 125.; Vilâdîmîr İvânuf, *Rehnumâ-yi Kitâb*, Tahran 1970, 13, 469-471.; Kitapçı vd., *Hız. Peygamber ve Hadislerinde Türkler*, 207.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 157.; Erdoğan Merçil, "Bâvendîler", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, 5, 216.; Abdülkadir Özcan, "Casus", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, 7, 167.; Mustafa Öz, "Dâî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, 8, 421.; Yazıcı, "Deylem", 264.; Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, 17, 183-184.; Yuvalı, "İlhanlılar", 102.; Mustafa Öz, Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, 23, 129-130.; Semavi Eyice, "Kale", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, 24, 242.; Hayrettin Yücesoy, "Katâde b. İdrîs", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, 25, 23-24.; Marcel Bazin, "Kazvin", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, 25, 154-155.; İlyas Üzüm, "Kızılbâş", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, 25, 550.; Mustafa Öz, "Mestûr", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, 29, 337-338.; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, 30, 225.; Angelika Hartman, "Muktedî-Biemrillâh", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, 31, 142.; Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler 2*, 283.

²¹⁷ Muhibbeddin Ebu Hamid Makdîsî (el-Kudsi), *Mısırda'ki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, 21.; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 213.; es-Suyûtî, *Târihu'l-hulefa*, 433-434.; İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zehab*, 468.; İbn İyâs, *Bedâiu'z-zuhûr*, 78.; İbn Tağriberdî, *en-nucûmu'z-zahire*, 47.; İbnü'l-Fuvatî, *el-Havâdisü'l-Câmî'a ve't-Tecâribü'n-Nâfi'a fi'l-Mieti'sSâbi'a*, 326-331.; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer* (Nşr. M. Zeynühum M. Azeb), Kahire 1998, 3, 202-203.; Morgan, *The Mongols in Russia and Persia*, 151.; Uyar, "Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri", 133.; Turan, *Moğol Dönemi, Dağılıp ve Beyliklerin Ortaya Çıkışı*, 117.; Dabbağ, "İlhanlılar Devrinde Meraga Rasathanesi çevresinde yetişen Bilginler ve Eserleri", 6-7.; Kitapçı vd., *Hız. Peygamber ve Hadislerinde Türkler*, 208-209.; Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, 5.; Uyar, *Gazan Han'ın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu*, 274.; Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûklar (1193-1260)*, 257.; Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 28.; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri", 299.; Şeşen, *Haçlılar Önünde Baybars*, 19.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, 310.; Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, 108.; Akkuş, "Ahi Evren'in Moğol Tahakkümüne Bakışı ve Ahilerin Moğol Karşılığının Sebepleri", 332.; Ahmetbeyoğlu, "Moğollar ve Komşuları", 84.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 38-39.; Vassâf, *Târih-i Vassâf*, 35-39.; Vassâf, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, 27-29.; Vardan, *Umumi Tarih Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, 37.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 48.; Özmen, "Anadolu'da İlk Feryadın Sebebi: Moğollar", 131.; Ayaz, *Memlûklar (1250-1517)*, 32.; Nasıru'ddin Et-Tusi, *Risale Der Resm Vo Ayin-e İlkhani Devlet Finansı Üzerine Düşünceler*, 40.; Temizsu, *Yasak*, 193.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 402.; Polk, *Irak'ı Anlamak*, 65.; Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han)*, 121.; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, 107.; V. Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, 3.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu*

2.4. TAHTA ÇIKIŞI

Moğol Devleti'nde tahta çıkışlar kişinin yeteneklerine göre belirlenmekteydi. En büyük çocuğun ne olursa olsun tahta çıkması gibi bir durum söz konusu değildi. Çünkü devletin geleceği tehlikeye atılamazdı. Devletin kurucusu Cengiz, en büyük çocuğu Coçi'nin babasının kim olduğu konusunda emin değildi. Bu durumun da kardeşler arasında çatışmaya neden olacağını düşünerek onu veliaht tayin etmedi. Çağatay'ın sert mizacı da en büyük ikinci çocuk olmasına rağmen veliaht olarak seçilmesinin önüne geçti. Ögedey'in yumuşak tabiata sahip olması ve Cengiz ile beraber seferlerde elde ettiği başarılar veliaht olarak tayin edilmesinin en büyük sebeplerindendir.²¹⁸ Cengiz, onu veliaht tayin ederken diğer oğullarının da rızasını aldı. İşte aynı durum İran Moğollarında da geçerliliğini sürdürdü. Hülâgû her seferinde başarılarıyla adından söz ettiren, idare kabiliyeti yüksek büyük oğlu Abaka'yı veliaht tayin etti. Moğollardaki adet gereği Hülâgû 663/1265'te ölünce yollar kapatıldı. Hiç kimsenin hareket etmemesi kanunu çıkarıldı. Hülâgû'nün 30 çocuğu içerisinde en büyüğü olup bu sırada Mâzenderan'da²¹⁹ bulunan Abaka'ya veliaht olması sebebiyle haber gönderildi.²²⁰

Anadolu'da Moğol Hakimiyeti, 87.; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 478.; Sa'dî-yi Şirâzî, *Hükümdarlara Öğütler*, 8.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 223.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 64.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 31.; Sümer, "Abaka Han", 8.; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 544.; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 37.; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas", 75.; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", 245.; Heissig, *A Lost Civilization*, 50.; Devlet, *Empires in Eurasia*, 54.; Hope, *Power, Politics and the İlkhanate of İran*, 96.; Hasan, *İslâm Tarihi: Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler*, 191-192-196.; İbn Tabataba, *el-Fahri fi'l-âdâbi's-sultâniyye*, 296-298.; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 173-178.; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 89-90.; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 141.; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 43.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 38.; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, 252-262-263-270-273-274.; Yazıcı, "Hemedan", 183-184.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşa*, 20.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 402.; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 341.; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler Moğollar Dönemi (656/1258-923/1517)*, 1.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 68.; Kar, "İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri", 19.; Gregory, *Abûl-Farac Tarihi*, 571.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 338-339.; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, 28.; İbn Futû, *Kitâbü'l-Havadis*, 350.; Yuvalı, "Hülâgû", 473.

²¹⁸ Osman Gazi Özgüdenli, "Ogodai Han", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, 34, 21.

²¹⁹ Amül, Âmül, Ahlüm, Taberistan, Taberistân, Tapur, Tapurstân, Mâzenderân, Mâzenderan, طبرستان/مازندران. İlk zamanlarda Taberistân olarak bilinen bu bölge Hazar'ın güneyinde bulunmaktadır. 45-750/665-1349 aralarında Taberistân'da İran asıllı Bâv isimli biri tarafından Bâvendîler Devleti kuruldu. Bâvendîler, 842 yılına kadar Müslümanlara karşı saldırgan bir politika izlemelerine rağmen bu tarihten sonra İslam'ın yayılmasına büyük katkıları dokundu. Coğrafi şartlar sebebiyle İslam ilerleyişi zor olmakla beraber Şîî yayılmacılığı Mâzenderan için de geçerli olmaya başladı. Dağlık bölge olduğundan dolayı da Moğol felaketinden en az zararlı çıkan yer burası oldu. 13. yy'dan sonra bölgeye Mâzenderan adı verildi. İsmail Mehcurî, *Tarih-i Mâzenderân I-II*, İntişarat-ı Tus, 1380, 33.; Mustafa Rüstemi, *Hüner-i Tabarestan, İntişarat-ı Müessesesi-i Amuşeş Âli-yi Marlik*, Babilsor, 1392, 15.; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan*

Hülâgû'nun ölümüyle Meyyâfârikîn ve Mardin kuşatmalarını komuta etmesiyle tanınan ortanca oğlu Yeşmut, babasının ordusuna ilk olarak varmış olsa da umduğu tepkiyi bulamadığından geri döndü. Abaka ise yanında bulunan Vezir Argun Aka ile beraber kalabalık bir kitle tarafından karşılandı. Herkes ona bağlılığını sundu. Hülâgû'nun yakın adamlarından İlkân Noyan, Abaka ile ilgilendikten sonra yas töreninde bulundular. Ardından pek çok üst kademe mensubu kişinin katılımıyla kurultay²²¹ düzenlendi. Tahta çıkış töreni münecimbaşının belirlediği gün ve saatte

Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Ötügen Yay., İstanbul 2014, 17.; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistan*, (Nşr. Abbâs İkbâl Aştıyani), Tahran 1902, 27.; Marzuban Bin Rüstem, *Marzubân-Nâme*, (Çev.: Şeyhoğlu Sadre'd-din Mustafâ), (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara 2016, 67.; Karl Jahn, "Doğu İle Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", (Çev.: İsmail Aka), *AÜDTÇFTBTAD*, 13(24), Ankara 1991, 65.; Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, Afşar Yay., Ankara 2012, 18.; Akif Rençber, "İslam Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvîn'in Siyasî Tarihi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1, İstanbul 2012, 239.; Hamid Algar, "Mâzenderânî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2003, 28, 190-191.; Ömer Tokuş, "Taberistân Dağlarının Melikleri 'Bâvendiler' (45-750/665-1349)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, 2018, 429-431.; Mustafa L. Bilge, "Âmül", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1991, 3, 99.; Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, 39, 322-323.; Mustafa Demir, "İslam Orta Çağı'nda İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *AÜTAED*, 34, Erzurum 2007, 266.; Mehmet Ümit, "Türklerin Müslüman Olmalarında ve Ehl-i Beyt'e Duydukları Sevgide Ehl-i Beyt Mensuplarının Rolü Üzerine", Osman Eğri (Ed.), *1. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu 1*, Çorum 7-9 Mayıs 2010, 32-33.; Yasin Taş, *Zeydiyye'de İmâmet Düşüncesi; Doğuşu ve Gelişmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, 67.

²²⁰ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 77.; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, 173.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 58.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 642.; Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 37.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 176.; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 35.; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 46.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 70.; Spuler, *İran Moğolları*, 77.; John A. Boyle, *The Mongol World Empire 1206-1370*, London 1977, 354.; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 183.; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 148.; Kamalov, *Moğollar'ın Kafkasya Politikası*, 60.; Ekrem, *Cengiz ve Türk Moğol İmparatorluğu*, 52.; Baybars el-Mansûrî, *Zubdet el-Fikre*, 99-100.; Ali el-Makrizî, *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rifet Duvel el-Mulûk*, (Nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire 1956, 1-2, 541.; İbn Hâldûn, *Kitâb el-İber*, 458.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 38.; Sümer, "Abaka Han", 8.; Bademci, *Cengiz Han Devleti, Nesli, Türklüğü*, 370.; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 20.; Vardan, "Umumi Tarih, Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar", 240.; Grigor, *Moğol Tarihi*, 37.; Ebul Ferec, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, 584.; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 100.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 20.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 49.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 105-106.

²²¹Kurultay; Kuril, Hurl, Kurulta, Kuriltay, Kuriltay, Koriltay, Korılday, Koroltay, Gurultay, Hural gibi farklı adlara sahip olmakla beraber tüm Türk Devletlerinde aynı işlevlerdeydi. Toy, kengeş, şenlik, şölen toplantı, meclis anlamlarına gelen kurultayın diğer adı olarak *Kengeş*, istişare meclisi olmakla beraber her ağızdan ses çıkması gibi durumlarda kullanılırdı. Türklerde çoğunlukla toy olarak kullanılan bu kelime yine Türklerden gelen kurul kelimesi Moğolca -tay eki ile birleşerek kurultay adını aldı. Böylelikle bu kelime ve uygulama Cengiz öncülüğünde 603/1206 yılından itibaren Moğollar nezdinde sıkça kullanılageldi. Kurultay bir nevi istişare meclisi olduğundan bu toplantıya devletin tüm ileri gelenleri; beyler, vezirler, komutanlar, hanedan üyeleri katılırdı. Söz hakkı almak isteyenler yalnız diz üstünde konuşabilirlerdi. Hükümdarın hanımı da özellikle eşinin ölümüyle küçük yaşta bulunan oğluna nâib olabilmek amacıyla bu toplantılara katılabilirirdi. Kurultay, günümüzdeki meclise pek çok yönlerden benzer olup sürekliliği sağlandığı gibi hükümdar değişikliği ve devletle ilgili önemli konuları görüşmek için toplanırdı. Hükümdar değişikliklerinde bir nevi halkın da rızasını, oylarını alarak tahta geçtiklerini

olduğundan dolayı Hülâgû'nun fazlasıyla kıymet verdiği bilgin Nasîrüddin Tûsî bu işi üstlendi. Tayin edilen şehzade her ne olursa olsun tahta çıkmak zorundaydı. Bunu bilen önemli Moğol emîrlerden Şiktur Noyan ile Suncak Aka Abaka'nın hükümdarlığı kardeşlerine vermek istemesinin yasalara aykırı olduğunu söylediler. Bunu kardeşleri de tasdikledi.²²² Bu nedenle Hülâgû'nun zekâsıyla olduğu kadar fiziken de iyi görünen, yasalara vakıf Sulduz kabilesi Hristiyan Yesuncin Hatun'dan doğan oğlu Abaka Hülâgû'nun hayattayken istediği şekilde 3 Ramazan 665/19 Haziran 1265 Hüker yılı Şun ayının 5 Cumasında Çağannavur bölgesinde Han oldu. Tebriz'i başkent yaptıktan sonra babası gibi ilim adamlarını etrafında topladı.²²³ Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr adlı eserinde Abaka'nın tahta çıkışını şu sözlerle aktarmaktadır:

belli etmek adına günümüzde de olduğu gibi halkın seçtiği kişiler bu kurultayda etkin rol alırlardı. Kurultay Moğollardan önce Türklerde bulunmaktaydı. Örneğin; Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han da kendinden sonra geleceğlerin ileri gelenler tarafından seçilmesini uygun bulmuştur. Kurultayı kurmaktaki en önemli amaçlardan biri de devletin sisteminin bozulmasının önüne geçerek bütünlüğü sağlamaktı. Şemîs Şerîk Emîn, *Ferheng-i istilâhât-i divânî-yi dovrân-i Mogûl*, Tahran 1357,42.; Aliakbar Dehdâ, *Lûgatnâme-i Dehdâ*, Müessese-i İntesârât-i Daneşgâh-i Tehran, Tahran 1377, 12, 178.; Ahmet Taşağıl, "Kurultay", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2016, 2, 1-2.; Wilhelm Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1927, 279.; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yay., İstanbul 2017, 104-105.; Bahaeddin Ögel, "Devlet Meclisi ve Kurultay", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., İstanbul 2002, 2, 874.; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2001, 73.; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK Yay., Ankara 1993, 55.; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2006, 261.; Ayşe Çakır, *Bozkır Kültür Çevrelerinde Sosyal Yapı ve Teşkilatlanma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, 17.; Taner Tatar, *Türk Yönetim Sistemi*, Turan Yay., İstanbul 1997, 17.; Yusuf Cem Şencan, *İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2007, 133.; Kürşat Koçak, "İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4, Gümüşhane 2011, 102.; Mehmet Mandaloğlu, "İslamiyetten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler", *T.S.A.*, 16(2), Ankara 2012, 213.; A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Yay., İstanbul 1982, 64.; Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1947, 204.; Mehmet Seyitdanhoğlu, "Eski Türklerde Devlet Meclisi Toy Üzerine Düşünceler", *AÜDTCTAD*, 28(45), Ankara 2009, 4.; Faruk Sümer, *Oğuzlar Türkmenler Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, Ana Yay., İstanbul 1980, 97.

²²² Reşidüddin Fazlullah, *Câmîü't-tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, 78.; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, 123.

²²³ Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, 37.; İbnü'l-İbrî, *Târîhu'z-zamân*, (Çev.: İshak Ermele), Beyrut 1986, 2-3.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, 84.; Abdulkadir Yuvalı, "Kuruluş Döneminde İlhanlı Devleti'nin Dış Politikasında Batı Dünyası'nın Yeri", *Acta Viennensia Ottomanica 13. CIEPO Symposiums*, 21(25), Wien September 1998, 375.; Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 90.; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 46.; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 100-145.; Spuler, *İran Moğolları*, 78.; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 47.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 70.; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 35.; Zühal Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, Kebikeç Yay., Ankara 2003, 67.; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 183.; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 148.; Celil Ender, *Abaka Han'ın Darp Ayları Yazılı Gümüş Sikkeleri (663-680/1265-1282)*, Türk Nümismatik Derneği Yay., İstanbul 1989, 5.; Kamalov, *Moğollar'ın Kafkasya Politikası*, 61.; Ekrem, *Cengiz ve Türk Moğol İmparatorluğu*, 52.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 176.; Kanat, *Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)*, 38.; Guignes, *Hunların, Türklerin Moğolların ve Daha Sâir*

“Felek, kılıcın belinden kemendi çözmüş; günler, yayın boynundaki kirişi ezmiş. Kederden zulmün yüreğine kan oturmuş; gülmekten adaletin ağzı gül gibi açılmış. Dünyanın bilginleri, o huzur ve güveni görünce onun zamanını övmek ve yüceltmek için ister istemez dillerini açtı. Şairin dediği gibi: Şiir:

Padişahlık Abaka'ya yakışır; padişahlık tahtı Abaka'ya yakışır.

Büyük ülkenin alanı, ay'dan balığa kadar Abaka'ya yakışır.

Doğuda batıda adalet aramak, Abaka'nın kapısına ve dergâhına yakışır.

Yedi gökten oluşan kâinat alanında saray (bargâh) Abaka'ya yakışır.

Ey kara bahtlı kiskanç! Tekrar söyleyeyim, padişahlık Abaka'ya yakışır.

Derler ki: Adaleti öyle bir noktaya vardırdı ki Arran diyarında bir yerde bir koyunu gasp yoluyla almış olan bir emîr-i hazâre'yi (İlhanlılar'da bin kişilik askeri birlik komutanı) buyruğu üzerine dört parça ettiler. Bu konuda fazıllardan biri şöyle diyor: Şiir:

Zulmün fitnesi ve kötülüğü olmayacak; gördüğün olay artık olmayacak.

Böyle bir devlete misafir oldukça hiçbir kapının kilidi olmayacak.

Nergis çiçeğinden başka dünyada hiçbir yaratığın gözünde yaş olmayacak.

Bundan daha iyi bir ülke bulamayacaksın; bundan daha iyi bir padişah olmayacak.”²²⁴

Abaka, Kubilay Han'dan ailenin büyüğü olduğu için yarlık²²⁵ gelmesinin daha uygun olduğunu düşündüğünden babası zamanından süregelen işleri tahtın varisi

Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi 2, 642.; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 20.; W. Barthold, “Abaka”, *İA*, İstanbul 1978, I, 4.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 20.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 49.; Temizsu, *Yasak*, 194.; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, 173.; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 74-75-77-78.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 105-106.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 58-59.; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, 38.; Danuu, “İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cüveynî”, 129.; Yuvalı, “Hülâgû”, 474.; Abdülkerim Özaydın, “İbnü'l-İbrî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, 21, 93.; Bilgili, “Tebriz”, 219.; Aka, “Moğollar ve Timurlular Devri İle İlgili Türk Kaynakları”, 59.; Yuvalı, “İlhanlı Devleti”, 545.

²²⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 59.

²²⁵ Carlıg, çarlıg, yarlıga, yarlıg, zarlıg. -yar yardımcı ve kıymetsiz olmanın kökü olarak kabul edilirken -lıg garip anlamlarına gelir. -ka,-ge eki aldığı zaman yani yarlıgka olduğunda ise başkasının acısını azaltmaya çalışmak, lütufta ve yardımda bulunmak manalarına gelir. Yani bu kelime başlangıçta Tanrı'nın müsaadesi anlamındayken zaman içinde lütuf anlamına gelmiştir. Göktürk Kitabeleri'nde de -yar-lıg-ka Tanrı'nın lütfu olarak kullanılmaktaydı. Türkçe ve Moğolca'da üstün asta verdiği emir, ferman, hediye, lütuf, tebrik, duyuru, Hükümdar fermanı anlamlarına gelir ve büyük işlev taşımasıyla beraber çoğunlukta basit emir niteliğinde de kullanılır. Hanlar, özellikle Moğol Hanları her zaman en üstün güç olarak kendilerini gördüklerinden bir başkasına söyledikleri her sözü emir mahiyetinde kabul ettirmişlerdir. İlk zamanlar sözlü olarak duyurulan yarlıklar özellikle Altın Orda Devleti'nde Uygurlar kâtip olarak görev alındıktan sonraki zamanlarda yazıya geçirildi. Bu da yarlıklar aynı zamanda Cengiz

olmasına rağmen sandalye üzerinden yürütmekteydi. Moğol Devleti'nde de Türk Devlet sisteminde olduğu gibi Büyük Han'ın izni olmaksızın özgür kararlar alınamamaktaydı. Sikkelerde önce Büyük Hanın adı zikredilir, üst düzey devlet adamlarının idam kararlarında da son sözü söylemesi beklenirdi. Gazan Han dönemine kadar Büyük Kağan'dan hil'at ve taç gelmeden izinsiz bir şekilde tahta çıkmak uygun görülmediğinden Abaka 5 yıl süreyle bu iznin gelmesini bekledi. Kubilay'dan ferman aldıktan sonra tahta geçti. Kubilay sadece taht meselesinde değil devletle ilgili önemli konularda da söz hakkına sahipti. Örneğin kendisine ordu lazım olduğunda ilk olarak İlhanlılardan istemektedir. Bunun bir örneği 670/1271 yılında Song seferine çıkarken Abaka'dan mancınık ve savaş aletleri yapan kişileri isterken görülmektedir.²²⁶

Abaka, Tebriz'i başkent yapıp yaylak olarak Karadağ (Siyahkûh), Aladağ, Bağdat, Çağatu, Arran'ı belirledi. Fakat Çağatu'yu diğer yaylaklara göre daha az kullandı.²²⁷ Birkaç günün ardından tüm memlekete tam anlamıyla han olduğundan

yasalarının yazılı olarak yayılıp elimize ulaşmasında etkili oldu. Yarlık dillere pelesenk olduğundan dolayı sonraki zamanlarda sadece hükümdarlar değil Moğollara tabi olan halk da hükümdara iletildiği mektuplar için bu adı kullandılar. Ayrıca Hükümdar eşleri de çoğu zaman yarlık hazırlatabilmektedirler. Hükümdarın tâbiyetinde bulunan ülke idarecilerine gönderdiği yarlıklar *diplomatik*, imtiyaz tanıdığı kişilere verdiklerine de *tarhanlık* denirdi. Tarhanlık, Moğollarda ilk olarak Cengiz tarafından daha önce bahsi geçen Sorhan-şira ve ailesine verildi. Yarlığı hazırlatan kişi öldüğünde ondan sonra gelen Hükümdar isterse devamını sağlar isterse de yok sayardı. Bu belgeler yarlığı hazırlatan Hükümdarın dinine ve üslubuna göre de çeşitlilik göstermekteydi. Müslümanlığın Moğollar tarafından kabulünden sonra belgelere dini semboller de eklendi. Önemli olan yazışmalar *yaldız* da denilen sıvı altın yahut gümüş ile gösterişli bir şekilde yazılırdı. Yarlıkta verilen imtiyazın ne şartlarda geçerli olduğu, uyulmaması durumunda olabilecekler ve yetkinin kötüye kullanılmaması gerektiği yazılıydı. Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 6.; İlyas Kamalov, "Yarlık", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, 43, 334-335.; Mustafa Öner, "Yarlık Sözü Hakkında", *Bellekten*, 2, Ankara 2004, 1-2.; Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, TDK Yay., Ankara 1988, 30.; W.Bang, G.R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Örgün Yay., İstanbul 2015, 38.; Mehmet Vefa Nalbant, "Yarlık Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi", *Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), Ankara 2013, 331-332.; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yay., İstanbul 2017, 223-224.

²²⁶ Celil Ender, "Darbedildiği Günün Tarihini Taşıyan İki İlhanlı Sikkesi", *Türk Nümismatik Derneğinin 20. Kuruluş Yılında İbrahim Artuk'a Armağan*, Türk Nümismatik Derneği Yay., İstanbul 1988, 95.; Abdülkadir Özcan, "Cülûs", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, 8, 108.; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 20.

²²⁷ Reşîdü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 79.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 685.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 631.; Diler, *İlhanlılar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.; Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, 170.; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, 21.; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", 245.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 67.; Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Yay., İstanbul 2016, 280.

bahseden yarlıklar yolladı. Çevresindekilere bahşişler, hediyeler dağıttı. Babası zamanından beri hâkim olan durumun devamlılığını sağlayacağını duyurdu.²²⁸

Hülâgû zamanında İlhanlı ve Bizans arasında çıkarları sebebiyle meydana gelen yakınlaşma bu iki devleti bir araya getirdi. İlhanlılar, Altın Orda ile olan çatışmaları sebebiyle müttefik arayışındaydı. Bizans ise İlhanlı topraklarından da geçen ticaret yolunun güvenliğini sağlamak için Hülâgû ve devletiyle ittifak yapmayı makul görmekteydi. Bu amaçlarla Hülâgû ölmeden önce İstanbul İmparatoru VIII. Michael'in Diplobatatzine/Diplobataçin'den doğan gayrimeşru kızı Maria'yı²²⁹ zevce olarak alma niyetinde olsa da pek çok hediye ile beraber gönderilen kız Kayseri'deyken Hülâgû'nun ölüm haberinin gelmesiyle geri dönmeyerek Abaka'ya odalık (eş) oldu.²³⁰

Abaka, tahta çıktıktan sonra kendine yakın gördüğü adamlarını belli makamlara tayin ederek birçoğuna iktâlar tevcih etti. Ardından faydası olabileceğini düşündüğü bilginlerin çoğunu saraya alarak onlara maaş vermeye başladı. Bunların en meşhuru hiç şüphesiz Tusî ve 100 kadar öğrencisi idi. Abaka, sınırları koruması için kardeşlerinden Yeşmut'u Aladağ'a, Tobşin'i ise Amuderya'ya kadar olan bölgelerin başına gönderdi.²³¹

Abaka, İlhanlılara yaptıkları hizmetleriyle tanınan aile olan İftihârîler'e Kazvin bölgesini tayin etti. Bu ailenin ilk üyesi İftihârüddin Muhammed'dir. Mengü Han'a hocalık yapan İftihârüddin, 651/1253'te Mengü'nün hanlığı zamanında Kazvin'e tayin edildi. Bu şekilde Abaka farklı bir tayin değil yapılan tayinin devamını sağlamış oldu. İlhanlıların kıdemli devlet adamlarından Atâ Melik Cüveynî'nin kardeşi olan

²²⁸ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 479.; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 545.; Spuler, *İran Moğolları*, 78.; Reşidüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 78-79.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 148.; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 341.; Özgüdenli, "Kubilay Kağan", 88.; Rosabi, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, 84.

²²⁹ Meryem, Mari, Marie. Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, 47.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi 2*, 642.

²³⁰ Sa'dî-i Şirâzî, *Nasihatül-Mülük "Hükümdarlara Öğütler"*, 87.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 70.; Spuler, *İran Moğolları*, 78.; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, 47.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 149.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 84.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 38.; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, 218.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi 2*, 642.; Faruk Sümer, "Abaka", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, 1, 8.; Temizsu, *Yasak*, 196.; Yapı ve Kredi Bankası A. Ş., *İran Moğolları ve Altın Paraları*, 8.

²³¹ Reşidü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 79.

Şemseddin Muhammed Cüveynî, 661/1263 yılında Sâhib-i Dîvanlığa getirilmekle beraber Abaka da babasının yaptığı gibi onu tekrar bulunduğu konuma tayin etti.²³²

Sâhib Ata Fahreddin Ali'yi²³³ vezirlik yanında Niyâbet-i Hazret-i Ulyâlîğa, Celâleddin Mahmud'u da nâibü's-saltanatı'l-muazzamalık ile birlikte istîfâ makamına yani mali işlere bakmakla görevlendirdi. İkisine de verilen bu görevlerde pek farklılık yoktu. Selçuklu sultanın III. Gıyâseddîn'in yardımcılığına tayin edilmiş oldular.²³⁴ 645/1247 Hemedan doğumlu Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'yi hekim olarak; çettrini taşımakla görevli olan Uruktu'yu²³⁵ da Anadolu idaresinde görevlendirdi.²³⁶

Abaka şehzadeliğini geçirdiği Horasan'ı, Hâce İzzeddin Tahir'e vermekle beraber ilerleyen zamanlarda da Horasan idaresini aynı ailede bırakarak oğlu Hâce Veciheddin'e verdi. Nesli Osmanlı zamanına kadar ulaşmış olan Kara Tatarlardan Samağar²³⁷ Noyan'ı yanında Kehurgay ile birlikte Rum'a Anadolu'nun genel valisi olarak, Durbay Noyan'ı da Diyarbakir valisi olarak tayin etti. Gürcistan'ı Şiramun ile beraber Sadun ve babası David'e verdi. Suncak Aka'ya Bağdat'ı vererek Alâeddin Ata Melik Cüveyni'yi de naibi olarak atadı. Argun Aka'yu eski işinde yani ikta görevinde kalmasını sağladı. Fars bölgesini Atabek Ebu Bekr'in çocuklarına ve Şemseddin Taziku'ya bıraktı.²³⁸

²³² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 60.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 7.; Osman Gazi Özgüdenli, "İftihâriler", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, 21, 520-521.; Reşîdü'ddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 79.; Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, 43.; Danuu, "İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cüveynî", 127.; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, 121.

²³³ Baybars Tarihi'nde Fahrâd-din şeklinde geçer. İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, 53.; Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, 42.

²³⁴ Sadi S. Kucur, "Nâib-i Saltanat", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, 32, 313-314.; Reşîdü'ddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 79.; Hayrettin İhsan Erkoç, "Anadolu'da Moğol Etkileri (13.-15. Yüzyıllar)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 13(19), 2015, 46.

²³⁵ Abaka, verdiği Anadolu göreviyle birlikte Uruktu'yu Konya'nın asıl yöneticisi tayin etti. Kendisi meşhur Elbistan Savaşı'nda büyük varlık göstermesine rağmen Moğollar nezdinde başarısızlıkla sonuçlanan bu savaşta öldü. Akkuş, Hülâgû Han Döneminde Anadolu'da Görev Yapan Moğol Komutanları", 169.

²³⁶ Reşîdü'ddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 79.; Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2008, 35, 19.

²³⁷ Sangar, Samgar, Songar, Çangar, Samağir, Samağar. İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, 5.; Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, 229.; Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, 190.; Temir, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samağar-Noyan", 496.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 41.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 167-183.; Tuncer Gülensoy, "Anadolu'da Moğollar ve Samağar Noyan İle İlgili Bir Efsane", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, TDK Yay., Ankara 1996, 664.

²³⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 21.; Faruk Sümer, "Tatarlar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2011, 40, 169.; Reşîdü'ddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 79.; Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 31.; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 121.; Temir, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samağar-Noyan", 497.

İran'ın güneybatısında yer alan Şüşter'i Atabeg Yûsuf Han'a; Kirman'ı Terken'e; Meyyafarikin'i de babasının eşi olan Kutuy Hatun'a verdi. Fahreddin Karaarslan'a Diyar-ı Rebia, Melik Şemseddin Kert'e²³⁹ Nimruz, Melik Sadreddin'e Tebriz, Melik Razieddin Baba ve Celâleddin Tarir'e (Celâleddin Tarrah) Diyarbekir, Hâce Bahaeddin Muhammed'e Irak-ı Acem'i tevcih etti.²⁴⁰

2.4.1. 1265-1270 Arası Faaliyetleri

Moğollar, 641/1243 yılında pek çok devlete karşı sergilediği yakıp yıkma politikasını bu sefer Türkiye Selçukluları üzerinde uyguladı. Köseadağ bozgunu ile Selçuklu Devleti büyük tahribata uğradı. Sivas, Erzurum, Konya, Kayseri gibi pek çok Selçuklu yerleşim yeri Moğol tahakkümüne girdi. Ögedey dönemin Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin²⁴¹ ölünce geride üç oğlu kaldı. IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. İzzeddin Keykavus ve Alaeddin Keykubâd arasından kimin tahta çıkacağı muallakta olsa da ileri gelenler Keykavus'un tahta geçmesini uygun buldu. Vezir Şemseddin İsfahânî küçük yaşta bulunan sultanın annesiyle evlenerek idareyi ele almaya çalışsa da vezirlik döneminde Sultanı isteğine göre tayin etmesi ve ileri gelen insanları ortadan kaldırması dolayısıyla kendisini Moğollar öldürdü.²⁴² Selçuklunun kıymetli devlet adamlarından Celâleddin Karatay, üç şehzadenin de tahta çıkmasını uygun görse de ileri gelenlerin menfaatleri bu durumla çelişmekteydi. Moğollar tarafından çağrılan Keykavus, kendi

²³⁹ Kurt. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 329.

²⁴⁰ Fahreddin Davut Benaketi, *Ravzatü Ulu'l-Elbab fî Marifetü't-Tevârih ve'l-Ensâb (Târih-i Benaketi)*, (Haz. Cafer Şear), Tahran 1348, 124.; Reşidü'ddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 79.; Savran, "Meyyâfarikin", 511.; Rıza Kurtuluş, "Şüşter", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, 39, 277.

²⁴¹ Gıyasü'd-din. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 55.

²⁴² Ömer Subaşı, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara", *MKÜSBED*, 13(33), 2016, 387.; Konukçu, "Moğol Noyanları Kayılar ve Sivas", 58.; Firdevs Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzurum", *DTCFD*, 56(2), 2016, 260.; Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir, Şemseddin İsfahânî", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, Konya 2006, 279.; Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, 156.; Ocak, "Moğol Tahribatı Karşısında Ahilik Kültürü", 123.; Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, 221.; Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hakim Olma Faaliyetleri", 96.; Hüseyin Salman, "Göktürk Hakanlığı'nda Görülen Atabeylik", Şebnem Ercebeci (Haz.) *6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 5, Ankara 2009, 2441.; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas", 74.; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, 34.; Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimari ve Moğollar*, 41.; Arda Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yay., İstanbul 2013, 27.; Salim Koca, "Moğol İstilasına Karşı Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Güvenlik Politikası", *Gazi Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 2009, 195.; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlı Devleti'nin Kuruluşundan Önce Anadolu Selçuklu Devleti'nin Altınorda Karşısındaki Statüsü", *Beşinci Uluslar Arası Orta Doğu Semineri: 2-4 Kasım-Şam*, Fırat Üniversitesi Yay., Elazığ 2012, 19.

yerine küçük kardeşi Keykubâd'ı gönderdi. Ancak Keykubâd yolda zehirlendi. Geriye kalan iki şehzade arasında çıkan çatışmalar sebebiyle Mengü, Hülâgû Han'a haber göndererek Selçuklu Devletinin iki şehzade arasında idare edilmesini emretti. Bu doğrultuda Bizans civarı Keykavus'a, Erzurum dâhil doğu bölgeleri Kılıçarslan'a verildi. Ayrıca Sâhib Ata Fahreddin Ali, Keykavus'a; Muînüddin Pervâne ise Kılıçarslan'a vezir olarak tayin edildi.²⁴³

Abaka'nın tahta geçmesi dolayısıyla Moğollara tabi Selçuklu Sultanı IV. Kılıçarslan ve veziri Muînüddin Süleyman Pervâne, 663/1265 yılında Abaka'yı tebrik edip Sinop'u Trabzon Rumlarından almak için izin aldılar. Sultan, iznin ardından vezirini ordusuyla birlikte Sinop'a gönderdi. Pervâne de şehri 664/1266 yılında ele geçirerek camileri ibadete açtı. Abaka, hâkimiyet kurduğu toprakların içerisine Sinop'un dâhil edilmesinden büyük mutluluk duydu. Şehri ele geçiren Pervâne, geleneklere aykırı olarak şehrin kendisine verilmesini istedi. Dirayetsiz bir yapıya sahip olan Kılıçarslan, bu teklifi, Abaka'nın gücünü arkasına alan Pervâne ile baş edemeyeceğini anladığından, kabul etmek zorunda kaldı. Ancak Pervâne bununla yetinmeyerek Sultan'ı ortadan kaldırmak için Abaka'ya onun Memlûkler ile ittifak kurarak Moğollara saldıracağı yalanını söyledi. Pervâne'nin söylediklerine inanan Abaka, Kılıçarslan'ın bir ziyafet sırasında öldürülmesi emrini verdi. Durumu halktan gizlemek için de Kılıçarslan'ın içkiden öldüğünü duyurdular. Kılıçarslan'a ait pek çok kıymetli eşyayı Abaka'ya gönderen Pervâne, III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasıyla ülkeyi isteği doğrultusunda yönetmeye başladı. Pervâne sadece bunlarla yetinmeyip ileriki zamanlarda siyasetini devam ettirerek rakiplerini ortadan kaldırmaya devam etti. Sâhib Ata da bundan nasibini alanlar arasında oldu. Pervâne, Sâhib Ata'nın İlhanlı nezdinde değerini düşürüp görevden azledilmesine sebep oldu. Fakat sonraki zamanlarda yaptıkları ortaya çıkan Pervâne için ölüm kaçınılmaz oldu.²⁴⁴

²⁴³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 53.; Halit Erkiletlioğlu, *Kayseri Tarihi*, Kayseri İl Kültür Müdürlüğü Yay., Kayseri 1993, 127.; Erdoğan Merçil, *Müslüman –Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 1985, 151-152.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul 1993, 445.; Bahattin Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 16-17 Nisan 1998, 281-282.; Aydın Ayhan-Tuncer Şengün, "Anadolu Beyliklerinin ve Osmanlı Beyliği'nin İlhanlılar Adına Kestirdiği Sikkeler", *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri: Ankara 4-8 Ekim 1999*, TTK Yay., 3(2), Ankara 2002, 1161.; Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 29.; Akkuş, "Ahi Evren'in Moğol Tahakkümüne Bakışı ve Ahilerin Moğol Karşıtlığının Sebepleri", 335.

²⁴⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 63.; Faruk Sümer, "IV.Kılıçarslan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, 25, 405.; Muharrem Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, 31, 92.;

Hülâgû, ölmeden önce Aynicâlût gibi bir hezimetin utancını giderip Moğolların gerçek gücünü ortaya koymak için 663/1265 yılında Fırat civarında bulunan ve günümüzde Şanlıurfa'ya bağlı olan Bîr'e Kalesi'ne²⁴⁵ sefer yapma kararı aldı. Fakat 657/1259'daki gibi bir başarı sağlanamadı. Memlûk Devleti'nin hükümdarı Baybars karşı koyunca İlhanlılar geri dönmek zorunda kaldılar. Hülâgû ve Memlûkler arasındaki bu gerilim Abaka zamanına da yansdı. Abaka, her ne kadar Baybars'a barış antlaşması yapmak adına elçi gönderse de olumlu bir cevap alamadı. Bunun üzerine 667/1269 yılında Halep yakınında bulunan Sâcûr üzerine yürüdü. Baybars ise Bîr'e de yaptığı gibi İlhanlı ordusunun üzerine asker yolladı. Baybars'ın gönderdiği askerler İlhanlı ordusunu bozguna uğrattı. Fakat Abaka yılmayıp Memlûk Devleti'yle daha pek çok çatışmaya girerek çoğunda başarı sağladı. Aralarındaki faaliyetler Abaka-Memlûk bölümünde detaylı olarak görülecektir.²⁴⁶

664/1266 yılında Alâeddin Atâ Meliki Cüveynî, Bağdat üzerinde tamamen hâkim olabilmek amacıyla Abaka'dan yarlık aldı. Bağdat'ta şihne olan Kara Buga ve yardımcısı İshakulermenî ise Alâeddin'i kötü göstermek adına bir bedevi vasıtasıyla onun Şam'a giderek başıbuyruk hareketlerde bulunacağı bilgisini yaydı. Bu sebeple Alâeddin'in evi sarıldı. Bedevi ise orduya gönderildi. Bedevi doğruyu söylesin diye dövülünce İshakulermenî'nin bunu yaptırdığını söyledi. Bunun üzerine ikisi de öldürüldü. Bu şekilde Moğol Hükümdarlarının her zaman diğer idarecilerden üstün olduğunu savunan Cüveynî, üzerine atılan bu iftiradan kurtuldu.²⁴⁷

Abaka, babasından gördüğü politika sebebiyle tahta çıkar çıkmaz Batılı devletlerle özellikle Hristiyanlarla ittifak arayışlarına girdi. Hatta devlet kademelerinde

Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, 30.; Türker Uygur, "Moğol İstilasından Sonra Urfa ve İlhanlıların (1256-1335) Bölgedeki Faaliyetleri", Kasım Şulul-Ömer Sabuncu (Ed.), *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa I*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yay., Şanlıurfa 2017, 209.

²⁴⁵ Bire. Samsat, Sumeysat olarak bilinen bu yer Adıyaman'ın güneydoğusunda yer alır. Suriye ve Kuzey Irak arasında bir sınır bölgesidir. Salman, "Göktürk Hakanlığı'nda Görülen Atabeylik", 2441.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 35-37.

²⁴⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zubdet el-Fikre*, (Yay. Haz. D.S. Richards), Berlin 1998 107.; Kâzım Yaşar Koprman, "Baybars I", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, 5, 221-222.; Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûklar (1193-1260)*, 261.; Temizsu, *Yasak*, 202.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 40.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 175-176.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahi*, 83.

²⁴⁷ Şirin Beyâni, *el-Mogul:et-terkîbetü'd-diniyye ve's-siyâsiyye*, el-Merkezü'l-Akadimiyyi li'l-Ebhas, Beyrut 2013, 275.; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 48.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 22.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 642.; Kitapçı, *Hiz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar*, 151-152.

Hristiyanlara önemli mevkiler tevcih etti. Bunlara ek olarak hükümdarlığı Kubilay tarafından tasdik edilinceye kadar beklemek yerine düşmanlığın sürdüğü Çağatay, Altın Orda gibi Moğol kabileleri ve Memlükler ile mücadele halinde bulundu.²⁴⁸

2.4.2. Kubilay'dan İzin Gelmesiyle Abaka'nın Tekrar Tahta Çıkması (668/1270)

Abaka, daha önce 663/1265'te tahta çıkmış idi. Fakat Büyük Han'ın izni olmaksızın hükümdarlık tam anlamıyla tesis edilmiş olmadığından Abaka izin gelene kadar işlerini sandalye üzerinden yürütmekteydi. Hatta paralar bile Hülâgû adına basılmaktaydı. 663/1265'te tahta çıktıktan sonra pek çok tayin yapan Abaka'ya, Berke ve Barak'ı²⁴⁹ hezimete uğratarak Meraga'ya vardığı vakit beklediği izin geldi ve 10 Rebiülâhir 669/26 Kasım 1270'te resmi olarak İlhanlı Devleti'nin ikinci Hanı oldu. 663/1265'te olduğu gibi cülus töreni, şenlikler yapıldıktan sonra Abaka ava çıktı. Fakat av esnasına bir boğa tarafından yaralandı. Yapılan her şeye rağmen yarası iyileşmeyen Abaka meşhur müneccim Tusî'nin yardımıyla ölümden dönerek korku içinde olan halkını sevindirdi. Hükümdarlığı tam anlamıyla elde etmenin sevince olan Abaka kardeşleri Yeşmut ve Tobşin ile beraber annesi Yesuncin'in ölümüyle de sarsıldı.²⁵⁰

²⁴⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 81.; Yuvalı, "İlhanlılar", 103.; Ayaç, "Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri", 9.; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 59.; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 60.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri", 299.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 320.

²⁴⁹ Borak, Burakan. Yisun-Tuva'nın oğlu olan Barak, Çağatay Han'ın neslindedir. İlk Müslüman Çağatay idarecisi Mübarek Şah'ın yerine tahta geçti. Kendisi de Müslümanlığı seçip Gıyaseddin adını alarak 1271'e değin tahtta kaldı. Barak, her ne kadar Müslümanlığı seçmiş ise de öldüğünde Kaydu Han tarafından Moğol geleneklerine göre dağlık bir alanda gömüldü. Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 688.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 643.; İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 87.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 252.; C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 233.; Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 165.; Jackson, *The Mongols&the Islamic World*, 150.; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 106.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 177.; Michal Biran, "Rulers and City Life in Mongol Central Asia", David Durand-Guédy (Ed.), *Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life*, Brill Press, Leiden 2013, 266.; Kafalı, "The Chagatay Khanate", 94.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 319.; Hayrunnisa Alan, "İdari Gelenekte Süreklilik ve Kırılma (Büyük Selçuklu-İlhanlı-Timurlu)", Emine Uyumaz, Muharrem Kesik, Aydın Usta, Cihan Piyadeoğlu (Ed.), *Prof.Dr. Erdoğan Mercil'e Armağan 75.Doğum Yılı 50. Akademik Yılı*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, 339.; Betül Sümeyra Tahtalı, "Çağatay Hanlığında Müslüman ve Türk Devlet Adamları", *1. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi: 23-25 Kasım 2018*, Karabük Üniversitesi Yay., Aralık 2018, 1059.

²⁵⁰ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 110.; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", 246.; Yapı ve Kredi Bankası A. Ş., *İran Moğolları ve Altın Paraları*, 8.; C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 233.; Jackson, *The Mongols&the Islamic World*, 146.; Kafalı,

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABAKA HAN'IN HÜKÜMDARLIK DÖNEMİ

3.1. ABAKA ve MEMLÜK MÜNASEBETİ

İlhanlılar, 654/1256'da İran'a geldikten sonra kazandıkları başarılar sayesinde bölgede büyük bir güç haline geldiler. Onların Alamut ve özellikle Bağdat'ta kazandıkları ün, Müslümanların savunucusu olarak nitelendirilen Memlükler ile çatışma halini kaçınılmaz kıldı. Bağdat kuşatmasından sonra halifeliğin Baybars tarafından Memlüklü bünyesine alınması Müslüman halkın bu devlete destek olmasını sağladı. Özellikle 658/1260'taki Aynicâlût Savaşı'nda Memlüklerin İlhanlılara karşı kazandığı zafer, İslam bünyesinde bulunan herkesin Baybars'ı kurtarıcı olarak görmelerini sağladı. İlhanlılar ve Memlükler her ne kadar farklı dine mensup iki devlet olsalar da onların savaşı dinlerini üstün kılmak için değil bölgeye hâkim olabilmek adına ortaya çıkmıştı. Aralarında Venedik ve Ceneviz vasıtasıyla yoğunluğu Anadolu coğrafyasında olan köle ticareti de yapılmaktaydı. Ayrıca Anadolu'daki kervansarayların mevcudiyeti ticaretin daha rahat yapılmasını sağlamaktaydı.²⁵¹

3.1.1. Abaka'nın Hetum ve Baybars Mücadelesine Dahli (664/1266)

664/1266 yılında Mısır hükümdarı Baybars, Ermeni kralı Hetum'a bir elçi gönderdi. Baybars, Hetum'dan kendisine itaat etmesini ve ticaret anlaşması teklifine olumlu bir cevap vermesini istedi. Moğollardan çekinen Hetum, Baybars'a cevap vermeyip onu aşağıladı. Bu nedenle Baybars, Hetum'un üzerine asker yolladıktan sonra her yerin yakılıp yıkılarak insanların öldürülmesi emrini verdi.²⁵² Üzerine ordu gönderildiğini duyan Hetum Rum'daki Moğol emîri Nefci'ye yardım istediğini

Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, 56.; Konukçu, "Moğol Noyanları Kayıtları ve Sivas", 59.

²⁵¹ Selahaddin Muhammed Huvar, *et-Tavaifü'l-Moguliyye fî Mısır*, Münşetü'l-Maârif (t.y.), İskenderiye, 2.; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 547.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 66.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 86.; Ayaz, *Memlükler (1250-1517)*, 77-81.; Preiss, "Mongol Imperial Ideology and the İlkanid War Against the Mamluks", 59.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 168.; Ağır, *Memlüklarda Ticaret*, 168-171.; Prawdin, *The Mongol Empire*, 369.; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, 28.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 351.

²⁵² Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 147.; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 48.

bildirdiyse de Abaka'nın izni olmadan böyle bir şey yapılamayacağı cevabını aldı. Bu arada Baybars ve ordusu Ermenistan'a girerek Hetum'un ahalisine ağır zayıat verdirdiler. 20 bin kadar insan öldürdüler. Ayrıca Hetum'un bir oğlunu esir ederek diğer oğlunu da öldürdüler. Hetum, ahalisinin başına gelen olaydan habersiz bir şekilde yardım etmeleri amacıyla Moğol askerleri getirdiyse de bu askerler Ermenistan'a Baybars önderliğindeki Mısırlılardan daha çok zarar verdiler.²⁵³

Türklerin verdiği büyük hasardan, oğullarının ve Çukurova'da bulunan Sis'in başına gelenlerden oldukça etkilenen Hetum, Akantz Manastırı'na²⁵⁴ gelerek Türklerin gitmesini bekledi. Hetum'un oğlunu esir ettiklerini fark eden askerler sevinçle onu Baybars'a göstermiş olsalar da Baybars, Hetum'un diğer oğlu Toros'un ölümüne üzülen buna sebep olanlara sinirlendi. Zira Baron'un ailesine zarar verilmesini istememekteydi. Fakat Toros'un ölümü bilinçli bir şekilde gerçekleşmedi. Çünkü kimse onun Baron'un oğlu olduğunu bilmemekteydi. Askerlerin amacı çok büyük hasar vererek ilerleyen Ermeni askerini öldürüp zayıatı ortadan kaldırmaktı. Bahsedilen bu asker Toros idi. Bu da Toros'un ne kadar başarılı bir asker olduğunu göstermektedir.²⁵⁵

Hetum, prensler ile istişarede iken her ne kadar oğullarının durumuna üzülyorsa da güçlü görünmeye çalışmaktaydı. Yanındakiler ise Baybars'ın ondan istediği Şih/Şeh kalesinin verilmesiyle bu kadar zarara uğramayacaklarını, düzenlerinin bozulmayacağını söylemekteydiler. Ancak Abaka'nın yanında bulunan ajanların verdiği bilgiler sayesinde Baybars, bu kaleyi Hetum'dan aldığı takdirde onu Abaka nezdinde zor durumda bırakacağını bildiği için böyle bir talepte bulunmuştu. Hetum da Abaka'nın yanında bulunup ama ona gizli bilgi veren prenslerden kalenin verilmesi halinde Abaka'nın, Hetum'un Mısırlılarla işbirliği içinde olduğunu düşüneceği haberini almıştı. Bu nedenle Abaka'nın kendisine Baybars'ın yaptıklarından daha fazlasını

²⁵³ Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 48.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntular*, 111.; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 147.

²⁵⁴ Partsrabert kalesinde bulunan Manastır, I. Leon tarafından kuruldu. Dini ve Kültürel anlamda önemli bir yer olmakla beraber üst düzey rütbe sahibi kişilerin uğrak yeri idi. Mezarı Sis'te bulunan Leon'un kalbi deburada gömülüydü. Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 148.

²⁵⁵ Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntular*, 50.; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 148.; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 149.

yapacağını bildiği için kararının arkasında durmaktaydı. Bu şekilde Hetum'un ülkesi mahvolmuş olsa da kendisi iftiralara kurban gitmekten son anda kurtulmuştu.²⁵⁶

Oğlunu Baybars'ın elinden nasıl alacağını düşünen Hetum, Baybars'a elçi göndererek oğlu Levon'u istedi. Levon'a çok iyi davranan Baybars, Hetum'un pek çok mal mülk teklifini reddederek Tatarların elinde esir bulunan arkadaşı Sığur'un²⁵⁷ teslim edilmesini istedi. Bunun üzerine Hetum, 669/1271 yılında Abaka'ya durumu anlatıp ağlayarak yardım istedi. Abaka da acıdığından yardım etmeyi kabul etti. Bu sırada Pervâne, Hetum'un kızını istemek için Sis'e vardı ve Hetum'u çok güzel karşıladı. Ardından niyetini açıklayınca Hetum fazlasıyla memnun olarak düğünü oğlunun kurtuluşundan sonra yaptıracağını söyledi. Abaka, Sığur'u serbest bıraktı ve Sığur'un hediyelerle Baybars'a teslim edilmesiyle Baybars da Baron Levon'u aynı şekilde gönderdi.²⁵⁸

Hetum, oğlunun gelmesiyle yaşlılığını öne sürerek yetkileri Levon'a verdi. Kendisi de manastır hayatına çekildi. Fakat vücudunda çıkan bir yara dolayısıyla hali kötüleşince 14 Zilkade 667/ 15 Temmuz 1269 yılında öldü. Abaka, Levon'un baronluğunu yanına gelmesiyle tasdikleyeceğini söylediğinden dolayı Levon, Abaka'nın yanına giderek olanları anlattı. Abaka da onu yeni Ermeni Kralı olarak tasdikledi. 670/1272 yılında Ermenistan'da meydana gelen depremde binlerce insan öldü. Levon sıkıntılı bir hükümdarlık geçirmiş oldu. Aynı yıl Baybars Antakya'yı da kuşatarak Sis'te yaptıklarını burada da yaptı. Pek çok ganimet ele geçirdi.²⁵⁹

²⁵⁶ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 150-151.

²⁵⁷ Kaynaklarda Şunkur, Sungurleşkar, Şemsettin Şunkur el-Aşkar, Hoştaş, Sungurüleşkar olarak da geçer. Moğolların Bağdat saldırısında Baybars ve Sığur Mısır Sultanının yanında idiler. Moğollardan kaçmaya çalıştıklarında Sığur, küçük olduğu için teslim olsa dahi zarar görmeyeceğini bildiğinden Baybars'ın kaçmasına imkân vermek için kendini askerlerin önüne attı. Baybars hükümdar olduğu zaman da esir edilen Sığur'un özgürlüğüne kavuşması adına onun teslim edilmesini istedi. Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 146.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 112.

²⁵⁸ Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 49-50.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 320.; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 152-153.

²⁵⁹ Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 322.; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 153-156-157.; Ebu'l-Ferec İbnül-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 49-50.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 51.

3.1.2. Abaka'nın Baybars'a Elçi Göndermesi (670/1272)

Abaka, çatışmasız bir idare dönemi geçirmek adına tahta çıktığı yılda barışçıl bir politika izleyerek Baybars'a elçi gönderdi. Fakat Baybars buna istenilen cevabı vermeyince Abaka 666/1268 yılında teklifini yineledi. Çünkü Abaka'nın başı diğer Moğol devletleri ile dertteydi. Barış antlaşması onun yükünü hafifletebilirdi. Öyle ki VIII. Michael ve Hetum bu ittifakın sağlanması amacıyla aracı oldular. Abaka'nın zor durumunun farkında olan Baybars bu sefer yine aynı tavrı takınıp Dımaşk'a gitti. Buna sinirlenen Abaka, kendini övdüğü, tehditlerle dolu olan mektubu Baybars'a göndererek onu aşağıladı. Papalık ile anlaşarak 667/1269'da Sâcûr'a yürüdü. Baybars haberi alınca ordusuyla birlikte bölgeye hareket etti. Fakat daha Baybars gelmeden Moğollar yenilip geri çekilince o da Haçlı kuvvetlerini bozguna uğrattı. Abaka yenilgilerinin üstünü örtmek ve Baybars'ı cezalandırmak için Ayıntap ve Harim'i yağmalattı. Harran'da hezimete uğrayan Moğollar geri çekilince Haçlılar destek göndererek Kakun'a taarruzda bulundular. Karşılık vermek isteyen Baybars çetin hava koşulları sebebiyle geri çekilme kararı alsa da güçsüzlüklerinin farkına varan Haçlılar barış çağrısında bulundu. On yıl boyunca sürecektir bu barış antlaşması sebebiyle Haçlıların desteğinden mahrum kalan Abaka, Baybars'a yeniden elçi gönderme kararı aldı.²⁶⁰

Abaka Han, Anadolu'da görevli komutanı Samagar Noyan'ı, Şaban 670/Mart 1272'de Memlük Sultanı Baybars'a elçi gönderdi.²⁶¹ Memlükler, önemli gördükleri devletlerin elçilerine fazlasıyla kıymet vererek üst düzey görevlilerden hâcibü'l-hüccâb tarafından karşılandılar. Aynı zamanda Memlük hükümdarı da görkemli kıyafetleriyle elçiyi huzuruna kabul ederdi. Samagar da İlhanlılar gibi büyük bir devletin elçiliğinde bulunduğu için dolayı bahsedilen bu hazırlıklara mazhar oldu. Samagar Noyan, Abaka'nın selamını Baybars'a ilettikten sonra komşu buldukları süre içinde

²⁶⁰ Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 322.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 634.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 39-40-41.; Preiss, "Mongol Imperial Ideology and the İlhanid War Against the Mamluks", 59-60.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 54.

²⁶¹ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, 38.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 326.; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, 146.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 5.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.

aralarında hiçbir husumet olmadığını ifade ederek kendisinin de Abaka'ya elçi göndermesinin aralarındaki bağı güçlendireceğini söylemekteydi.²⁶²

Baybars, kendisine gelen bu elçinin mesajı sebebiyle mutlu olduğundan dolayı çok sevdiği top oyununa Samagar'ın katılmasına izin verdi. At üzerinde oynanan bu oyun Memlükler için önemli bir yere sahip olduğundan merasimler dahi düzenlenirdi. Elçi kabul töreni bittikten sonra Baybars, elçilerin yola çıktığı sırada Samagar'a ok hediye etti. Ayrıca Abaka'ya zırh ile beraber kendi elçisini gönderdi. Baybars'ın elçileri Abaka'nın huzuruna geldikleri vakit Abaka'nın elinde bulunan Müslüman beldelerini terk etmesiyle Baybars'ın ona boyun eğeceğini bildirmeleri üzerine Abaka bunu reddetti ve ağır sözler de söyledi. Bu şekilde Memlük-İlhanlı çatışmalarının alevli bir hale gelmesinin önünde hiçbir engel kalmadı. Çünkü barış ihtimali artık görünmemekteydi. Bîr'e Kuşatması ile başlayan mücadeleler dönemi Elbistan Savaşı'na kadar devam etti.²⁶³

3.1.3. Abaka'nın Bîr'e Kalesine Asker Sevketmesi (671/1272-674/1275)

Abaka, Baybars'a karşı barış teşebbüslerinin fayda etmediğini fark edince 671/1272'de komutanları Abatay ve Durbay'a Bîr'e kalesine yürüme emri verdi. Durumdan haberdar olan Baybars, destek olmak amacıyla yola çıkarak Fırat civarındaki Moğol askerlerinin çoğunu bozguna uğrattı. Kale kuşatmasını yapan diğer askerler de bozgundan haberdar olunca kuşatmayı bırakıp kaçtılar. Durbay Noyan, Baybars tarafından bozguna uğratılan Moğol ordusundan sağ olarak kurtuldu. Bunun üzerine Abaka'ya giderek durumu bildirse de askerleri yarı yolda bıraktığı gerekçesiyle cezalandırıldı. Bu, kaledekilerin ilk başarısı değildi. Hülâgû döneminde de kale sakinlerinin mukavemeti karşısında İlhanlılar için geri dönme durumu meydana gelmişti. Baybars ise elde ettiği başarının sevinciyle kale halkına lütufta bulundu. Ardından Abaka'nın sefer hazırlığında olduğu düşüncesiyle Dımaşk'a gitse de haberin doğruluk payının olmaması sebebiyle tekrar Kahire'ye döndü. Bu sırada kendilerine

²⁶² Hatice Güler, *Memlûk Sultanlarının Alayları 1250-1517*, 142.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 6.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 63.; Şeşen, *Haçlılar Önünde Baybars*, 114.

²⁶³ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 7. Hatice Güler, *Memlûk Sultanlarının Alayları 1250-1517*, 109-110-144.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 41.

sonradan katılan bazı Moğol kökenli kişilerin Abaka'ya mektup gönderdiği haberini alınca onları cezalandırdı.²⁶⁴

Abaka, yeniden Bîr'e kalesini kuşatarak Baybars'ı dize getirme niyetindeydi. Bu nedenle 674/1275'te Pervâne ve Toko Noyin ile beraber Abatay'a harekât emri verdi. Bunun üzerine 30 bin asker savaş için hazır hale geldi. Ordunun yarısı Moğollardan diğer yarısı ise Artuklu ve Selçuklulardan oluşmaktaydı. İlhanlılara destek olma amacıyla gelen Pervâne, Baybars ile Rum padişahlığını almak için yaptığı anlaşma gereği Tatar kuvvetlerini yok etme amacını gütmektedir. Aralarında mektup yazarak bu anlaşmayı sağladıklarından postacılar gidip gelmekteydi. Fakat kaleyi kuşatmakla görevli İlhanlı süvarileri bu postacıları fark edince onları yakalayarak Atabay Noyan'a verdiler. Sinirlenen Atabay, etrafındaki Müslümanları öldürmek istese de yanındaki adamları bu durumun kale içindeki Müslümanları coşturarak harekete geçebileceğini ve işlerini zorlaştıracağını söylemekteydi. Bunun üzerine savaş bitene kadar bir harekette bulunmamaya karar verip postacıları Pervâne'ye teslim ettiler. Pervâne, bunun kendine karşı oynanan bir oyun olduğunu söyledi. Abatay da buna inanmış gibi yaparak mektupları Abaka'ya ilettiler.²⁶⁵

Ordu, Bîre'ye ulaşınca mancınıkları kurarak kaleleri dövmeye başladılar. Fakat kaledeki mancınığı kullananlar isabetli atışlar yapınca kuşatma mancınıklarını kırdılar. Ardından kale halkı dışarı çıkıp diğer mancınıkları da yakarak baskın yaptılar. İlhanlılara destek amacıyla gelen kuvvetlerin kaçması ile başarıya ulaşan Bîr'e halkı kaleye geçtiler. Kaledekilerin gösterdiği direnç karşısında iyice güçsüz kalan Tatar kuvvetleri uzun süreli istişarelerin ardından geri dönme kararı alarak muhasarayı kaldırdılar. Bu başarılarının ardında Moğollarda baş gösteren salgın ve Baybars'ın kale halkına destek için gelmek üzere olması bulunmaktaydı. Bu şekliyle İlhanlılar, üçüncü kez Bîr'e kuşatmasında başarısız oldular. Abaka, Bîr'e'deki bu başarısızlığı ile Aynicâlût'ta ön plana çıkmaya başlayan Memlûk gücünün tesadüf olmadığını idrak etmeye başlamıştır.

²⁶⁴ Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 315.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 645.; Salman, "Göktürk Hakanlığı'nda Görülen Atabeylik", 2441.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 59.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 38.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 63-180.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 90.

²⁶⁵ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 58.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 43.

3.1.4. Elbistan Savaşı (10 Zilkade 675/ 15 Nisan 1277)

Elbistan Savaşı, Müslümanlar için büyük bir zafer olsa da Moğollar için en büyük hezimetlerden biridir. Bu savaşla, Cengiz Han'dan beri etrafa korku salan Moğollar, Memlûklerden almış oldukları darbeye bir yenisini eklemiş oldular. Meşhur Memlûk hükümdarı Baybars, 1260'taki Aynicâlut gibi büyük bir galibiyetten güç aldığı için bu seferi uzun süreden beri düşünmekteydi. Sadece Baybars değil Anadolu halkı da Baybars'ı kurtarıcı olarak gördüklerinden seferin yapılmasını istemekteydiler. Selçukludaki çoğu yönetici ise Moğolların mallarını yağma etmesinden rahatsızdılar. Çünkü 13 Muharrem 641/3 Temmuz 1243 tarihindeki Köseadağ yenilgisinden sonra Moğollar Anadolu topraklarında eşi benzeri görülmemiş tahribatta bulunmaya başladılar. Anadolu halkıyla birlikte Ahiler ve bir Türk Devleti olan Memlûklerde bu durum nedeniyle hüsrandıydı.²⁶⁶

Selçuklu veziri Pervâne, Moğollara darbe indirme amacıyla Baybars ile mektuplaşmaya başladı. Fakat sabit bir siyaset izleyemeyen Pervâne yüzünden bu sefer 675/1277 yılına ertelenmiş oldu. Aslında 674/1276 yılında Anadolu'daki beyler Moğollara karşı Hatîroğlu Şerefeddin önderliğinde bir isyan hareketine girişerek Baybars'ı da bu harekete çağırışlardı. Fakat Baybars, Pervâne ile yaptığı anlaşma gereği Pervâne'den haber gelmeden bu isyana katılmayı düşünmüyordu. Katılmamasının sebebi sadece bu değildi. Asıl gücünün Mısır'da olması da savaşa katıldığı zaman başarısız olabileceğini düşündürmekteydi. Hatîroğlu Şerefeddin tarafından Baybars'ı isyana tekrar davet etmek amacıyla gönderilen kardeşi Ziyaüddin, abisinin ve isyancıların öldürüldüğü haberini buradayken aldı. Baybars'a abisinin intikamını alabilmek için ısrarlarda bulundu. İşte tüm bu sebepler Baybars'ı sefere sevk

²⁶⁶Aigle, *The Mongol Empire Between Myth and Reality*, 221.; Muhibbeddin Ebu Hamid Makdîsî (el-Kudsi), *Mısırda'ki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, 39.; Reşîdüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 112-113.; Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, 223.; Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", 283.; Bahattin Keleş, "Hamidoğulları Beyliğinin İlhanlı ve Memlûklerle Siyasi İlişkileri", *Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleri İle Eğirdir 1. Eğirdir Sempozyumu: 31 Ağustos-1 Eylül 2001*, Eğirdir Belediyesi Yay., Isparta 2001, 530.; Kofoglu, "Hamidoğulları", 471.; Sait Kofoglu, "Hamid Oğulları Beyliği Döneminde İlhanlı Hükümdarları Adına Kestirilmiş Orijinal Birkaç Sikke", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1995, 353.; Ayhan-Şengün, "Anadolu Beyliklerinin ve Osmanlı Beyliği'nin İlhanlılar Adına Kestirdiği Sikkeler", 1161.; Sümer, "Abaka", 4.; Akkuş, "Ahi Evren'in Moğol Tahakkümüne Bakışı ve Ahilerin Moğol Karşıtlığının Sebepleri", 330.; Demircan, *Orta Anadolu'daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, 187.; Nejat Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, TTK Yay., Ankara 2014, 71.

etti.²⁶⁷ Baybars önderliğindeki ordu 674/1275'te önce Sis, Eyas'ı sonra da Kilikya'yı ele geçirdi. Fakat Sis'te bulunan Levon, Baybars'ın daha önceki seferi dolayısıyla Abaka'dan destek olmaları için askeri birlik istediğinden dolayı Memlük ordusu sadece Ermenilerle değil Abaka'nın askerleriyle de uğraşmak zorunda kaldı.²⁶⁸

Baybars'ın sefer haberi Moğollara ulaştınca öncü birlik harekete geçirildi. Fakat Baybars'ın Emîr Nureddin Ali komutasında Fırat civarına gönderdiği askeri kuvvet Moğolları geri püskürttü. Kahire'den yola çıkan Baybars ve ordusu Ayıntap yani Gaziantep'e ulaştı. Buradan Sunkur al-Aşkar idaresinde gönderilen öncü birlik Moğolları yendi. Memlüklerin yolda olduğu haberlerinin iyice yaygınlaşması üzerine Pervâne ve Moğol komutanları Toko, Tudavun²⁶⁹ tüm kuvvetlerini Kayseri'de bir araya getirdiler. Moğol askerlerinin Ceyhan civarında bulunduğu bilgisini alan Baybars, askerlerini Elbistan'daki Huni Tepesi'nde konuşlandırdı. Ebul Ferec ve İbn-i Bibi her ne kadar ordudaki asker sayısı konusunda ortak bir karara varamasalar da Moğol ordusunun Memlük ordusunun yarısına eşit olduğu konusunda hem fikirlerdir. Bu orantısız asker gücü Memlüklerin moral bakımından da savaşa hazır olmalarına katkı sağlamıştır. Moğol ordusu, sadece Moğol askerleri değil Selçuklu ve Gürcü askerlerini de ihtiva etmekteydi. Fakat Moğol Noyanları ırkdaşlarına yardım edebilirler düşüncesiyle onları farklı bölgelerde savaşa hazır halde beklettiler.²⁷⁰

10 Zilkade 675/15 Nisan 1277'de Memlük ordusu saldırıya geçti. Baybars önderliğindeki Memlük ordusu, Moğol ordusuna büyük kayıplar verdirdi. Öyle ki Erzincan'da Ortodoks bayramı olan Maslenitsa'da Piskopos Ter-Sarkis'i oğlunu ve 38 kişiyi bile öldürdü. Hatta Abaka'nın fazlasıyla değer verdiği komutanları Toko ve

²⁶⁷Ahmet Temir, "Kırşehir'de Bulunan 1272 Tarihli Moğolca Vakfiye", *IV. Türk Tarih Kongresi: 10-14 Kasım 1948- Ankara*, TTK Yay., Ankara 1952, 287.; Parpucu, *Hatroğlu Şerefü'd-din İsyanı ve Sultan Baybars'ın Anadolu Seferi*, 56-57.; Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", 283.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 190.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 90.

²⁶⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 88.; Keleş, "Hamidoğulları Beyliğinin İlhanlı ve Memluklerle Siyasi İlişkileri", 525.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 52-72-115.; Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 30.; Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, 110.; Danuu, "İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cüveynî", 141.

²⁶⁹ Totan Bahadır. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 52.

²⁷⁰ İbn Bibi, *El Evamirül Ala'yye, fil Umuri'l Ala'yye*, 671.; Gregory Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, (Çev.: Ö. Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1950, 599.; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muînüddin Süleyman*, Kaynak Yay., Ankara 1970, 96.; Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", 284.; Parpucu, *Hatroğlu Şerefü'd-din İsyanı ve Sultan Baybars'ın Anadolu Seferi*, 60.

Tudavun savaşta öldüler. Gürcü askerinin yarısından fazlasını yok ettilerse de Pervâne önderliğindeki Selçuklu askerleri kendilerini savaşa vermediklerinden kayıpları çok olmadı. Bazıları da Memlüklere katıldı. Hatta Pervâne savaş alanını terk etti. Sonuçta savaş Baybars'ın galibiyetiyle son buldu. Baybars'ın bu galibiyetinden güç alan Karamanoğlu Mehmed Bey, Konya ve Aksaray'a Baybars'ın emriyle geldiğini söylese de Konya'dakiler ona inanmadı. Aksaray'da ise yaptığı seferde başarılı olamadı.²⁷¹

Pervâne, Baybars'ı Anadolu'ya gelmesi için teşvik edenlerin başında gelmekteydi. Fakat savaşı Memlüklerin kazandığını görmesine rağmen Kayseri'ye gelerek Sultan ile birlikte Tokat'a gitme kararı aldı. Çünkü Abaka, tabiri caizse bu kadar Moğol askerinin ölümü nedeniyle taş üstünde taş bırakmayacaktı. Elbistan'da büyük bir başarıya imza atan Baybars Kayseri'ye haber göndererek oraya geleceğini duyurdu ve halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Cuma namazında adına hutbe okundu. Pervâne'nin tebrik mektubuna karşılık Kayseri'ye gelmesini istedi. Fakat Pervâne ikili siyaseti sebebiyle iki haftalık bir müsaade istedi. Çünkü savaş sırasında Tudavun Noyan, Baybars'ın emiri Sunkur al-Aşkar'a ölmeden önce Pervâne'nin yaptıklarını anlatmıştı. Pervâne de Baybars'ın yapacaklarından çekindiğinden Abaka ile görüşmenin menfaatine olacağını düşünmekteydi.²⁷²

Pervâne'nin savaş öncesi gönderdiği o kadar mektuba rağmen savaş sırasında takındığı tutum Baybars'ın beklediği bir tepki değildi. Anadolu Beyleri de savaşta beklenen yeterliliği göstermediler. Daha doğrusu savaştan uzak kalmanın verdiği rahatlık ve Moğollara karşı olan korkuları onların geri planda kalmasına neden oldu. Baybars, Pervâne'ye gördüğü bu muameleden memnun olmadığını belirtti. Fakat yaşanan erzak sıkıntısı Baybars'ı geri dönmeye teşvik etmekteydi. Zaten Anadolu'dan beklediği savaşıma arzusunu da görmemişti. En önemlisi fazlasıyla güvendiği Hatıroğlu Ziyaüddin'in savaş sırasında ölmesi Baybars'ın geri dönmeyi isteme sebeplerindendir.

²⁷¹ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 817.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 87.; İbn Şeddat, *Baybars Tarihi*, 7.; Gregory Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, 599.; *Tarih-i Âl-i Selçuk Selçukname*, (Nşr.F.N.Uzluk), Ankara 1952, 38.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 548.; Kaymaz, *Pervâne Muînüddin Süleyman*, 165.; Mustafa Uyar, "İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdi el-Hazindâr Savaşı", *ICANAS*, 14, Ankara 2017, 3226.

²⁷² Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", 284.; Parpuçu, *Hatıroğlu Şerefüddin İsyanı ve Sultan Baybars'ın Anadolu Seferi*, 64-65.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 52.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 44.; Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, 35.; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, 35.

Baybars'ın dönüş kararında olduğunu duyan Karamanoğlu her ne kadar onun gitmesini istemese de Baybars fikrini değiştirmedii. Baybars, kendisi ile birlikte dönmek isteyenleri de beraberinde götürdü. Dönüş yolu üzerindeyken Karamanoğulları itaatlerini bildirdi. Dimaşk'a giden Baybars, 25 Muharrem 676/ 28 Haziran 1277 yılında hastalanarak vefat etti. Fakat A.G.Galstyan 1279, Reşidü'd-dîn Zilhicce 676/Nisan 1278 yılını vermektedir.²⁷³

3.1.5. Abaka'nın Elbistan İntikamı

Abaka, askerlerinin Elbistan'da uğradığı akıbeti duyunca bunun öcünü almak için Anadolu'ya doğru hareket etti. Haziran 676/1277'de 1000 askeriyle birlikte Anadolu'ya girdi. Abaka'nın geleceği bilgisi her tarafa yayıldı ve halk korkuya kapıldı. Sivas Divriği'ye gelen Abaka, kale muhafızının karşısına ok ve yay ile çıkmasına sinirlenip onu öldürerek Divriği kalesini yıktırdı. Abaka'nın Anadolu'ya geldiğini duyan Pervâne ve yanındakiler Elbistan civarında Abaka'yı beklediler. Savaşın geçtiği Huni Tepesi'ne gelen Abaka gördükleri üzerine ağlamaya başladı. Çünkü her taraf neredeyse sadece vahşi hayvanlar tarafından parçalanmış Moğol askerlerinin cesetleriyle doluydu. Toko ve Tudavun'un da öldüğünü görüp Selçuklu askerlerinin ölüsünü göremeyince Pervâne'nin Selçuklularla beraber ihanet ettiğini söylemeye başladı. Fakat Pervâne bunu reddetmeye çalışınca Moğollara sığınan bir Memlük askeri olan İzzeddin Aybek Şeyhi, Baybars ve Pervâne'nin aralarında geçen mektuplaşmaları Abaka'ya anlattı. Sinirlenen Abaka, Memlük ordusundan intikam almak için ordu göndermeyi düşünse de onların daha fazla kuvvete sahip olması bu düşüncesinden caymasına neden oldu. Sinirini dindirmeye çalışan Abaka, Baybars'a da gözdağı vererek intikamını Anadolu halkından almaya karar verdi.²⁷⁴

²⁷³İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 84.; Gregory Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, 599.; *Tarih-i Âl-i Selçuk Selçukname*, 38.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 87.; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, 89.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 328.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 548.; Kaymaz, *Pervâne Muînüddin Süleyman*, 165.; Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", 284.; Parpucu, *Hatroğlu Şerefü'd-din İsyanı ve Sultan Baybars'ın Anadolu Seferi*, 64-65.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 53.; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517)*, 13.; Tomar, *Memlûk Devleti'nde Askerî Kölelik Sistemi*, 28.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 45.; Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, 35.; Jackson, *The Mongols and the West 1221-1410*, 168.

²⁷⁴Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 819.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 97.; *Tarih-i Âl-i Selçuk*

Abaka, Elbistan'daki Türkmenleri kılıçtan geçirerek işe başladı. Daha sonra kardeşi Kongurtay'a Tokat'ı yakıp yıkmasını emretti. Kayseri'ye yürüyen Abaka, askerlerine buradaki halkı öldürme emrini verse de ileri gelenlerin aman dilemeleri üzerine emrini pek çok kişi öldükten sonra geri çekti. Çünkü sadece Anadolu halkı değil Moğol veziri Şemseddin Cüveynî de zayıf olan halkın güçlü olana mecburen itaat etmiş olabileceğini söylemekteydi. Fakat infaz emrini geri çeken Abaka, Anadolu'nun yağma emrini geri çekmedi. Ayrıca daha önceden Karamanoğlu'nun II. Keykâvus'un oğlu olduğunu düşünerek tahta çıkardığı Cimri isimli kişi, Konya'da sultanlığını ilan ederek isyan hareketlerinde bulunduğu için Abaka onun ve Aksaray'daki isyancı Kızıl Hamid'in üzerine ordu gönderdi. Bu şekilde Moğollar Kayseri'den Sivas'a, Sivas'tan Erzurum'a her yeri talan ederek Elbistan'ın intikamı almış oldular.²⁷⁵

Anadolu'daki işi biten Abaka geri dönerken 400.000 esiri de kendisiyle beraber götürüyordu. Moğol ordusu Anadolu'daki ilerleyişini sürdürürken yaşlı bir adam Bayburt'a varan Abaka ile görüşmek istedi. Yaptığı bu katliamdan dolayı onu suçlayarak daha önceki hiçbir Moğol hanının kendi halkına böyle katliamda bulunmadığını söyledi. Çünkü Baybars her ne kadar Müslüman bir Türk olsa da Anadolu'daki insanlar kendi halkı olmamasına rağmen onlara dokunmadı. Fakat Abaka kendi halkı olan Türkmenleri katletti. Konuşmanın doğruluğunu kavrayan Abaka yanındaki esirleri özgürlüklerine kavuşturdu. Abaka Şebın Karahisar'a (Giresun) geldiğinde Pervâne'nin hazinelerini almak istedi. Fakat kale muhafızı Seyfeddin Babare bunu reddederek Pervâne'nin isteklerini bile görmezden geldi. Çünkü kale emîri gözden düşmüş bir esirin isteklerini yerine getirmeyi uygun görmemekteydi. Pervâne'nin

Selçukname, 38.; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 480.; İbn Bibi, *El Evamirül Ala'iyye, fil Umuri'l Ala'iyye*, 680-681.; Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 30.; Baybars'a karşı gücünü göstermek isteyen Abaka, yazdığı şiir ile onu endişelendirme niyetindeydi. Şiir:

"Gel de benim mızrağımı gör

Benim gemlerimden birini çek

Eğer dağ olsan bile kuvvetten kesilirsin

Eğer taş olsan bile yerinde kalmazsın

Sen dövüşen cengâverleri nerede görmüşsün ki?

Tilkinin sesini bile duymamışsın." Reşidüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 113.

²⁷⁵ Makrîzî, *Sulûk*, c.1, Kısım 2, 633.; Ayni, *İkdu'l-Cum'an*, c.II, 163.; Reşidüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 114.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 96.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 552.; Gregory Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, 600.; Temizsu, *Yasak*, 195.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 197.; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas", 75.; Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, 39.

adamlarının da onu yavaş yavaş terk etmesi üzerine Abaka'nın Pervâne'ye olan itimadı iyice azaldı.²⁷⁶

Aladağ'a varan Abaka, Pervâne'nin bu ihanetinin cezasını vermek istediğinden devlet erkânıyla istişarede bulundu. Kimisi olanları bilmesine rağmen haber vermediği, savaş meydanından kaçması ve Baybars ile olan mektuplaşmaları sebebiyle idamını kimisi de eski görevine iade edilmesini istedi. Çünkü Anadolu'nun canlanması gerekiyordu. Bunu da Pervâne başarabilirdi. Fakat öldürülen Moğol komutanlarının eşleri Pervâne'nin öldürülmesi için bağırmaya ağlamaya başladılar. Baybars'a gönderilen elçinin de Pervâne ile olan mektupları getirmesi üzerine Abaka'nın verdiği emîrle askerleri Pervâne'yi öldürüp Moğol geleneği gereği cesedini parçalayarak yediler. Ebul Ferec ise IV. Rükneddin Kılıçarslan gibi bir ziyafet esnasında öldürüldüğünü kaydeder. (1 Rebiulevvel 676/ 2 Ağustos 1277).²⁷⁷ Abaka onun yerine Fahreddin Kazvini'yi atadı. Pervâne'nin ölümüyle oğulları Sinop'ta Pervâneoğulları Beyliği'ni kurdu. Pervâne, Köseadağ gibi bir hezimetten dolayı talan edilen Anadolu topraklarının belli bir süre daha ayakta durması için pek çok şey yaptığından onun ölümü Selçuklular için bir felaketti. Her ne kadar Moğollar ve Memlûkler arasında kurduğu ikili siyaseti doğru bir şekilde yürütemeyip rakibi olan devlet adamlarını öldürse de Selçuklunun yok oluş sürecini yavaşlatmıştı. Ama onun ölümüyle Anadolu sadece Moğol kıyımının olduğu bir yer haline geldi. Pek çok medrese, cami ve hastane yaptıran Pervâne Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile dost meclislerinde bulunduğundan Mevlânâ ona Fîhi mâ fih isimli eserini takdim etmişti.²⁷⁸

²⁷⁶ İbn Bibi, *El Evamirül Ala'iyye, fil Umuri'l Ala'iyye II*, 198-199.; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 480.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi 2*, 645.; Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", 285-286.; Sümer, "Abaka", 4.

²⁷⁷ İbn Bibi, *El Evamirül Ala'iyye, fil Umuri'l Ala'iyye*, 683.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 89.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi 2*, 644-645.; Sait Kofoğlu, "Hamid Oğulları Beyliği Döneminde İlhanlı Hükümdarları Adına Kestirilmiş Orijinal Birkaç Sikke", 353.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.; Temir, "Kırşehir'de Bulunan 1272 Tarihli Moğolca Vakfiye", 287.; Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 31.; Sümer, "Abaka", 5.; Mehmet Çayırdağ, "Anadolu Selçuklu Şehirlerinde Basılan İlk İlhanlı Sikkeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1987, 185.

²⁷⁸ Gregory Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, 600.; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 821.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 84.; Parpucu, *Hatroğlu Şerefüddin İsyanı ve Sultan Baybars'ın Anadolu Seferi*, 69-70.; Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", 93.; Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", 286.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 220.; Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, 79.; İlhan Erdem, "İlhanlılar Dönemi'nde Ankara", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*, DTCF Yay., Ankara 2012, 133.; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas", 75.; Sümer,

3.1.6. II. Hums Savaşı (680/1281)

Baybars'ın ölümünün ardından İlhanlıların Memlükler ile olan mücadeleleri değişmeden devam etti. Baybars'ın ölümü Abaka'ya Memlüklerin zayıf olabileceğini düşündürdüğünden Elbistan'ın gerçek manada intikamını almak istedi. Ayrıca Memlüklerin Moğol sınırlarına yaptıkları saldırılar bu savaşın oluşmasına zemin hazırladı. İki tarafta birbirlerinden habersiz bir şekilde keşif birliklerini yollasa da Memlükler, Moğol öncü birliklerini yenerek Abaka'nın Mîrâhurunu esir ettiler. Abaka her ne kadar Hristiyanlardan alacağı bir Haçlı birliğiyle bu sefere çıkmayı planlasa da olumlu cevaplar alamadığı için yanında bulunan kuvvetler ile katılmak zorunda kaldı. Şam'a kadar gelen Abaka, bundan sonrasının idaresini kardeşi Mengü Timur'a bırakarak Fırat Nehri'nin kenarında beklemeye koyuldu. Bu şekilde İlhanlı ordusu, Gürcü Kralı Demetrius ve Ermeni Kralı Levon ile beraber pek çok Ermeni prensinin gönderdiği 30 bin kişi ile savaşa iştirak etme mecburiyetinde kaldı.²⁷⁹

Abaka'nın ordusuyla ilgili tüm bilgileri edinen yeni Memlük Sultanı Ebü'l-Meâlî el-Melikü'l-Mansûr Seyfüddîn Kalâvûn el-Elfî es-Sâlihî ve İlhanlı Hükümdarı Abaka'nın kardeşi Mengü Timur komutasındaki Gürcü-Moğol-Ermeni birlikleri, sınırlarda olan anlaşmazlıklar sebebiyle günümüzde Suriye bölgesinde bulunan Hums (Humus-Hims) mevkiinde 14 Receb 680/29 Ekim 1281 yılında karşı karşıya geldiler. İlhanlı ordusu savaşın başlarında Memlük ordusuna zayıat verirse de küçük yaşta bulunan Mengü idaresindeki ordu, komutanlarının korkusu ile geri çekildi. Hülâgû döneminde 658/1260'ta meydana gelen birinci Hums Savaşı'nda alınan mağlubiyet bu savaşta da tekrar etti. Mengü, savaştan yaralı olarak kurtulsa da pek çok İlhanlı askeri Fırat Nehri'nde can verdiler. Abaka da aldığı haberler üzerine sinirlenerek sorumlu olanları cezalandırdı.²⁸⁰

“Abaka”, 3.

²⁷⁹ Ekrem Hasan 'Alebî, *Me'arik el-Moğul el-Kübrâ fî Bilâd el-Şam*, Beyrut 1988, 85-90.; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 124-125.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 31.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 314-335.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 101.

²⁸⁰ Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah Yunini, *Zeylu Mir'ati'z-zaman 1*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1954, 92.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 106.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 645.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntular*, 54.; Temizsu, *Yasak*, 194.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 57.; Uyar, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri”, 301-302-303.; Ayaz, *Memlükler (1250-1517)*, 35.;

Sonuç itibariyle Memlûkler, Abaka'nın gündemini öldüğü güne kadar meşgul etmeyi başarmışlardır. Cengiz'in kurduğu imparatorluğun gücünden çekinen devletler, Memlûklerin İlhanlılara peş peşe vurduğu darbedeler sayesinde bu korkularından sıyrılmaya başlamışlardır. Abaka'nın Müslümanların çoğunlukta olduğu bir coğrafyada bulunması da her ne kadar ilk zamanlar olmasa da ilerleyen tarihlerde kendine tabi olması gereken kişilerin Memlûk safına geçip Moğol gücünün kısmen de olsa kırılmasına neden olmuştur. Abaka'nın Hums savaşında yabancı devletlerden destek görmemesi de Memlûkler sayesinde Moğol korkusunun etkisini ne kadar yitirdiğini gösterebilmektedir.²⁸¹

3.2. ABAKA ve DİĞER MOĞOL ULUSLARI İLE OLAN İLİŞKİLER

3.2.1. Altın Orda Hanı Berke İle Mücadele (663/1265)

İlhanlılar, sürekli olarak çatışma içerisinde buldukları Altın Orda Hanlığı ile Hülâgû zamanına kadar herhangi bir sorun yaşamamaktaydılar. Fakat Altın Orda Devleti'nin ilk idarecisi olan Batu'nun ölümünün ardından sırasıyla tahta geçen oğullarının (Sartak-Ulakçi) ölümüyle taht boş kalınca emîrlere Hülâgû'nun idareyi devralmasını istediler. İşte bu olay, Batu'nun kardeşi Berke'nin tahta geçmesine ayrıca Hülâgû ve nesline karşı saf tutmasına sebep oldu. Daha önce de bahsedildiği gibi Berke'nin İslam'ı seçmesi, Hülâgû'nun Cengiz Han'ın taksimatına riayet etmemesi, iki devlet idarecisinin de Mengü'nün ölümünün ardından çıkan taht kavgasında takındıkları tutum gibi sebepler de ortaya çıkınca anlaşmazlıklar kaçınılmaz oldu. Hülâgû'nun Hristiyanlarla olan yakınlığı ve fethettiği bölgelerde Berke'nin hakkını vermeyerek Altın Orda elçilerini öldürmesi, Berke'yi Memlûkler ile anlaşma yapmaya itti. Baybars, İslâm üstünlüğünü sağlama ideali ve İlhanlı topraklarını tekeline geçirme düşüncesiyle Berke'ye yardım etti.²⁸² 661/1263'teki savaşı Berke Han kazandı ve bu olay

Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 168-169-198.; Yuvalı, "Kuruluş Döneminde İlhanlı Devleti'nin Dış Politikasında Batı Dünyası'nın Yeri", 375.; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 126-127.; Sümer, "Abaka", 6.; Rossabi, *Kublay Han'ın Seyyahı*, 92.

²⁸¹ Mirza Muhammed Haidar, *Tarih-i Rashidi*, Sampson Low, Marston & Company, London 1895, 152.; Ergin Ayan, "Anadolu'da Moğol Hakimiyetinin Sonu", *Türk Kültürü*, 40(472), 2002, 457.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 352.

²⁸² Hammer, *Geschichte Wassafs*, Wien 1856, 98.; V. Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, 3.; Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 157.; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 52.; Aksun, *İslam Tarihi* 2, 120.; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 20.; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına*

Müslümanları çok sevindirdi. Fakat Berke ne kadar İlhanlılarla anlaşmasa da İlhanlı mensubu Moğol askerlerinin ölümüne de çok üzülmekteydi. Ayrıca bu ölümlerin sorumlusu olarak Hülâgû'yu görmekteydi. Abaka, ağır kayıplar alınan bu savaştan sağ olarak kurtuldu. Abaka, her ne kadar tahta çıktıktan sonra Berke ile iyi ilişkiler kurmak isteyip on cami yaptırması için izin verse de bu mücadeleler kaldığı yerden devam etti. İlhanlıların Azerbaycan'ı istila ederek Altın Ordalılar katletmesi sebebiyle de aralarında savaş çıktı.²⁸³

Berke'nin, Nogay Noyan²⁸⁴, Abaka'nın da Yeşmut önderliğindeki orduları Aksu (Çağanmuran)'da 3 Şevvâl/19 Temmuz'da karşılaştı. Fakat Altınorda komutanı Nogay'ın gözüne ok saplanınca heyecana kapılan ordusu hezimete uğrayarak kaçtılar. Ardından 665/1266 yılında Kür Nehri civarında İlhanlı ve Altın Orda orduları karşı karşıya gelse de Abaka'nın yaptığı ablukayı kıramayacağını anlayan Berke Tiflis'e döndüğü yol üzerinde vefat etti. Bölgede zaferini kazanan Abaka Horasan'a gitmek için harekete geçerek Samagar Noyan ile birlikte kardeşi Mengü Timur'u güvenliği sağlamaları amacıyla burada bıraktı. Berke'nin ölümüyle yerine geçen Mengü Timur döneminde de Memlükler ile dostane ilişkiler devam etti. Hatta Baybars, Mengü Timur'u tahta çıkışı dolayısıyla tebrik edip onunla yakından alakadar olmuştur.²⁸⁵

Berke'nin siyasetini sürdüren Mengü Timur, Baybars'ın tahrikleri ile Abaka'ya karşı sürekli bir mücadele içerisinde bulunma niyetindeydi. Fakat Büyük Han Kubilay, Mengü'nün Berke gibi Müslüman olmamasının iki devlet arasında soğukluk yaratan sebeplerden birini kaldırdığını söyleyerek Altın Orda ve İlhanlıların 667/1269 yılında barış antlaşması yapmalarını sağladı. Bu şekilde iki devlet arasında oluşabilecek mücadelelerin önünü kesilmiş oldu. Mengü, yapılan antlaşmaya rağmen 668/1270'te Abaka'ya karşı bir saldırı planı yaptı. Ancak Abaka Mengü'nün bu saldırısını karşılıksız

Yolculuk 1253-1255, 54-55.

²⁸³ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 479.; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 81.; Yuvalı, "İlhanlı Devleti'nin Kuruluş Sürecinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin Altınorda Karşısındaki Statüsü", 322.; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 21-35.; Kamalov, *Moğollar'ın Kafkasya Politikası*, 56-61.

²⁸⁴ On iki Hayvanlı Türk Takviminde Köpek anlamına gelir. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 80.; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 57.

²⁸⁵ Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, 150.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 15.; Enver Konukçu, "Berke Han", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, 5, 506.; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 58.; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 36.; Kamalov, *Moğollar'ın Kafkasya Politikası*, 61.; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 112-113.; Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, 162-163.; Danuu, "İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cûveynî", 130.

bırakmadı ve kayıklar getirerek Kür Irmağı'nda köprü kurdu. Mengü, Abaka'nın bu hamlesini beklemediğinden gerekli karşılığı veremedi ve yapılan savaşta yenildi. Abaka ve Mengü'nün mücadelesi bununla sınırlı kalmadı. Aynı yıl içerisinde yine aynı güzergâhta meydana gelen savaş bu sefer de Abaka'nın mağlubiyetiyle sonuçlandı.²⁸⁶

3.2.2. Çağatay Hanı Barak İle Mücadele ve Neküder'in İsyanı (668/1270)

Mâverâünnehir ve Doğu Türkistan'da varlık gösteren Çağatay Hanlığı, Cengiz'in oğlu Çağatay'ın torunları tarafından kurulmuştur. Çağatay'ın torunlarından olan Algu'nun ölümünden sonra yerine Kubilay'ın izniyle Çağatay'ın diğer torunu Barak, 664/1266'da Han oldu. Fakat Barak'ın hâkimiyet fikri diğer Moğollarla ters düşünce çatışma kaçınılmaz oldu. Ögedey'in torunu olan Kaydu, Coçi nesli ile Barak'a karşı birleşti. Barak her ne kadar ilk savaşta başarı kazanmış olsa da ikinci savaşta karşı tarafın destek alması sebebiyle hezimet yaşayarak Maveraünnehr'e geçiş yaptı. Kaydu, Barak'ın ardından gitmekle barış yapmak arasında kaldığından kurultayı toplayarak barış yapılmasının daha uygun olacağını söyleyince yanında bulunan emîri Kıpçak bu işi üstlendi. Barak barış teklifine olumlu cevap verdi. Talas Vadisi'nde anlaşma sağladılar.²⁸⁷ Fakat onun bu hareketi Çağatay Hanlığının bağımsızlığını yitirmesi anlamına geliyordu. Çünkü Maveraünnehr her ne kadar Barak'a bırakılmış olsa da Kaydu, Mahmud Yalvaç'ın²⁸⁸ oğlu Mesud Yalvaç'ı da bölgeye vali olarak tayin etti. Bu şekliyle kontrol Kaydu'ya geçmiş oldu. Barak da Kaydu'ya tabi hale geldi.²⁸⁹

Barak, Kaydu ile yaptığı antlaşma sayesinde gücünün büyüklüğüne güvenerek 658/1260'tan beri sınır çatışmaları sebebiyle mücadele halinde bulunduğu İlhanlı topraklarına saldırma düşüncesinde olsa da çevresindekiler tarafından daha temkinli olması konusunda uyarılınca bu düşüncesinden vazgeçti. İran topraklarına bilgi almak adına elçi göndermeye karar veren Barak, bu iş için Mesud'u seçti. Fakat Mesud'un

²⁸⁶ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, 288.; Abdülkadir Yuvalı, "Mengü Timur", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, 29, 138.; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 39.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 348.

²⁸⁷ İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 87.; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 118.; Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, 49.; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 109.; Sümer, "Abaka", 6.; Kafalı, "The Chagatay Khanate", 95.

²⁸⁸ Yalavac, Mashut Yalavaçi. Moğolların Maveraünnehr valisidir. *Moğolların Gizli Tarihi*, 185.

²⁸⁹ Weiers, "Çağatay Hanlığı", 331.; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 83-84-85.; Mustafa Kafalı, "Barak Han", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, 5, 64.; Boyle, *The Successors of Genghis Khan*, 140.; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 106.; Kanat, "Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", 39.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 319.

amacı çok sürmeden Abaka ve etrafındakiler tarafından anlaşıldı. Barak, Mesud'un vasıtasıyla Abaka'nın yanında bulunan Çağatay Hanlığı'na mensup Neküder Oğul'a da yanına çekmek adına "togana"²⁹⁰ gönderdi. Reşîdüddin bu şekilde bahsetmesine rağmen Galstyan, Neküder Oğul olarak ifade edilen kişinin Abaka'nın kardeşi Ahmed Teküder olduğunu ifade etmektedir. Bu mesajdan sonra Neküder Gürcistan'a gitme bahanesi ile Abaka'nın yanından ayrıldı. Barak'ın saldırı planından haberdar olan Abaka kıymet verdiği Neküder'in fikrini almak için yanına çağırırsa da Neküder bahaneler bularak yoluna devam etti (666/1268). Fakat yanındaki emîrlere Barak ile buluşmak üzerine yola çıkıp isyan ettiğini söylemesiyle haber yayıldı. Şiramun, Abatay, İlinak Noyanlar Neküder'i Gürcistan'daki bir tepe üzerinde yakalayıp hezimete uğrattılar. Kaçmak isteyen Neküder, Abaka'nın daha önceden Gürcistan'a tayin ettiği David tarafından köşeye sıkıştırıldı ve Moğol Noyanlarından tekrar ağır bir darbe aldı. Fakat Abaka yakalanan Neküder'i öldürmek yerine hapse attı. Barak bu seferde Tobşin Oğul'u kendi yanına çekmek istese de Tobşin ona uymayarak durumu Abaka'ya açıkladı.²⁹¹

Abaka aldığı haberler üzerine savaşa hazır olduğunu ve topraklarını bırakmayacağını söyleyerek Barak'a meydan okudu. Sinirlenen Barak ittifak yaptığı Kaydu'ya toplantı çağırısında bulundu. Kaydu, Kıpçak önderliğindeki ordusunu Barak'ın yanına verdi. Yol üzerinde pek çok kişi Kıpçak ile aynı soydan oldukları gerekçesiyle orduya katıldılar. Barak'ın emîrlere Celâyirtay ise orduya katılanların katılma sebebinin Kıpçak'ın değil Barak'ın gücüyle ilgili olduğunu söyledi. Bunun üzerine Kıpçak duruma sinirlendi ve Barak'ın kendinden yana bir şeyler söylemesini bekledi. Fakat Barak olaya sessiz kalınca Kıpçak'ın öfkesi daha da fazlalaştı. Bunun üzerine gece yarısı kendine ait bazı eşyaları bırakarak yanındaki iki bin kişiyle birlikte geri dönüş yoluna girdi. Bu durum, daha önceden olan husumetin tekrar canlanabileceği düşüncesiyle Barak'ın otağında korku yarattı. Sabah olunca Barak, Kıpçak'ın ardından askerlerini gönderip Celâyirtay'ı cezalandırmak için dönmesini istese de tüm ikna çalışmalarına rağmen Kıpçak'ı kararından vazgeçiremediler. Bunun üzerine Barak Kıpçak'a ait olan şeyleri Kıpçak'ta Barak'ın hanlığına mensup kişileri geri gönderdi. Kıpçak'ın ardından Kaydu'nun emîrlere Çabat'ta Barak'ı terk etti. Barak da Kıpçak

²⁹⁰ Moğollar togana isimli üç başlı bu okun içine mesajlar gizlemektedir. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 86.

²⁹¹ Boyle, *The Successors of Genghis Khan*, 136.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 51.; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 86-87.; Danuu, "İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cûveynî", 130.

meselesinde olduğu gibi ardından asker göndermeyerek emîrlerini Kaydu'ya şikâyet etti. Fakat daha önceden Abaka'ya karşı Barak ile ittifak yapan Kaydu bu olaylar üzerine Abaka'ya yakın olmaya başladı.²⁹²

Barak, ordusunu iki kol halinde Nişâbur önlerinde birleştirerek kendisine yolda iken katılan kuvvetlerle beraber Abaka ile Nişâbur bölgesinde karşı karşıya geldi. Barak, Ögedey'in torunu Kaydu'dan aldığı birliklerin kalanı sayesinde Abaka'nın ordusunu bozguna uğratarak Nişâbur'u ele geçirdi. Barak Han bununla kalmayıp İlhanlı hizmetlisi Nikudar'ı, Abaka'yı öldürmek için gönderdiyse de durum Abaka tarafından fark edildiği için emeline ulaşamadı. Barak'ın bu başarısıyla başta tarumar etmeyi düşündüğü Herat Hâkimi Melik Şemseddin-i Kert'te ona tabii oldu. Fakat Abaka'nın büyük bir orduyla gelme haberi Kert'in kalesine sığınmasına neden oldu. Reşîdüddin her ne kadar Abaka'nın yol üzerinde türbeleri, kutsal yerleri ziyaret ederek Allah'a yardım etmesi için dua ettiğini söylese de bu inanç sisteminden kasıt Şamanlık ayinleri olmalıdır. Abaka, kardeşleri Yeşmut ve Tobşin ile birlikte yolda iken bile barış yapma düşüncesinde idi. Bu sebeple Barak'a elçi göndererek üç seçenek sundu. Biri barışa rıza göstermesi, diğeri memleketine dönmesi, bir diğeri de savaş yapmaktı. Barak da durumu emîrleri ile istişare etti.²⁹³

Barak her ne kadar emîri Yisür ile birlikte askerlerin ve hayvanların bitkin durumları sebebiyle barış taraftarı olsa da emîrleri Mergavul ve Celâyirtay barış için geç olduğunu, kazandıkları zaferi pekiştirmeleri gerektiğini savundular. Onların bu hareketi Barak'ın ikna olmasını sağladı. Müneccimbaşı savaşın bir ay sonra yapılmasının uygun olduğunu söylese de emîrlerin aceleci tavrı sebebiyle bu durum da dikkate alınmadı. Barak cephesinde olaylar bu şekilde seyrederken Abaka'nın askerleri, savaş hazırlığı içerisinde oldukları sırada Barak'ın üç casusunu yakaladılar. Her şeyi itiraf eden casuslar Abaka'nın isteğiyle bu sefer de Barak'a casusluk etmek için görevlendirildiler. Barak'ın yanına gelen casus Abaka'nın savaş hazırlığından uzak ve güçsüz emîrlere

²⁹² Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 89-90-91.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi 2*, 644.; İsakov, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, 87.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 253.; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, 110-111.

²⁹³ “Şiir: Kan temizleyen kılıç cevheri

Veya baht ateşinin alevlenmesi için

Barak bir süre düşünüp daha sonra kendi emirlerine:

Tehdit ile önüme üç seçenek koydu

Düşman öğüde kulak vermeme istiyor.” Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 96.;

Kafalı, “The Chagatay Khanate”, 96.; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 338.

sahip olduğu yalanını söyledi. Abaka'nın malları çok olmasına karşın emîrlerinin savaş bilgisinden uzak olmasının Barak'a zafer getireceğini anlattı. Olanlara inanan Barak, sevinçle ordusunu alarak yola çıktı. Yol üstünde Herat'a giderek oranın da daha önce yaptığı gibi desteğini almak istese de şehir halkı kapıları açamayacaklarını söyleyince Abaka'nın güçsüzlüğünü hatırına getirerek bu durumu pek de önemsemedi.²⁹⁴

1 Zilkade 668/22 Haziran 1270 yılında Abaka ve Barak'ın orduları Herat yakınında karşı karşıya geldi. Barak fazlasıyla şaşırıldı. Çünkü ona söylenenlerin aksi bir durum söz konusuydu. Abaka gördüğü manzaranın rahatlığıyla kardeşlerini sağ sol şeklinde ayırdığı askerlerinin başına tayin ederek savaş şeklini aldı. Çetin bir savaş vukuu buldu. Barak'ın kıymet verdiği emîrleriyle beraber pek çok askeri öldü. Savaş Abaka'nın zaferiyle son buldu. Hezimete uğrayan Barak canını kurtarıp kaçtı. Başarı sağladığını düşünen Abaka'da depremin tarumar ettiği Nişâbur'u yeniden inşa edip bölgeyi kardeşi Tobşin Oğul'a vererek Azerbaycan'a döndü. Barak, Kaydu'ya elçi göndererek olanı biteni anlattıktan sonra kuvvetlerini geri çekmesinin onu hezimete uğrattığını söyledi. Kaydu da Barak'ın hasta halinden de cesaret alarak bu saatten sonra bir şey yapamayacağını düşündü ve Barak'ın topraklarına doğru yola çıktı. Haberi alan Barak, her ne kadar gelmeye zahmet etmemesini söylese de Kaydu'nun yaklaştığı haberini duyması ve felç hastalığının son raddeye varmasıyla öldü. Onun ölümüyle tebaasının pek çoğu Kaydu'yu güçlü görerek ona tabii oldu. Barak'ın sahip olduğu şeyleri de pek çok kişiye dağıttılar.²⁹⁵

3.2.3. Buhara Seferi (671/1272)

Amuye muhafızı olan Ak Bek, 671/1272 yılında Barak'ın ölümüyle yerine geçen Çağatay'ın torunlarından Nikbay sayesinde Buhara'dan güç almakta olan bazı askerlerin bölgesini tehdit ettiğini söyleyerek Abaka'dan yardım istedi. Kazvinî ise olayın tarihini 670/1271 olarak verip bahsedilen bu isyan hareketini çıkaran kişinin Mahmud Târâbî olduğunu söyler. Fakat tarihler uyuşmamaktadır. Çünkü Târâbî, 1238 tarihinde Ögedey Han zamanında isyan eden bir müneccimdir. Abaka, Tobşin Oğul'un ölümüyle Horasan idarecisi olarak yerine tayin ettiği Yesudar Oğul'a aman dileyenler

²⁹⁴ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 479-480.; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 98-99.

²⁹⁵ Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 51.; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 479-480.; Kafalı, "Barak Han", 63-64.; Rıza Kurtuluş, "Pûr-i Bahâ-yi Câmî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, 34, 362.; Kafalı, "The Chagatay Khanate", 96.

müstesna olmak üzere Buhara'nın tahribini emretti. Moğolların şehre gelmesi üzerine Ak Bek'in yardımcısı Zirek, şehrin ileri gelenlerine teslim olmamaları durumunda Abaka'nın emriyle tarumar edileceklerini söyleyince kaledekiler onu öldürdü.²⁹⁶

Buhara sakinleri Moğollara karşı bir gün savaştıktan sonra barış yapmaya karar verdiler. Fakat 1 Receb 671/22 Ocak 1273'te kapıları açtıkları zaman Moğol kuvvetleri şehre girerek her yeri yakıp yıkmaya başladılar. Pek çok kitapta bu yıkımdan payını aldı. Yıkım bu şekilde devam ederken Çağatay neslinden Kaban ile Çubay'ın yolda olduğu haberi üzerine Yesudar askerleriyle beraber geri çekildi. Yolda onlara rastlayan Abaka'nın emîrlerinden Toko, bu olayı Abaka'nın istediğini duyunca ganimetten pay istedi. Onlar bu şekilde İran'a dönerken Çağatay'ın nesli ve Ak Bek tarafından istila hareketi Buhara'yı tam anlamıyla yok edene kadar üç yıl sürdü. Ak Bek'in Argun'un hizmetinde bulunan kardeşi onun iyice güçlendikten sonra Kaydu'nun safına geçmeyi düşündüğünü söyleyince Abaka, Ak Bek'i yakalatarak yasa gereği cezalandırdı.²⁹⁷

3.2.4. Niguderîler (674-678/1275-1279)

Abaka, Recep 674/Aralık-Ocak 1275 yılında Aras ve Kür arasında kalan Arran'da avlandığı sırada vahşi bir topluluk olan Niguderîler'in²⁹⁸ saldırısına uğradı. Abaka ve askerleri başarılı bir şekilde savaşarak bu taifenin kaçmasını sağladılar.²⁹⁹ Fakat bu kavmin aynı dönemde Kirman üzerine yürümelerinin duyulması ile bölge idarecisi Timur Melik askerlerini toplasa da Mübarekşah önderliğindeki Niguderîler şehrin çevresini talan ettikten sonra Sistan'a vardılar. Abaka bununla yetinmeyerek onları tamamen ortadan kaldırmak adına askerleri topladı. Bunu duyan Niguderî hâkimi Abdullah, Abaka'dan bağışlanmayı dilediğinden Abaka onları affetti. Fakat bu kabile 676/1278 yılında Abaka'nın Şam'da bulunmasını fırsat bilerek Fars'a girip orda şihne olarak bulunan Muhammed Bey ve askerlerini öldürdüler. Bununla yetinmeyerek Şiraz'a kadar tüm Fars memleketlerini talan ederek pek çok Müslüman Moğol'u

²⁹⁶ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 480.; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 111-112.; Kafalı, "The Chagatay Khanate", 97.

²⁹⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 111-112.; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 480.; Jackson, *The Mongols & the Islamic World*, 114.

²⁹⁸ Köle anlamına gelen bu kelimenin Neküder, Nekudar, Nikudar, Niküder, Nigoder, Nigüder, Negüdâr şeklinde yazılışları bulunmaktadır. Ömer Şubaşı, "Moğol Neküderîlerin Kökeni ve Faaliyetleri", *Belleten*, 83, 2019, 853.

²⁹⁹ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem, Mine'l-Meşrik İle'l Magrib*, (Çev.: Abdullah Duman- Murat Ağarı), İstanbul 2008, 81.; Abdülkerim Özaydın, "Arrân", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1991, 3, 394.

öldürdüler. Bunu duyan Abaka 3 Rebiülevvel 678/14 Temmuz 1279 yılında oğlu Argun’u bu kavmi helak etmek için gönderdi. Argun’da Sistan’a giderek kuşatmasını yaptıktan sonra yanına Olcay Buka ve oğlu Mübarekşahi alarak döndü. Abaka 14 Rebiülevvel 678/25 Temmuz 1279’da Herat’a girince Niguderîler ona tabiiyet gösterdiler. Fakat Argun zamanında Niguderîler taht değişikliğini fırsat bilerek suskunluklarını tekrar bozdular.³⁰⁰

Moğol tarihinde Niguderîler olarak geçen kavmin kimin neslinden geldiğiyle ilgili olarak üç farklı bilgi mevcuttur. Bunlardan biri Çağatay’ın torunu ve Muçi Yebe/Yiba’nın oğlu olan Neküder Oğul’dur. Fakat Reşidüddîn’de Tekudar, Grigor’da ise Tagudar/Tagudar şeklinde geçmektedir. Kendisi Mengü’nün Hülâgû’yu İran’a gönderdiği sırada yardım için İran’a gelerek Hülâgû’nun kıymet verdiği emîrler arasına girmişti. Fakat Barak, 668/1270 yılında Abaka’nın yanında bulunan Neküder Oğul’u kendi safına çekti. Gürcistan’a giderek isyan hareketine girişen Neküder, yağma faaliyetlerinden de geri durmadı. Onun bu yağmacı hareketleri Ermeni-Gürcü prenslerinin durumu Abaka’ya şikâyet ederek yardım istemesine neden oldu.³⁰¹ Abaka da bunun üzerine Şiramun önderliğindeki ordusunu Neküder’in üzerine gönderdi. Çarpışmadan başarısız ayrılan Neküder Gürcistan’daki David’e sığındı. Fakat Neküder, Abaka-Barak savaşı sırasında askerlerini Barak’a yardım etmeleri için gönderince Abaka, David’in Neküder’e yardım etmemesini emrederek Şiramun’u tekrardan onun üzerine gönderdi. Fakat bağışlanmak isteyen Neküder, Şiramun’a teslim oldu. Abaka’da onu hapsederek askerlerini dağıttı. Dağılan asker ve aile üyeleri Gürcistan ve çevresine gönderilerek siyasi bir oluşum sergilemeleri engellendi. Barak ile yapılan savaşın ardından serbest bırakılan Neküder ile ilgili bu tarihten sonra bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum da bahsedilen Negüderîlerin, Neküder Oğul soyundan olmadığını açıklar.³⁰²

³⁰⁰ Târîh-i Şâhî-yi Karahitaiyân, (Neşr.: Muhammed İbrahim Bâstânî Pârîzî), Tehrân, 239.; Şubaşı, “Moğol Neküderîlerin Kökeni ve Faaliyetleri”, 867-868.

³⁰¹ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*, 290; W. Barthold, *Tezkire-yi Coğrâfiyâ-yı Târîh-i İran*, (Çev.: Hamza Serdâdver), Tehrân 1308, 134.; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 86.; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, 88.; Reşideddin Fazlullah, *Câmi’ü’t-Tevârih, C.II.*, (Terc.: W. M. Thackston), Harvard Üniversitesi 1998, 367.; Özgür Işık, *Cengiz Han Döneminden Timurlu Devletinin Yıkılışına Kadar Ermeni-Moğol İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2015, 48.

³⁰² Fahrüddîn Ebû Süleyman Dâvûd b. Tacüddîn Fahr-i Benâketî, *Târîh-i Benâketî (Ravzat üli’l-elbâb fî tevârihi’l-ekâbir ve’l-ensâb)*, (Neşr.: Câfer Şîâr), Tehrân 1343, (1969), 397; Kartlis Tskhovreba, *A History of Georgia*, (Çev.: Dmitri Gamq’relidze), Roin Metreveli and Stephen Jones (Ed.), Georgian National Academy of Sciences, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014, 362; Boyle, *The Successors of Genghis Khan*, 136.; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, 115.

Niguderîler ile ilgili olan ikinci bir görüşe göre ise Abaka'nın kardeşi Teküder'in soyundan gelenler bu kavmi oluşturmuşlardır. Bu görüş özellikle A.G. Galstyan tarafından benimsenmiştir. Fakat Müslüman olduktan sonra Ahmed adını alan Teküder'den önce bu kabilenin adının duyulması ve Teküder'in Abaka'nın ölümünden sonra oldukça geniş bir çevre tarafından tahta oturtulması onun yağmacılık ve isyan hareketleriyle ilişkisi olmadığını açıklar. Hatta Marco Polo onunla ilgili olarak "*Ahmet Sultan tahta oturduktan sonra, ülkesini yönetmeye başlar, dediklerine göre iyi bir insanmış idaresinden herkes memnunmuş.*" demektedir.³⁰³

Niguderîlerin soyuyla ilgili olan son görüşe göre ise bu kavim Neküder Noyan'ın soyundan gelmektedir. Ögedey tarafından bazı emîrlerle birlikte 626/1229'da Gazne ve Gûr'a gönderilen Neküder Noyan, Hülâgû ve Berke mücadelesinde yer aldıktan sonra Afganistan'a giderek orda büyük bir güç haline geldi. Abaka'nın şehzadeliği döneminde de onunla anlaşamaması üzerine yer değiştirerek Afganistan ve Hindistan civarında hüküm sürdü. Öldüğü tarih bilinmeyen Neküder Noyan'ın ardılları yağma faaliyetlerine onun kaldığı yerden devam etmişlerdir. Bu bilgiler ışığında Niguderîler olarak bilinen bu kabile Ögedey tarafından görevlendirilen Negüder Noyan'dan başkası değildir. Neküder Oğul ve Teküder'in adlarının anılması sadece isim benzerliğinden olmalıdır.³⁰⁴

3.2.5. Abaka'nın Argun'u Kaydu'ya Karşı Göndermesi

Ögedey Han'ın torunu ve Kashi'nin oğlu olan Kaydu Han, Abaka ile sınır komşusu idi ve sık sık İlhanlı topraklarına saldırmaktaydı. Durumdan rahatsız olan Abaka, oğlu Argun'u bir ordu ile Kaydu'nun üzerine gönderdi. Argun, Gihon Nehri civarına geldiği sırada Kaydu, savaştan galip çıkacağına inandığı Barak'ı çağırarak Argun'a karşı onu gönderdi. Argun, Gihon Nehri'ne gelen Barak ve kuvvetlerinin sayıca fazla olduklarını gördüğünden üç gün boyunca bekleyerek savaşa girişti. Argun'un savaşta gösterdiği başarıdan etkilenen Barak, her ne kadar karşılık verse de

³⁰³ Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, 202.

³⁰⁴ Ebû'l Abbâs Muînuddîn Ahmed b. Şihâbuddîn Ebû'l-Hayr Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâz-nâme*, (Neşr.: İsmâil Vâiz Cevâdî), Tehrân 1310-1350, 91,92.; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (Çev.: Altay Tayfun Özcan), Selenge Yay. 2015, 139; Grigor, *Moğol Tarihi*, 48.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 51.; Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, (Çev.: Osman Karatay), Selenge Yay., İstanbul 2006, 109; Şubaşı, "Moğol Neküderîlerin Kökeni ve Faaliyetleri", 858-866.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.

daha fazla dayanamayarak geri çekildi. Barak ve ordusunun kaçmakta olduğunu gören Argun arkalarından gitmeye teşebbüs etse de babası Abaka'nın ölüm haberinin gelmesiyle geri dönerek 40 gün sonra Hemedan'a vardı. Seferin Abaka'nın ölümüne (680/1282) yakın yapılması Marco Polo'nun Barak olarak bahsettiği kişinin Çağatay Hanı olan Barak olmadığı ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü Abaka ile 668/1270 yılında yaptığı seferden başka İlhanlılarla adı anılmayan Barak Han, 670/1272 yılında ölmüştü. Bu nedenle Barak olarak sefere katılan kişinin Kaydu'nun kıymetli emîrlerinden olma ihtimali akla daha yatkın gelmektedir.³⁰⁵

3.3. ABAKA ve SELÇUKLU MÜNASEBETİ

3.3.1. Abaka'nın Selçuklular İle İletişim Aracı: Pervâne (ö. 676/1277)

İlhanlı Devleti, İran'da kurulduktan sonra çevresindeki beylikleri kendisine bağladığından bu devlet ve beylikler arasında iletişimi kurabilecek bir kişinin varlığına gereksinim duymuştur. Komşu buldukları Anadolu Selçuklu Devleti ile keskin zekası sayesinde adından söz ettiren Muînüddin Süleyman Pervâne vasıtasıyla iletişim halinde bulunmuşlardır. Pervâne'nin,³⁰⁶ Mühezzebüddin Ali ed-Deylemî/Alî b. Muhammed'in oğlu ve Horasanlı olduğu bilinmektedir. Mühezzebüddin Ali, Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin'in³⁰⁷ veziri idi.³⁰⁸ Sultan, önemli bir konumda bulunduğu gittiği yerlere Pervâne'yi de götürmekteydi. (641/1243) Bu nedenle Pervâne'nin Selçuklu hizmetine girmesi pek de zor olmadı. İlk görevi Tokat emîrliği olan Pervâne zamanla kendini göstererek Erzincan subaşı oldu. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümüyle yerine oğlu II. İzzeddin Keykâvus geçti ve Pervâne onun hizmetinde gün geçtikçe başarılarıyla güvenini kazanmaya başladı. 654/1256 yılındaki Moğollarla yapılan savaş kaybedilince Keykâvus kaçtı. Bunun üzerine IV. Kılıçarslan yeni Selçuklu Sultanı oldu. Pervâne de unvanını almış olduğu ferman ve berat yazmaktan sorumlu olunan *Pervânelik* görevine geldi. Daha önce de bahsedildiği gibi 4 Şâban 657/27 Temmuz 1259'da IV. Kılıçarslan ve II. Keykâvus taht için mücadeleye girince Mengü konuya el attı ve toprakları iki

³⁰⁵ Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, 201-202.; Weiers, "Çağatay Hanlığı", 331.

³⁰⁶ معین الدین سلیمان پروانه. Baybars Tarihinde ise Muinad-din Pervane, Diler'in İlhanlar adlı eserinde ise Perwâna şeklinde geçer. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 52.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.

³⁰⁷ Baybars Tarihi'nde Gıyasad-din diye geçer. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 53.

³⁰⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 445.; Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, 39.

kardeş arasında paylaştırdı. Pervâne IV. Kılıçarslan'ın, Sâhib Ata Hoca Fahreddin Ali ise Keykâvus'un veziri oldu. Keykâvus'un etkinliğini yok etmek isteyen Pervâne, Sâhib Ata'yı IV. Kılıçarslan'ın vezirliğine gelme fikri ile tarafına çekti (659/1261). Kimseden destek bulamayan Keykâvus da Bizans'a gitti ve saltanat tamamıyla Kılıçarslan'a kaldı.³⁰⁹

663/1265 yılında Abaka'nın tahta çıkmasıyla IV. Kılıçarslan ve Pervâne Trabzon Rumlarından Sinop'u almak adına izin istediler. Alınan izinle birlikte Sultan bu görevi Pervâne'ye vererek Konya'ya gitti. Pervâne de Sinop'u çevresi ile birlikte alarak ibadet yerlerini tekrardan Müslümanların kullanımına sundu. Bu başarısı hem İslam dünyasında hem de Abaka nezdinde itibar sahibi olmasını sağladı. Buna güvenerek Sinop'un Kılıçarslan tarafından kendisine verilmesini istedi ve Abaka'dan çekinen Sultan bunu kabul etti. Fakat Pervâne bununla yetinmedi. Kendisine rakip olan devlet adamlarından sonra Kılıçarslan'ı da ortadan kaldırmayı düşündü. Çünkü Sinop olayında sergilediği tavır Kılıçarslan ile arasının açılmasına sebep olmuştu. Pervâne'nin Kılıçarslan'ı Memlûklerle işbirliği yapar gibi göstermesiyle Abaka bu ihaneti nihayete erdirme görevini Pervâne'ye bıraktı. Pervâne de 664/1266 yılında düzenlediği suikast sonucu Kılıçarslan'ı zehirleyerek öldürdü. Tahta oğlu III. Gıyâseddin Keyhusrev geçti ve Pervâne'nin kızıyla evlendi. Ülkeyi kendi bildiği gibi idare eden Pervâne ters düştüğü insanları bertaraf edebilmekteydi. Bunların başında en büyük rakibi Sâhib Ata geliyordu. Sâhib Ata'nın II. Keykâvus ile irtibatta olduğunu söyleyerek onu bertaraf etmeye çalıştı ve onu hapsedirdi.³¹⁰

Pervâne kendisine engel teşkil edecek olan insanlardan tek tek kurtulmaya devam ediyordu. Fakat onun bu siyaseti Abaka'yı hoşnutsuz etmeye başladığından Pervâne 672/1274'te Baybars ile iletişim içerisinde bulundu. Amacı Moğolları bölgeden atmaktı. Pervâne ile yaptığı anlaşma gereği Baybars, Abaka'nın Bağdad'da olduğunu duyunca Kahire'den asker istedi ve 4 bin asker yola çıktı. Kendisi de Dimaşk'a³¹¹

³⁰⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Ankara 1996, 129.; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l Ahbar*, 65.; Kaymaz, *Pervâne Muînüddin Süleyman*, Ankara 1970, 59-60.; Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", 91.; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, 35.

³¹⁰ Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", 92.; Faruk Sümer, "IV. Kılıçarslan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, 25, 405.; Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, 157.

³¹¹ Baybars Tarihi'nde Demeşk şeklinde geçer. Günümüzde Suriye'nin başkenti Şam olarak bilinir. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 49.

hareket ederek 674/1275 yılına kadar burada kaldı. Abaka, Pervâne ve Baybars arasında olan bu mektuplaşmadan habersiz bir şekilde Anadolu'nun durumu hakkında görüşmek için Pervâne'yi yanına çağırıldı. Durumu Abaka'ya belli etmemeye çalışan Pervâne, her ne kadar ikili siyasetini sürdürmeye devam etmek istese de Elbistan savaşı sırasında Baybars'a yardım etmeyince onun da gözünden düştü. Pervâne, Abaka'nın Elbistan intikamı sırasında ise Baybars ile olan gizli mektuplaşmalarının ortaya çıkmasıyla idam edildi.³¹²

3.3.2. Abaka'nın Kardeşi Acay'ı Selçuklu Topraklarından Azli

Pervâne, Abaka'yı ziyaret ettiği bir gün yeri geldiğinde taht için akrabalığın son sıralara atılabileceğinden bahsederek Abaka'nın kardeşi Acay'ın kendisini öldürdükten sonra Rum tahtına geçerek Mısır hükümdarına tabi olma düşüncesinde olduğunu bildirdi. Bu söyledikleri sebebiyle Acay'ın hayatına kastedeceği korkusuyla ne yapacağını şaşırان Pervâne, Baybars'ın Anadolu'ya gitmesini sağladı. Kendisini iyice güvence altına almak isteyen Pervâne, Abaka'ya Acay'ın Anadolu'da yarattığı sıkıntıları anlattı. Abaka da Acay'ı yanına çağırılmak için elçi gönderdi ve onu yanına aldı. Tehlikenin ortadan kalkmasıyla Pervâne Dimaşk'a gelen Baybars'ı Sis üzerine gitmesi konusunda ikna etti. Çünkü Dimaşk'ta savaş olması bertaraf edilen Acay tehlikesini tekrar ortaya çıkarabilirdi.³¹³

Abaka, Acay'ın yerine 40 kişiyle beraber Toko Noyin'i³¹⁴ tayin etti. Toko Noyin'in Rum bölgesindeki tüm malları kayıt altına almasını ve hiçbir Rum beyinin Toko Noyin'in emri olmadan bir girişimde bulunmamasını emretti. Başta Pervâne olmak üzere tüm Rum beyleri Toko Noyin'in huzuruna gelerek hediyeleri sunup itaat ettiler. Toko Noyin de bölgeleri dolaşarak yaptığı tahsilleri Abaka'ya gönderdi.³¹⁵

Toko Noyin ve Pervâne tarafından mevkiinden edildiğini duyan Acay da onların aleyhine Abaka'ya mektup yazdı. Mektubunda onların Rum ilini soyma niyetinde oldukları için kendisi hakkında iftirada bulduklarını yazmaktaydı. Bunun üzerine

³¹²Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 31.; Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", 92.

³¹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 538.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 33-49.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 184.; Sümer, "Abaka", 4.

³¹⁴ Baybars Tarihi'nde Toka, Tuku, Tohu Noyin diye de geçer. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 58.; Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, 216.

³¹⁵ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1994, 279.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 50.; Temir, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samagar-Noyan", 497.

Abaka mektubunda Pervâne'nin sözlerinin onun yanında bir ehemmiyeti olmadığını belirtip Pervâne'nin istikbalinin Acay'ın elinde olduğunu söyleyerek kardeşinin içinin rahatlamasını sağladı. Acay'ın Abaka'ya mektup gönderdiğini öğrenen Pervâne, Abaka'dan gelen cevabı önce öğrenebilmek için elçinin geleceği yola adamlarını koydu. Elçiyi evine alarak ikramlar sunan Pervâne, onu iyice sarhoş ettikten sonra mektubu alıp okudu. Ardından mektubun yerine varmasını sağladı. Okuduklarıyla irkilen Pervâne derhal Acay'a hediyeler ve özürler sundu.³¹⁶

Pervâne, yine yerinde durmayarak Abaka'ya Acay'ın bu seferde kendisiyle beraber Toko Noyin'i öldürüp Rum'u Mısır'a vereceğini anlatan bir mektup yazıp hatırı sayılır kişilerin imza ve yazılarını aldı. Bunun üzerine Toko Noyin, Acay, Pervâne, Papaz Merhasya -ki Abaka Merhasya'ya çok hürmet göstermekteydi- Beylerbeyi Seyfeddin Torumtay³¹⁷ Abaka tarafından huzura çağrıldı. Pervâne kendisiyle beraber Acay'dan şikâyetçi olanları da götürdü. Fakat işinin bozulmaması adına emîr Seyfeddin'i almaktan çekindiği için Sultan Gıyâseddin'e bakmasını isteyerek kendisine Erzincan'ı iktâ etti. Abaka, huzuruna gelenleri dinledi ve şikâyetler üzerine Acay'ın yanında kalmasını ve onun yedi adamının öldürülmesini emretti. Papaz Merhasya da Pervâne'nin Erzincan'ı Seyfeddin'e iktâ ettiğini söyleyip buranın kendi şahsına verilmesini istedi. Pervâne de ek olarak çiftçilere bürnüs³¹⁸ giydirildiği zaman onlara kimsenin haraç ve cizye vermediğini, zayıatın olduğunu söyledi. Bunun üzerine Toko Noyin, üzerinde bürnüs olan kimseye iktâ verilmeyeceğini söyledi. Son olarak Abaka, Merhasya'nın bölgesi olan Erzincan hariç kimsenin bürnüs giydirilerek himaye edilmemesi gerektiğini söyledikten sonra hepsi Rum'a döndü.³¹⁹

3.3.3. Abaka'nın Sâhib Ata İçin Yeni Tayini (674/1276)

Pervâne ile vezir Sâhib Ata arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Sâhib Ata ve oğlu Tacad-din Muhammed, Pervâne tarafından hapsedilince Sâhib Ata'nın küçük oğlu Nasîrad-din Mahmut, Abaka'ya sığınarak onun emri altına girdi. Abaka'nın yanında kendine iyi bir yer edinen Nasîrad-din, babasını ve mallarını kurtarmak için Abaka'dan

³¹⁶ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 57.

³¹⁷ Baybars Tarihi'nde Seyfâd-din Turantay, Tarantay olarak geçer. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 56.

³¹⁸ Cüppe gibi üstten giyilen bir Arap giysisidir. Türkçede sorguç olarak geçer. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 58.

³¹⁹ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 58.

yarlık aldı. Bu sayede 674/1276'da hapisten kurtulan Sâhib Ata, Pervâne'nin izniyle Abaka'yı ziyaret etti.³²⁰

Sâhib Ata, Abaka'nın yanındayken Abaka, Sis'ten dönen Baybars, Toko Noyin, Pervâne ve Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'î Tebriz'e davet etti. Davet üzerine yola çıkan bu grup Erzurum'a vardıklarında Acay ile karşılaştılar. Acay bu sırada Abaka'nın görevlendirmesiyle Rum'a gitmekteydi. Korkuya kapıldıklarından ona hediyeler sundular. Ardından yollarına devam edip Urmiye'deki³²¹ Hülâgû tarafından yapılan bir evde Abaka'nın huzuruna gelerek hediyelerini takdim ettiler. Sohbet sırasında Abaka, Sultan Gıyâseddin'e ısrarla babasının öldürülüp öldürülmediğini sormaktaydı. Fakat Sultan, onun eceliyle öldüğünü söylemekteydi. Çünkü Baybars Tarihi'ne göre aksi durumda kısas uygulanacaktı. Baybars Tarihi'nde verilen bu bilgi diğer kaynaklarla çelişir. Çünkü zaten Abaka'nın bu ölümün nasıl gerçekleştiğinden haberi vardı. Küçük yaştaki Sultan'a bunu sorması konuyla ilgisi olmadığını belli etmeye çalışarak Selçukluların güvenlerini kazanmak istemesiyle ilgili olmalıdır. Bu soru karşısında Sultan her ne kadar babasının eceliyle öldüğünü söylese de Tevârih-i Ali Selçuk'ta 664/1266 yılında öldürüldüğü yazılıdır.³²² Toplantı sırasında Toko Noyin, Sâhib Ata'nın eski görevine dönmesine yardımcı olduğu gibi oğullarının da iktâlarının iade edilmesini sağladı. Onlarda hil'atlarını giydiler. Davet faslı bitip Sivas'a kadar geldikleri sırada Acay'ın Pervâne naipleri başta olmak üzere birçok kişiye zulüm etmesi üzerine durum Abaka'ya bildirildi. Olanlardan haberdar olan Abaka, Acay'ı tekrar görevinden aldırdı. Abaka'nın kardeşi bile olsa şahıs ayırımına girmeksizin görev değişimi yapması devletin istikbalini her şeyin üstünde gördüğünü açıklar niteliktedir. Nitekim Abaka, kardeşine yazdığı mektuplarda onu her şeyin üstünde tutacağına dair beyanda bulunmasına rağmen idari mekanizmanın doğruluğunun şaşmaması adına yeri geldiğinde önceliğinde değişime de gidebildiğini göstermektedir.³²³

³²⁰ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 24.

³²¹ اورمیه, Urmu. İklimi iyi olan bu şehir eskiden Azerbaycan içerisindeydi. Günümüzde ise İran'ın bir şehridir. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 56.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 67.; Nagehan Güler, "Aştiyani'ye Göre Hülâgü Han'ın Siyasetine Kısa Bir Bakış", *Anasay*, 2, 2017, 100.

³²² Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 59.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 56.

³²³ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 57.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 72-73.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 184.

3.3.4. Moğol Tahakkümüne Karşı Kurulan Selçuklu Beylikleri

İlhanlıların Anadolu coğrafyasına girmesiyle birlikte Selçuklular eski önemi yitirerek Moğollara tabi hale geldi. Bölgedeki yıkımların fazla olmasından rahatsızlık duyan bazı kesimler daha sakin alanlara giderek beylikler oluşturmaya başladılar. Her ne kadar Moğol kıyımının daha az hissedildiği bölgelerde bulunan bu beylikler hukuki olarak Selçuklulara bağlı olsa da genel anlamda mecburi olarak Moğol tesiri altındalardı. Onların bu hali Moğollara kayıtsız şartsız boyun eğdikleri anlamına da gelmemekteydi. Bu nedenle başta Hamîdoğulları Beyliği³²⁴ olmak üzere Denizli civarında Mentеше, Batı Anadolu'da Aydın, Saruhan ve Karesioğulları istilacılara karşı mücadelelerini sürdürdüler. Sâhib Ata Fahreddin'in nesli tarafından 673/1275'te kurulan Sahib Ataoğulları, Afyonkarahisar civarında kurulup Moğol direnişine karşı bayrak açmışlardır. Kütahya civarında kurulan Germiyanoğulları Beyliği de 675/1276'te bölgelerini korumak adına İlhanlılarla çatışma halinde bulundular. Onların bu hareketleri 688/1289'da tekrar etse de 675/1276 yılındaki çarpışma İlhanlılara karşı büyük bir isyan hareketinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Hatta Abaka'nın ölümünden sonra bile bu anlaşmazlıklar ve isyanlar devam etti. Her ne kadar isyana katılanlar en ağır şekillerde cezalandırılırsalar da geri çekilmek yerine milli birlik ve beraberliğin korunmasında önemli roller üstlendikleri için pek çok kişinin bağımsızlık amacıyla isyanlara katılmasına zemin hazırlamışlardır.³²⁵

3.3.5. Hatîroğlu İsyanı (675/1276)

Moğolların Anadolu'ya yaptıkları akınlar çeşitli başkaldırıların ortaya çıkmasına neden oldu. Anadolu Beylerbeyi Hatîroğlu Şerefeddin Mesut³²⁶ da Moğolların Anadolu halkına ettikleri zulüm, farklı dine mensup olmaları ve bağımsızlıklarını kazanma düşüncesiyle isyan faaliyetinde bulunma kararı aldı. Hatîroğlu; Hati-i Zencânî'nin

³²⁴ Hamîdoğulları Beyliği, 1297'de Göller Yöresi'nde yani Isparta, Burdur, Antalya, Konya, Denizli'de kurulmuştur. Beyliğin kurucusu olan Hamid Bey, Moğolların yaptığı tahribatlar karşısında Türkmenleri yanına alarak 1291'de isyan hareketinde bulunmakla beraber Moğolların karşı saldırısı sebebiyle geri çekilmek zorunda kaldı. Ardından 1297'de Moğollarda olan taht değişikliğinin yarattığı boşluğu fırsat bilerek beyliğini kurdu. Moğol kuvvetlerine karşı yıllarca Anadolu'yu korumak için çarpışan bu beylik, 1391'de Anadolu Birliğinin sağlanması amacıyla Yıldırım Bayezid tarafından sonlandırıldı. Sait Kofoglu, "Hamîdoğulları", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, 15, 474.

³²⁵ Haykıran, "İlhanlı-Germiyanoğulları Arasındaki Siyasî İlişkiler", 73-74.; Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, 117.; İlhan Erdem, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38), 2005, 8.

³²⁶ Baybars Tarihi'nde ise Şerefad-din olarak geçer. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 79.

oğludur. Hayatıyla ilgili her ne kadar fazla bilgi olmasa da kendisi Güney Azerbaycan'da bulunan Zencan'da yaşamaktaydı. Selçuklu hizmetine girmesi vezir Pervâne'nin kâtibi olmasıyla başladı. Türkmen isyanlarında gösterdiği başarılarla Selçuklu Sultanı IV. Kılıçarslan'ın güvenini kazandı. Aile üyelerinin de Selçuklu hizmetine girmesini sağladı. Kılıçarslan, Moğollarla barış halini devam ettirmek amacıyla Hatîroğlu'nu Pervâne ve diğer devlet adamlarıyla beraber Hülâgû Han'ın huzuruna gönderdi. Burada Hülâgû kendisine beylerbeyi unvanını verdi (661/1262). Hatîroğlu, Pervâne'nin yakın adamı olduğundan dolayı Pervâne'nin rakibi vezir Sâhib Ata'ya karşı saf tuttu. Pervâne de ona Niğde'yi ikta olarak verdi. Her anlamda Pervâne'nin tarafında olsa da onun Moğollara olan meyli ve ülkenin zulüm içerisinde bulunması Hatîroğlu'nu yakın arkadaşı olan Pervâne'ye karşı farklı düşüncelere sevk etti.³²⁷

Hatîroğlu, 675/1276'da Kayseri'de isyan hareketini başlattı. Orada bulunan Moğolların hepsini öldürdü. İsyân hareketini geniş bölgelere yaymak istediğinden Niğde'ye doğru yola çıktı. Niğde'ye giderken Selçuklu Sultanı III. Gıyâseddin'i de isteksiz olmasına rağmen halkı yanına çekme aracı olarak kullanmayı düşünüp götürdü. Burada iken eski bir Moğol hizmetlisi olan Şemseddin Gencevi'yi de isyana katılmaya ikna etti. Humus'ta bulunan Mısır Hükümdarı Baybars'a çıkarmayı düşündüğü isyan faaliyetine destek vermesi için 18 Safer 675/1 Ağustos Cumartesi günü 1276 yılında elçi gönderdi. Fakat Baybars, Selçuklu Veziri Pervâne ile ortak hareket edeceğini ve askerleri Mısırda olduğu için ancak bir sonraki yıl için hazır olacağı bilgisini yolladı. Aslında Baybars, yanında fazlaca bir kuvveti yokken saldırıya katılırsa yenilebileceğini düşünüp ihtişamına gölge düşürmek de istememekteydi. Asıl memleketi Mısır olduğundan uzak yerlerde olacak olan bu sefere katılır ve başarısız olursa tahtını ve devletini tehlikeye atabileceğinin farkındaydı. Onun zamana ve ordusunu daha güçlü hale getirmeye ihtiyacı vardı. Baybars'a elçi olarak gitmiş olan Hatîroğlu'nun kardeşi

³²⁷Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 78.; Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, Damla Ofset, Konya 1994, 26.; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, (Nşr.F.N.Uzluk), Ankara 1943, 162.; Parpuç, *Hatiroğlu Şerefü'd-din İsyanı ve Sultan Baybars'ın Anadolu Seferi*, 35.; Haykıran, "İlhanlı-Germiyan Oğulları Arasındaki Siyasî İlişkiler", 74.; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas", 77.; Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, 119.

Ziyaüddin yardım etmesi için yalvarsa da Baybars isyancıların sağlam tedbirler almasını telkin edip göndermekle yetindi.³²⁸

Hatîroğlu, sınırlı sayıdaki kuvvetle başarılı olamayacağını düşünerek Karamanoğlu Mehmet Bey'e isyan hareketine destek olması için haber gönderdi. Anadolu'nun yabancı güçlerce ele geçirilmesinden rahatsız olan Karamanoğlu bu teklifi makul görerek kabul etti. Karaman ve civarındaki Moğolları öldürerek Hatîroğlu'nun ricasıyla isyana destek vermesi için Baybars'a çağrıda da bulundu. Baybars'ın yanından gelen elçi Baybars'ın emîrlerinden Seyfeddin Balaban önderliğindeki destek kuvvetinin Elbistan'da olduğunu ve Baybars'ın da Anadolu'ya gelmekte olduğunu bildirdi. Hatîroğlu bu bilgiyi teyit ettirmeden olduğu gibi inandı. Böylece gücün kendilerinde olduğunu düşünerek isyan fikrinin olumlu sonuçlanacağına daha fazla inanmaya başladılar.³²⁹

Anadolu'da isyan hareketi devam ederken daha önceden bahsi edilen iki Selçuklu veziri Sâhib Ata ve Pervâne, Abaka'nın isteği üzerine IV. Kılıçarslan'ın kızı Selçukî Hatun'u Abaka'nın oğlu Argun ile evlendirmek için Tebriz'e getirdiler. İsyanın yankıları henüz buraya ulaşmadığından Abaka heyeti iyi bir şekilde karşıladı. Heyet dönüş yolunda Erzurum'da iken isyanı haber alıp iyi bir mevkiye erişebilmek amacıyla durumu Abaka'ya bildirdiler. 675/1276 Eylül başlarında Abaka, Pervâne ile birlikte kardeşi Mengû Timur, komutanları Toko, Giray ve Tudavun'un içinde bulunduğu Moğol kuvvetlerini bölgeye gönderdi. Elbistan'a gelen Moğol kuvvetleri habersiz bir şekilde burada bulunan destek kuvvetiyle karşı karşıya geldi. İki kuvvette karşılıklı esir alıp bilgilere ulaşmaya çalıştılar. Moğollara esir düşen Memlûk askerleri Baybars'ın büyük bir orduyla gelmekte olduğunu ve yaptıkları faaliyetleri olduğu gibi aktardı. Fakat Memlûk eline düşen Moğol esirleri doğru bilgileri vermeyerek Memlûk kuvvetlerini Şam'a yönlendirdiler. Selçuklu vezirleri Sâhib Ata ve Pervâne yanlarında bulunan Moğol hizmetlisi Taceddin Mutez ile birlikte hainlik ettikleri gerekçesiyle

³²⁸ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 79.; Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", 283.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 541.; Mehmet Ali Hacıgökmen, "Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrû'd-din Konevî'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 48.

³²⁹ Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, 183.; Türkan Gökçe Tekin, *Selçuklu Tarihi Boyunca Ortaya Çıkan Türkmen İsyanları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Isparta 2019, 68-69.; Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, 123.

hapse alındılar. Daha önce bahsi edilen Şemseddin Gencevi de Baybars'ın yanından dönerken Moğol askerleri onu yakalayıp öldürdüler.³³⁰

Hatîroğlu elde ettiği asılsız bilgilere yenilerini eklemeye devam ediyordu. Baybars'ın destek için yolda olduğu haberine iyiden iyiye inanıp Elbistan'da olan karşılaşmadan Moğolların başarısız bir şekilde ayrıldığı bilgisini aldı. Aldığı hiçbir haberin doğruluğunu araştırmayan Hatîroğlu, çevre bölgelere daha fazla güç elde etmek adına bu bilgileri fetihname olarak yolladı. Baybars, Hatîroğlu'na verilen bilgilerin aksine yardım etmeye gelmiyordu. Kendisi Mısır'a, ordusunun başına dönmekteydi. Hatîroğlu da elde ettiği bilgilerin verdiği özgüvenle isyan hareketini devam ettirerek Karahisar'a gidip karargâh kurdu.³³¹

Asker sayısı 4 bin olan Hatîroğlu, 30 bin kişiye karşı koymak istediye de adamları bunun mantıklı bir hareket olmadığını söyleyince vazgeçti. Sultan ve diğerleri Moğollara esir düştü. Canının tehlikede olduğunu düşünen Hatîroğlu, Luluve/Lülve (Ulukışla) kalesinde arkadaşı olan Sabikudin'in yanında korunabileceğini düşündü. Kale valisi sadece kendisiyle beraber Emîr-i Alem'ini kabul etti. Fakat Emîr-i Alem, Hatîroğlu'na karşı kin beslemekteydi. Bu yüzden kale valisine Hatîroğlu'nu Abaka'ya teslim ederse iyi bir mevkiye gelebileceğini söyledi. Bu yüzden harekete geçen vali, onu Pervâne'ye gönderdi. Pervâne de bu durum üzerine onu tutukladı.³³²

Hatîroğlu tutuklandıktan sonra Moğollar onu uzun uzadıya sorguya çekti. Moğolların amacı en yakınlarında bulunan kişilerin hain olup olmadıklarını ortaya çıkarmaktı. Hatîroğlu en başta Pervâne'nin adını verdi. İsyanın asıl tahrikçisi olarak onu gösterdi ve Baybars ile irtibatta olduğunu söyledi. Endişeye kapılan Pervâne ifadesini değiştirmesi halinde onu kurtaracağını söyledi. Buna da inanan Hatîroğlu, Pervâne'nin suçu olmadığını söyleyip ifadesini değiştirdi. Fakat Pervâne kendi durumunu kurtarsa da Hatîroğlu ve isyancılar ölümden kaçamadılar. Bu isyancılar içinden Sultan

³³⁰ Melek Göksu, *Şerefeddin Hatîroğlu ve Moğollara Karşı İsyanı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, 55-56.; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, 129.

³³¹ Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, 185.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 79.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 538.; Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", 283.

³³² İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 79.; Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, 185.; Göksu, *Şerefeddin Hatîroğlu ve Moğollara Karşı İsyanı*, 59.; Ali Sevim, "III. Keyhusrev", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, 25, 351.; Ömer Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyanları", *TDA*, 117 (230), 2017, 188.; İbrahim Güneş, "Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi", *FÜSBD*, 20(2), Elazığ 2010, 345.

Gıyâseddin küçük olduğunu ve istemeden isyana dâhil olduğunu belirtince Abaka onun canını bağışladı. Selçuklu emîri Seyfeddin Torumtay da Abaka'ya hediyeler vererek ölümden kendilerini kurtardılar.³³³

Abaka, öldürülen Hatîroğlu'nun vücudunu parçalayarak ibret olması amacıyla Anadolu'nun dört bir yanına gönderdi. Hatîroğlu'nun yargılanıp öldürüldüğü yer ile ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Anonim Selçukname Gedük Nehri kenarını, Aksarayî ve İbn-i Bibi ise Delüce yani Dicle Nehri'nin kenarını gösterip Hatîroğlu'nun orada öldürüldüğünü kaydederler. Onun ölümüyle halk büyük üzüntü içerisine girdi. Kardeşi de Baybars'tan ağabeyinin intikamını alması için yardım istedi. Bu durum Baybars'ın tarihe geçecek olan Elbistan Seferi'ne çıkmasının en önemli sebeplerinden biri haline gelmiş oldu. Pervâne ise her ne kadar durumu kurtarmış görünse de kayda geçen ifadeler Abaka'nın Pervâne'ye karşı kuşkuyla yaklaşmasına neden olduğu yöndedir. İsyân hareketi her ne kadar bitmiş gibi görünse de Karamanoğlu, Baybars'tan aldığı yardım ile çalışmalarını sürdürdü ve Konya'yı ele geçirdi.³³⁴

3.4. ABAKA, PAPA ve BATILI DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ

Abaka, Müslümanlıktan uzak olan babasından gördüğü siyaset gereği ve onu yetiştiren Dokuz Hatun sayesinde Hristiyan dünyası ile Müslüman Devletlere karşı sürekli bir ittifak arayışında oldu.³³⁵ Hristiyan Devletler de çıkarlarına uygun olarak İlhanlılara yaklaştırmaya başladılar. Moğol ve Hristiyan dünyasıyla olan münasebetler her ne kadar Coçi'nin Macaristan ve Polonya'ya yaptığı akın ve yıkımlar sebebiyle kötü başlayıp Hristiyanları korkutsa da gelişen şartlar bu ittifakın gerçekleşmesini mecburi kıldı. Çünkü Müslümanların güçlü hali Hristiyanların istediği bir şey değildi. Müslüman Memlüklerin de İlhanlı Devleti'ne sürekli olarak sıkıntı çıkarması iki tarafın birlikte hareket etmesini sağladı. Bağdat Savaşı'nda İlhanlıların Müslümanlara karşı aldığı galibiyet Hristiyanların ziyadesiyle işine geldi. Bununla beraber İlhanlıların

³³³ Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, 187.; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yay., Ankara 1988, 542.; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, 188-189.

³³⁴ *Tarih-i Âl-i Selçuk Selçukname*, 37.; İbn-i Bibi, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, (Nşr. F.N. Uzluğ), Ankara 1941, 285.; Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, 187.; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi 5*, Ötüken Yay., İstanbul 1977, 2132.

³³⁵ Prawdin, *The Mongol Empire*, 370.; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 43.; Temizsu, *Yasak*, 199.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.; May, *The Mongol Conquests in World History*, 178.; Yuvalı, "Kuruluş Döneminde İlhanlı Devleti'nin Dış Politikasında Batı Dünyası'nın Yeri", 376.; Sümer, "Abaka", 3.

Aynicâlût'taki yaşadıkları hezimet ve sonrasında Memlük Hükümdarı Baybars'ın büyük bir güç haline gelmesi sebebiyle onunla kurmaya çalıştıkları barış teşebbüsleri sonuçsuz kaldı. İlhanlılar bu nedenle ilk zamanlar önemsemedikleri ve kendileriyle ortak hareket etmek isteyen Avrupa Hristiyanları ile Memlüklere karşı ittifak ettiler.³³⁶

658/1260 yılında başlayan mektuplaşmalar Hülâgû ve Papa IV. Urban daha sonra da IX. Louis arasında gerçekleşti. Hülâgû'nun toprağındaki Katoliklere gösterdiği ihtimam Papa'nın da hoşuna gittiğinden Hülâgû'ya övgüyle hitap etmekteydi. İlk yıllarda Batılı Devletler, Moğolları güçlü gördüklerinden ve bazı Hristiyanların Suriye'de Memlükler tarafından sıkıştırılması üzerine İlhanlılarla Memlüklere karşı anlaşma yapmak isteseler de İlhanlılar anlaşmaya sıcak bakmamaktaydılar. Fakat Aynicâlût gibi bir hezimet sonrası Moğollar, Memlüklere karşı Batı Dünyası ile ittifak yapmak istemektedirler. Papalık, Hülâgû'nun Memlüklere karşı kurmak istediği ittifak ile ilgili çalışmalara başlayacağını belirtse de Hülâgû'nun 663/1265'teki ölümü sebebiyle mektuplaşmalar Abaka eliyle devam etti. Bu nedenle Papa IV. Clemens/Clement ile yazışmalar başladı. Abaka yine aynı şekilde birlik halinin Bizans İmparatoru'na bildirileceğine dair bir mektupla karşılaştı. Fakat ilerleyen yıllarda Papa, Antakya'ya düzenlenen Memlük saldırısı sebebiyle İlhanlılarla ortak hareket etmek adına adım atsa da Abaka'nın Altın Orda ile olan çatışma hali bu girişime karşılık vermesinin önüne geçti.³³⁷

Abaka 666/1268'de Salomon Arkaun adlı bir Nesturi Hristiyanı Papa'ya her zamankinden farklı olarak Latince yazdığı mektubunu iletmesi için elçi olarak gönderdi. İttifakın daha sağlam temellere dayanması ve Memlüklerin yok edilmesi için İngiltere, Fransa (Saint Louis), Sicilya (Charles), Aragon (Jacques) Krallıklarına ortak hareket etmek amacıyla elçiler gönderdi. Bu devletlerden seferlerine kısıtlı sayıda asker gelse de Abaka'nın düşüncesi farklıydı. Çünkü o Haçlı birliğini oluşturarak hedefine ulaşacağını bilmekteydi. Her ne kadar İngiltere Kralı Edward belli sayıda asker ile Abaka'ya yardım

³³⁶ John Boyle, "The Il-Khans of Persia and The Princes and Europe", *CAJ*, XX, 1976, 30.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 52-53-55.; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, 174.

³³⁷ Jackson, *Studies on the Mongol Empire and Early Muslim India*, 203.; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 184.; Aigle, *The Mongol Empire Between Myth and Reality*, 170-180.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 644-645.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 56-57.; Münir Abdurrahman, *Papaların Tarih Boyunca İslâm-Türk Düşmanlığı*, Fatih Matbaası, İstanbul 1967, 57.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, 84.; Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası İle Münasebetleri", *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 2(2), 1988, 267.

için gelse de asıl Haçlı kuvvetinin oluşması için Papa'dan emîr gelmesi gerektiğini bildirdi. Bu nedenle Abaka, 672/1274 yılında günümüzde Fransa'nın kenti olan Lyons'taki rahip toplantısına bir grup Moğol gönderdi. Bu toplantı esnasında bazı Moğol üyeleri Hristiyan oldular. Fakat kesin bir dille yazılan cevap mektubunda Haçlı kuvveti oluşması için yardım gönderemeyecekleri bildirildi. Bu sebeple Abaka tek başına olduğunu anlayarak Humus'a gitse de 680/1281'de Memlükler eliyle hezimete uğratıldı. Abaka'dan sonra Argun döneminde de Hristiyanlara kıymet verildi. Fakat Teküder ile beraber başlayan İlhanlı Hanlarının Müslüman olmaları sebebiyle Hristiyanlara eski önemi verilmedi. Bu durum üst kademelere Hristiyanlar yerine Müslümanların gelmesini sağladığı için eski mektuplaşmalar yerini boşluğa bıraktı.³³⁸

3.5. ABAKA'NIN DİĞER FAALİYETLERİ

3.5.1. Alamut Meselesi (674/1275)

Alamut, 654/1256'da Abaka'nın şehzadelik döneminde İsmâîlîlerin toplanma yeri iken bu yıldan sonra el değiştirerek Moğollara ait oldu. O zamandan beri Emîr Argun'un denetiminde olan kale, onun 20 Zilhicce 673/13 Haziran 1275 tarihinde ölümüyle sahipsiz kaldı. Kalenin eski sahibi Hür Şah'ın oğlu ve Şîî kimseler toplanarak kaleyi ele geçirdiler. Fakat çok güçlü olmadıklarından dolayı bu isyan hareketini bastırmak zor olmadı. Abaka Han, kargaşayı ortadan kaldırmak adına Alamut'a gönderdiği askerlerine kaleyi yıkarak sıkıntı çıkaranları öldürmelerini emretti. Bu şekilde meşhur Alamut kalesi ortadan tamamen kaldırılmış oldu. İran'da bu olaylar olurken Anadolu'da Ahlat ile Erciş'i etkileyen büyük depremler meydana geldi.³³⁹

3.5.2. Melik Şemseddin-i Kert'in Cezalandırılması

Abaka, Barak ile 668/1270 yılında yaptığı savaşta Herat Hâkimi Melik Şemseddin Kert'in kendisine karşı olan tavrı yüzünden sinirlenmişti. Çünkü Kert, hem

³³⁸ Preiss, "Mongol İmperial İdeology and the İlkanid War Against the Mamluks", 58.; Kamalov, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, 25.; Prawdin, *The Mongol Empire*, 370.; Yuvalı, "Kuruluş Döneminde İlhanlı Devleti'nin Dış Politikasında Batı Dünyası'nın Yeri", 372-375.; Abdulkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Önyasya'daki Siyasi Bloklaşma", *Türk Kültürü Dergisi*, 262, Ankara 1985, 111-119.; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 48.; Şeşen, *Haçlılar Önünde Baybars*, 115.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 89.

³³⁹ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 480.

Barak'a Herat kapılarını açmış hem de Abaka'nın çağrısına uymamıştı. Abaka, Kert'in üzerine asker göndererek onu cezalandırmak istese de emîrlar onu buldukları coğrafyanın kötü durumda olduğunu söyleyerek yeni bir savaşın gereksiz olduğuna inandırdılar. Şemseddin Cüveynî'nin ikna için Herat'a gitmesini uygun gördüler. Fakat Şemsettin Cüveynî, kendi oğlunun Kert'i daha iyi ikna edebileceğini söylediğinden oğlu Bahaeddin bu görevi üstlendi. Kert'e ikna edici bir mektup yazan Şemseddin Cüveynî onun sıkıntı olmaksızın Abaka'nın huzuruna gelmesini sağladı. Huzura gelen Kert'e hiçbir alaka göstermeyen Abaka, Şemseddin Cüveynî'nin tüm çabalarına rağmen onu Tebriz Kalesi'nde hapsetti. Bu şekilde Kert, 676/1277-1278 yılında ansızın öldü. Lakin Kert'in yanındakiler intihar ettiğini söylemektedirler. Bunlara ek olarak aynı yıl içinde isyan eden İftihareddin Kazvinî'nin yakınları ayaklansa da bu isyanda bastırıldı ve kendisi de 678/1279'da öldü.³⁴⁰

3.5.3. Cüveynî Ailesine Atılan İftiraların Ortaya Çıkması

İlhanlı nezdinde önemli mevkilere gelen Cüveynî ailesi, yıllarca kendilerini rakip olarak gören pek çok kişinin iftiralarına maruz bırakıldı. 664/1266 yılında Bağdat şihnesi tarafından hainlikle suçlanan Ata Melik, bu durumun onu gözden düşürmek amacıyla yapılmasının öğrenilmesiyle serbest bırakıldı. Cüveynî ve ailesine atılan iftiralar bununla sınırlı kalmadı. Şemseddin Cüveynî'nin hizmetinde bulunan Mecdü'l-Mülk Yezdî, sergilediği davranışlar sebebiyle güvenilmeyecek bir hale geldiğinden Şemseddin'in yanından ayrıldı. Eski itibarını kaybedince bunun intikamını almak adına planlar kuran Yezdî, yolculuk sırasında denk geldiği Ata Melik Cüveynî'nin hizmetlisi Meceddin b. el-Esir'in Memlûkleri öven davranışlarını onların aleyhlerine kullanmak istedi. Abaka'ya giderek Cüveynî'nin kendi zimmetine para geçirerek Memlûklerle ortak hareket ettiği yalanını söyledi. Olanların doğruluğunu araştırmak isteyen Abaka, Meceddin'i yanına çağırıp işkence ederek durumu itiraf etmesini istedi. Fakat bunların bir yalan olduğunu söyleyen Meceddin'in doğru söylediğine kanaat getiren Abaka onu serbest bırakarak Yezdî'yi cezalandırılması için Şemseddin'e gönderdi. Fakat Yezdî'nin

³⁴⁰ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 116-117.

kötü bir insan olduğunu düşünen Şemseddin belki de düzelmesi adına ona Sivas idaresini ve belli bir miktar para verilmesini kararlaştırdı.³⁴¹

Karardan tatmin olmayan Yezdî bu seferde Argun'un yanına giderek Cüveynî ailesi hakkındaki iddialarını tekrarladı. Bunun üzerine Ata Melik, Abaka'nın eşlerinden Olcay ve Bulgan Hatunlara masumiyetini gösteren bir belge sundu. Abaka'yı sakinleştiren Hatunlar Ata Melik'in ceza almaması için çaba gösterdiler. Fakat Ata Melik, bu iddiaların asılsız olduğunu ortaya koymak yerine daha büyük felaketlerin ve rezilliklerin önüne geçebilmek adına zimmetinde devlete ait para varmışçasına bunları hazineye iade etmeyi kabul etti. Bu durum onun itibarının sarsılmasına ve kardeşi Şemseddin'in de mevkisini Yezdî ile paylaşmasına sebep oldu. Fakat Yezdî'nin hareketlerinden memnun olmayan bir kitle de mevcuttu. Özellikle onun muska ile dolaşması Moğolların dikkatini çekmekteydi. Büyüye fazlasıyla inanan Moğol halkı, eğer bir büyü varsa bile muskaları suyun içine koyarak bunu yapan kişiye içirdikten sonra tehlikenin ortadan kalkacağını ummaktaydılar. Bu nedenle bu suyu Yezdî'ye içirmeye çalıştılar. Ancak Yezdî'nin bunu kabul etmemesi onun tutuklanmasına daha sonralarda da hapis kaldığı yerdeki insanlar tarafından öldürülmesine yol açtı. Cüveynî ailesinin itibarı Abaka'nın ölümüyle iyice sarsılmış oldu. Çünkü Argun, babasının ölümünden sorumlu tuttuğu Şemseddin Cüveynî'ye kin doluydu. Bu sebeple Bağdat'a giderek onların canını yakmak adına Ata Melik'in yakınlarından olan Necmeddin Asfar'ı gömülü olduğu yerden çıkarıp yola savurdu. Duruma oldukça üzülen Ata Melik hastalanarak 682/1283'te vefat etti.³⁴²

³⁴¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 24-25.; Abdülkadir Donuk, "Cüveynî ve Moğol Mezalimi", *Tarih Dergisi*, 47, İstanbul 2009, 48.; Orhan Bilgin, "Atâ Melik Cüveynî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, 8, 140.; Tahsin Yazıcı, "Şemseddin Cüveynî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, 8, 144.

³⁴² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 29-33-40-41.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABAKA HAN'IN ÖLÜMÜ, ŞAHSİYETİ VE DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

4.1. ABAKA'NIN ÖLÜMÜ

Abaka, kardeşi Mengü Timur'u Memlükler üzerine (Hums Savaşı) gönderdikten sonra Şam'a oradan da Bağdat'a geçti. Şam'da iken ordusunun başarısız olduğu haberini alan Abaka, Bağdat'ta bulunduğu sırada kardeşinin ölüm haberini de aldı. Her ne kadar Hülâgû'dan sonra içki kullananların ve bu sebeple ölenlerin sayısında epey bir azalma olsa da Abaka, kardeşi Mengü'nün ölümü sebebiyle kendini içkiye verdi. İlerleyen zamanlarda ise Bağdat'tan çıkarak Batı İran sınırları içerisinde yer alan Hemedan'daki emîrlerinden Melik Fahrud'd-in Minuçihr'in yanına geldi. Burada eğlendikten sonra rahatsızlandı. Abaka'nın oğulları ise iyileşmesi için Çinli doktorlar getirerek Budistlerin hazırladıkları iksirleri ona verdiler. Fakat tüm bunlara rağmen Abaka, 680 hicri 20 Zilhicce (1 Nisan 1282)'de vefat etti. Moğol geleneklerine göre Hemedan'da bir dağ başında defnedildi yahut ağaca asıldı. 1214/1800'lü yıllara değin süren ölen kişiyi ağaca asma geleneği, suçlu olanları cezalandırmak adına yapılabildiği gibi önemli kişilere gösterilen saygının bir nişanesi de olabilmekteydi. Hatta Roux'a göre bu gelenek, kişiyi hayata bağlıymış gibi göstermenin bir yoluyla.³⁴³

A. G. Galstyan'a göre Abaka zehirlenerek öldürüldü. Galstyan'ı bu düşünceye sevk eden ise Abaka'nın kardeşi Mengü Timur'un Şemsu'dd-dîn Cüveynî tarafından zehirlendiği dedikodularının çıkmasıydı. Fakat Cüveynî ailesinin sadık olduklarına inanan Abaka, onlara bu olaydan dolayı ceza vermek şöyle dursun mevkilerinde değişikliğe bile gitmedi.³⁴⁴

³⁴³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 74.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 31.; Spuler, *İran Moğolları*, 89.; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 240.; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 151.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 252.; Prawdin, *The Mongol Empire*, 373.; May, *The Mongol Conquests in World History*, 232.; Sümer, "Abaka", 6.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 352.; Danuu, "İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cüveynî", 144.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 71.; Jean-Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev.: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yay., İstanbul 1999, 47.; Abdrasul İsakov, "Kırgızlarda ve Moğollarda Cesedi Ağaca Asma Geleneği", Üçler Bulduk-Abdullah Üstün (Ed.), *Türk Tarihçiliğine Katkılar Mustafa Kafalı Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 2013, 58-60.

³⁴⁴ Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, 202-203-204-205.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre*

Reşîdüddin Fazlullah, Câmîu't-Tevârih adlı eserinde konuyla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“Abaka Han, 680 senesi Zilkade'nin 3 (13 Şubat 1282)'ünde Darü'l-Mülk Bağdat'tan Hemedan'a yöneldi ve 6 Zilhicce (18 Mart) Çarşamba günü Hemedan şehrine girdi. Melik Fahreddin Menuçehr'in sarayında kondu. Her zaman cırgamişi yapıp lezzetlerden faydalanmakla meşgul oluyordu.... yılının İkinci ayının 21'ine denk gelen 680 senesinin Zilhicce'nin 20 (1 Nisen 1282)'si Çarşamba gecesi yeme-içme hususunda aşırı gittiğinden gece yarıyı geçtiğinde hâcet için dışarı çıktı. Halleri değiştiren ve ecelleri yazdıran ona oradaki ağaçların dallarının ucunda siyah bir kuş gösterdi. 'o siyah kuş da nedir?' diye bağırdı. Korucu ya 'onu okla vur' diye emretti. Ne kadar dikkatle baktılsa da hiçbir kuş göremiyorlardı. Birden bire gözlerini kapadı ve altın kürsü üzerinde nazlı canını verdi. 681 senesi 16 Muharrem (26 Nisen 1282) Pazar günü Mönge Timur da Musul civarında bir buk'a (türbe) da öldü. Abaka'nın otağlarında yas tuttular. Onun tabutunu Şahu tepesine götürüp büyük İlhan'ın (Hülagu) yanında defnettiler. Onun meşhur uruğu, onun beldelerinin varisi oldular. Vesselam.

Cihanın şahı Abaka'nın vefatı ile

Gizlenmiş olan zulüm ve adaletsizlik ortaya çıktı

680 aylarına denk gelen

Zilhicce'nin yirmisinde bu kıran düştü. (1 Nisen 1282)”³⁴⁵

Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr adlı eserinde Abaka'nın ölüm günüyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“Celâl sahibinin hükmüyle eceller gelince yapılacak bir şey yoktur. Vakitleri dolunca ne bir saat gecikebilir ne de öne geçebilirler. Şiir:

Melikler safında ilk sırada bulunan o, sonunda zamanın elinden canını kurtaramadı.

Her ne kadar çok koştuyrsa da sonunda düştü; bir süre kaldıysa da sonunda öldü.

Ölüm tarihi şöyledir. Şiir:

Kimseye kalma hakkı vermeyen feleğin dönüşünden Zilhicce ayından 20 gün geçince

Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar, 54.

³⁴⁵ Reşîdüddin Fazlullah, Câmîu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı), 125-126.

Sabah vakti Çarşamba günü Hemedan'da 680 yılında Abaka bu dünyadan ayrıldı."³⁴⁶

Abaka'nın bu ani ölümü ardılları için iyi sonuçlar doğurmadı. Çünkü herhangi birini veliaht tayin etmeden ölmesi, hanedan içerisinde taht kavgalarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Abaka, daha babasının sağlığı zamanında veliaht tayin edildiğinden taht kavgası gibi bir sıkıntıyla uğraşmak yerine tahta geçer geçmez devlet meseleleriyle ilgilenme fırsatı buldu. Babasının bu ileriye dönük düşünülmüş hareketinin büyük faydasını gören Abaka'nın ölümünün ardından ortaya çıkabilecek sıkıntılara karşı öngörülü olmamasının devletin akıbetine de olumsuz yönde etki ettiğini söylemek mümkündür. Daha önceden de bahsi geçtiği gibi Abaka'nın kardeşi Teküder ve oğlu Argun'un başlattığı bu büyük çatışma hali Teküder'in öldürülmesiyle nihayete erdi.³⁴⁷

4.2. ABAKA'NIN AİLESİ ve ÇOCUKLARI

Cengiz Han yasası gereği Moğol hanları her yıl kendilerine bağlı olan devletlerden seçilmiş kızlarla evlenmekteydiler. Tabii devletlerin Moğollara olan bağlılıklarını belirten bu hareketin yapılması mecburiydi. Çünkü hayatta kalmaları Moğollara gerçek anlamda bağlı olduklarını göstermeleri sayesinde olabilirdi. Öyle ki Müslüman liderler bile kızlarını şeriata aykırı olarak gayrimüslim hanlar ile evlendirmek zorundaydılar. Salgurlu idarecisi Terken Hatun'un kızı Abiş Hatun da bahsi geçen kadınlar arasındaydı. Kendisi Abaka'nın kardeşi Mengü Timur ile evlenerek annesi Terken Hatun'un ölümünden sonra bile Salgurlu hâkimiyetinin bozulmamasında güçlü kişiliği sayesinde önemli yer edindi. Ayrıca Müslüman kadınlar her ne kadar Cengiz Yasasına göre alt kademelerde yer alsalar da Abiş Hatun bu durumu tersine çevirdi. Hatta Abiş Hatun'un üstün karakteri, henüz Müslümanlığı benimsemeyen Mengü Timur'un onunla evlenirken mihir vermesini de sağladı. Bununla beraber kendisi öldüğü vakit Müslüman olmasına rağmen Moğol geleneklerine göre dağ başında defnedildi.³⁴⁸

İlhanlı Devleti'nde kadınlar erkeklerle aynı haklara sahip gibi gözükmekteydiler. Fakat görünenin aksine diğer Moğollarda olduğu gibi kadınlara, ailelerinin güçlerine

³⁴⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 106.

³⁴⁷ Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, 202-203.; Spuler, *İran Moğolları*, 88.

³⁴⁸ Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 545-546-547.

bakılarak değer verilmekteydi. Ayrıca ilk eş her zaman en yüksek rütbeye sahipti. Ancak ailesinden gelen güçle kendini kanıtlayan kadın yer yer bu ilk eşin üzerine de çıkabilmekteydi.³⁴⁹ Maria da bahsedilen bu kadınlar arasındaydı. Maria, Bizans İmparatoru VIII. Michael'in kızı idi. Kendisi İlhanlı Devleti'nin ilk hükümdarı olan Hülâgû'ya eş olmak için gelmek üzereyken Hülâgû'nun ölmesi sebebiyle Abaka'ya zevce oldu. Maria, ailesinden gelen güçle bulunduğu ortamlarda sözünü dinleterek kendini zaman zaman kanıtlamaktaydı. Fakat güç değişken bir yapı olduğundan dolayı yer yer Abaka'nın diğer eşleri de daha ön plana çıkabilmekteydiler.³⁵⁰

Kirman'daki Kutluk Hanedanlığından olan Pâdişâh³⁵¹ Hatun, Abaka'nın Müslüman eşleri arasındaydı. Padişah Hatun, annesi Terken Hatun'un isteksizliğine rağmen Abaka ile evlendi. Çünkü Müslüman kadınların gayrimüslim erkekler ile evlenmesi İslam dinine göre yasaktı. Abaka, Müslüman olmasına rağmen bu eşine kıymet vermekteydi. Verdiği bu değer eşinin annesi Terken Hatun'un güçlü ve idareci kişiliği sebebiyle idi. Abaka ölünce bu eşi Moğol gelenekleri gereği oğlu Geyhatu ile evlenmek zorunda kaldı. Her ne kadar bu durum şeriata aykırı olsa da Pâdişâh Hatun bunu kabul etti. Onun İlhanlıların gelini olması annesinin otoritesini de güçlendirmekteydi. Annesinin ölümüyle Kirman'ı bünyesine almak isteyen Pâdişâh Hatun üvey abisi Suyurgatmış ile çatışma içerisinde bulunup onu öldürülmesini sağladı. Fakat onun bu hareketi Suyurgatmış'ın akrabası olan Abiş Hatun'un devreye girmesine ve ceza olarak öldürülmesine sebep oldu.³⁵² Abaka'nın diğer eşi Paşa³⁵³ da Müslümandı. Mevlânâ'ya olan düşkünlüğüyle bilinen Paşa, Abaka'nın Müslüman âlimleriyle olan sohbetlerine daha fazla önem vermesini sağlamıştı.³⁵⁴

11 eşi ve pek çok odalığı olan Abaka, babasının ölümüyle birlikte onun eşleri olan Tuktay ve Olcay Hatunları kendi haremine aldı. Abaka'nın Moğol olan eşleri

³⁴⁹ Şîrîn Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, (Çev.: Mustafa Uyar), TTK Yay., Ankara 2018, 134.; Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 534.

³⁵⁰ Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 642.; Sümer, "Abaka", 3.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 350.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 70.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 60.; Erol Keleş, "Avrupa İle Yapılan İttifakın İlhanlı Hükümdarlarının Dini Tercihi ve Dahili Siyaseti Üzerindeki Tesiri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121(239), 353.

³⁵¹ Padişah, Pâdşâ. Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiü't-tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, 75.; Serhan Alkan İspirli, "Şair, Hattat, Müzehhib Bir Sultan: Padişah Hatun, *UTEKED*, 7(3), 2018, 1679.

³⁵² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 348. Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 550-551-552.

³⁵³ Pâdşâ. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 405.

³⁵⁴ Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 186.

sadece bunlarla sınırlı değildi. Durci, Nukdan, İl Tüzmiş, Mirtay, Tuday, Bulugan/Bulgan, Despina, Kutuy, Argon -ilk yıllarda odalık iken ilerleyen zamanlarda tahtın idaresinde görev alacaktır- adlı eşleri olan Abaka'nın Kaymış İgaçi, Kukatay, Bulugacin İgaçi, Şirin İgaçi isimlerinde odalıkları da bulunmaktaydı.³⁵⁵

Abaka'nın kayıtlarda geçen iki oğlu ve yedi kızı bulunmaktaydı. Oğulları kendisinden sonra güçleriyle etrafa korku salan ve daha önce bahsi geçen Argun ile Geyhatu idi. Kızları ise Tudan, Tagay, Melike, Togaçuk, İl Kutlug, Olcaytay, Nuçin idi.³⁵⁶

Abaka Han'dan sonra gelen İlhanlı idarecileri de yasanın kendilerine her alandan tanıdığı sonsuz yetkiden faydalanma eğilimindeydiler. Son İlhanlı hükümdarı olan Ebu Said de Müslüman olmasına rağmen bu yetkinin rahatlığı ile önemli devlet adamlarından olan Emîr Çoban'ın kızı ile evlenme teşebbüsünde bulunmak istedi.³⁵⁷ Yıllarca Müslüman olmalarına rağmen yasaya tam bağlılık gösteren bu aile nüfuzlu hale gelmişti. Ebu Said'in evlenmek istediği kişi olan Bağdat Hatun zaten evli olduğu için bu teklifine sıcak bakılmadı. Bunun üzerine sinirlenen Ebu Said, iyice güçlenen bu ailenin oğullarını bahaneler ile öldürdü. Bu nedenle iki taraf arasında savaş meydana geldi. Çoban ailesi kaybeden taraf oldu. Bunun üzerine Celayirli Hasan ile evli olan Bağdat Hatun, korkuyla verilmiş bir fetva aracılığıyla Ebu Said ile evlendirildi. İlerleyen zamanlarda Bağdat Hatun'un yeğeniyle evlenmek isteyen Ebu Said bu seferde şeriat gereği hala ve yeğenle aynı anda evli olamayacağını için Bağdat Hatun'dan ayrılarak Dilşad Hatun ile evlendi. Tüm bu olaylar Cengiz Han'ın Yasalarında Moğol Hanlarına verilen geniş yetkinin fütursuzca kendi isteklerine göre kullanılması sebebiyle cereyan etti.³⁵⁸

³⁵⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 33.; Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiü't-tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, 75-76.; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 152.

³⁵⁶ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiü't-tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, 76-77.; Kemal Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hakimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", *SDÜFEFSBD*, 1, Isparta 1995, 166.

³⁵⁷ Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri", 98-99.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 104.; Mehmet Ali Gündoğdu, "Abdülhak Hâmid'in Endülüs ve İlhanlılarla İlgili Piyelerinde Millet Birlik ve Beraberliğinin Önemi", Dilrabo Abdazimova-Selçuk Demirkılınc (Ed.), *3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic*, Antalya 2016, 233.; Ş. Cem Tüysüz, "İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı", *AÜSBED*, 22(3), 2018, 1650.

³⁵⁸ Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi 3*, 686.; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 222.; Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 553-554-555-556.; Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 49.; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)", *MÜSBED*, 23, 2009, 162.;

4.3. ABAKA'NIN ŞAHSİYETİ

Tahta geçtikten sonra geniş topraklara sahip olan Abaka, fazlalaşan toprakları ölçüsünde kalabalık bir halk kitlesine de sahip oldu. Abaka kendisine faydası dokunan ve onurlandırmak istediği kişilere de cübbeye benzer bir kıyafet giydirdi. Bu gelenek tüm Moğol hükümdarları tarafından icra edilirdi.³⁵⁹ Sadece bu değil aynı zamanda Hülâgû'nun kızının Selçuklu idarecisi III. Alaaddin Keykubat ile evlendirilmesi örneğinde olduğu gibi Moğol Hükümdarları, kıymet verdiklerini göstermek adına bazı devletlerle akrabalık tesis etme girişiminde de bulunmuşlardı. Bu girişimin devamını diğer idarecilerde olduğu gibi Abaka Han'da sağlamış oldu.³⁶⁰

Abaka, her ne kadar babası ve üvey annesi Dokuz Hatun'un eğitimiyle Hristiyanlara meyilli biri olarak yetişse de toprakları üstünde yaşayanlara hiçbir fark gözetmeksizin her zaman eşit davrandı. Onun bu hareketi sayesinde devlet idaresinde Hristiyanlarla beraber pek çok Müslüman şahsiyette yer aldı. Abaka, savaştığı için devlet düzeni ile yeteri kadar ilgilenememekteydi. Bu nedenle Cengiz'in kurallarına bağlı kalarak yasanın yeterli olmadığı yerlerde başta Cüveynî ailesi ve Tûsî olmak üzere devlet adamlarının da yardımını alarak her dine uygun maddeler getirmekteydi. Dinin yanı sıra devlet kurallarında zamana uyum sağlamayan durumlar olduğunda da sabit siyasetinden şaşmamaktaydı. Çünkü Moğolların güçlü halini yıllarca korumasının sebebi devlet sistemlerini bozuntuya uğratmadan istikrarlı bir şekilde sürdürmeleriydi.³⁶¹

Abaka ava pek meraklı bir idareciydi. Onun bu halini diğer pek çok Moğol idarecilerinde görmek mümkündür. Öyle ki ilk zamanlar belli bir düzen içerisinde seyreden av törenleri ilerleyen zamanlarda düzeni gözetmeksizin keyfiyete göre

İbrahim Kunt-Hüseyin Muşmal-Mustafa Çetinaslan, "Beyşehir'de Moğol Emiri İsmail Ağa Dönemine Ait Farsça-Arapça Sandukalar", *Turkish Studies*, 9(1), 2014, 369.; Charles Merville, "Delsad Katun", *Encyclopaedia Iranica*, 7(3), 2011, 255.; Kemal Göde, "Çingizli/Cengizliler ve İlhanlıların Anadolu'da Hakimiyeti (1239-1318), Bibliyografyası", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, Kayseri 1983, 355.

³⁵⁹ Thomas T. Allsen, *Commodity and Exchange in the Mongol Empire*, Cambridge University Press, Britain 1997, 50.; Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, 200.; Diler, İlhanlar: *İran Moğollarının Sikkeleri*, 252.

³⁶⁰ Mehmet Gündoğan, *Selçuklu Kadınana*, Medrese Kitabevi, Afyon 1998, 14.

³⁶¹ İbnü'l-Fuatî, *el-Havadisü'l-Câmia*, Bağdat 1351, 353.; Nasîrüddin et-Tûsî, *Risâle Der Resm Vo Âyîn-e İlkhânî (Devlet Finansı Üzerine Düşünceler)*, 41.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi 2*, 642-646.; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 185.; Aksun, *İslam Tarihi 2*, 152.; Temizsu, *Yasak*, 210-211.

yapılmaktaydı. Ağır vergileri kaldırarak halkına kolaylıklar sağlayan Abaka büyük bir mal varlığına da sahip oldu. Abaka, 17 yıllık hükümdarlığı süresince her ne kadar babası gibi yakıp yıkma politikasını uygulasa da halkına, ilim adamlarına verdiği kıymet zenginliğinin artmasına vesile oldu.³⁶²

4.4. ABAKA DÖNEMİ DİNİ SİYASET

Cengiz Han her ne kadar Şaman inancına mensup olsa da hükümdarlığı süresince tüm dinlere eşit gözle bakmaktaydı. Ayrıca yasa ile çelişmedikleri sürece herkesi himaye etmekteydi. Hatta öyle ki hiçbir din ayırt edilmeksizin tüm din adamları vergi vermeme hakkına sahipti. Fakat bu kişilerin içerisinde Yahudi din adamlarına dair bir madde bulunmasa da onların İlhanlıların devlet kademelerinde özellikle mali işlerde yer aldıkları bilinmektedir. Cengiz'in dinlere karşı bu tutumu Müslüman olanları hariç Abaka dâhil tüm Moğol Hanları tarafından yasa gereği benimsendi.³⁶³

4.4.1. Şamanizm

Moğol geleneğinin bir inancı olarak nitelendirilen Şamanlık, Cengiz öncesi Moğol halkı zamanından itibaren benimsenmişti. Moğollar, Şamanların kadın olanına udagan, erkek olanına ise böge ve böğü demekteydiler. Şaman inancına mensup olanların tek bir Tanrıya inanma durumu onların Türklerde bulunan kut anlayışına sahip olabilecekleri ihtimalini de akla getirmişti. Fakat arada farklılıklar bulunmaktaydı. Çünkü kut anlayışı, hükümdarın halkına karşı sorumlu olması gerektiğini ortaya koymakta olsa da Şamanlık öğretilerine göre idareye geçen hükümdar Tanrı tarafından seçilmekle beraber ülkesine ve halkına da sahip olmuş gibi davranmaktaydı. Hatta çeşitli doğüstü güçlerin kendisinde bulunduğunu halkına inandırarak meşruiyet dayanağını da güçlendirmekteydi. Bu durum Cengiz sonrasında gelen Moğol idarecilerinin güçlü bir konuma sahip olmalarını da sağlamaktaydı. Şamanlığa göre yıldırım çarpan insanlara dokuz ay boyunca temas edilememekteydi. Buna ek olarak

³⁶² Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi* 2, 202.; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 3, 14.; Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, 31.; Sümer, "Abaka", 8.

³⁶³ Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 547.; Yuvalı, "Kuruluş Döneminde İlhanlı Devleti'nin Dış Politikasında Batı Dünyası'nın Yeri", 374.; Haykırın, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 42.; Mustafa Uyar, "İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddeve, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21(33), 2003, 130.

suyla irtibat direkt yollarla kurulamamaktaydı. Bu durum da onların Müslümanlarla çelişmesine daha doğrusu Müslümanların yasayla çelişmesine sebep olmaktadır. Abdest almak isteyen Müslümanların sürekli olarak Moğollar tarafından dışlanma durumu Ögedey zamanında Cengiz'in tüm inançlara eşit bakılması prensibi sebebiyle yavaş yavaş ortadan kaldırılmaya çalışıldı.³⁶⁴

4.4.2. Hristiyanlık

Cengiz Han'dan sonra da Moğollar sadece Şamanizm'i değil MS. I. asırda ortaya çıkan Hristiyanlığı da benimsemişlerdir. Bu çeşitlilik, özellikle İlhanlılar için farklı milletlerle sürekli olarak temas halinde bulunmaları sebebiyle meydana geldi. Mengü Han'a kadar Moğol idarecilerini dinlerine çekmeyi başaramayan Hristiyanlar, kadınları aracılığıyla amaçlarına ulaşmaya çalıştılar. Mengü Han'ın Hristiyan olan annesi ve eşi onun düşüncelerine, Hristiyanlara karşı görüşlerine etki etseler de bu dini benimsemesini sağlayamadılar. Dini benimsemeyen Hanlar Hristiyan halka yönelerek onlara karşı koruyucu oldular. Bu yönelme durumu sadece halka değil idarecilere karşı da benimsendiğinden dolayı karşılıklı anlaşmaların yapılmasına da vesile olmuştur.³⁶⁵

Kubilyay, Hristiyanlarla olan etkileşim sebebiyle ve onlara verdiği kıymeti belli etmek adına 675/1277'de Nasturi Patriği Mar Denha'nın isteği üzerine Abaka Han'a Rabban Savma³⁶⁶ ve Markus adında iki rahip gönderdi. Çünkü azınlık durumunda olan Nâsturiler İlhanlılara sığınmak zorundaydılar. Ayrıca patriklerinin resmîyet sağlaması için İlhandan izin alması da gerekmektedir. Rahipler uzun bir yolculuğun ardından Abaka'nın huzuruna vardılar. Ama Abaka onları Kubilyay'dan gelmelerine rağmen özel bir törenle karşılamadı. Bu rahipler, kendilerine verilen görev gereği Abaka'dan izin alarak Papa'dan dini tanımak için İncil ve misyoner talebinde bulundular. Abaka da Kubilyay'dan gelen beratı gördüğünde alınması yıllar süren izin belgesini biraz da

³⁶⁴ *Tuhfetü'l-Memlûk (Siyasetname)*, (Çev.: Yakup Kara), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2016, 61.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 36-37-38.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 77.; Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, 40.; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, 117.; Ayan, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyhatnamesi (1245-1247)*, 43-44.; Ramazan Şeşen, "Klasik İslam Kaynaklarına Göre Eski Türklerin Dini ve Şaman Kelimesinin Menşei", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10, 1979, 58.

³⁶⁵ Zekeriya Kitapçı, *Hilafet Ülkelerinde Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri*, Yedikubbe Yay., Konya 2004, 46.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, 96.

³⁶⁶ Bar Savma, Sauma, Çauuma, Simeon Rabban-ata. Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 46.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 101.; Rossabi, *Kubilyay Han'ın Seyyahu*, 58.

istemsiz olarak kısa sürede onlara verdi. Çünkü Mar Denha'ya verdiği bu beratın ilerleyen zamanlarda diğer dinlere mensup kişiler tarafından hoş karşılanmayacağını bilincindeydi. Abaka, beratı verdiği rahiplere rahat yolculuk yapmaları amacıyla askerlerini de tahsis etti. Fakat Papa XXI. Jean öldüğü için ertelenen bu iş III. Nikolas tarafından gerçekleştirildi.³⁶⁷ Rabban Savma bu yolculuğu sırasında Kutsal olarak nitelendirdikleri Kudüs'e ulaşmayı esas amaç olarak belirlediğinden kaydettikleri ile kıymetli bilgiler sunsa da eserinin büyük bir bölümü kaybolmuştur. Görevlerini tamamlayan Rabban Savma ve Markus Abaka'ya gelerek ileri kademelere geçmek istediklerini belirttiler. Bunun sonucunda Rabban, genel müfettişliğe; Markus ise Nastûri Patrikliğine getirildi.³⁶⁸

Hristiyanlık, her ne kadar Cengiz sonrası dönemde ivme kazansa da ondan önceki yıllarda çeşitli Moğol kabileleri tarafından benimsenmişti. Müslümanların yasalar sebebiyle Moğollarla çatışma içerisinde olmalarından dolayı Hristiyanlar bu düşmanlarından Moğollara destek olarak kurtulabileceklerini düşünmekteydiler. Bu sebeple Hetum ve Nâsturi Mardenha Hülâgû'ya tabii olarak konumlarını sağlamlaştırdılar. Ayrıca Bağdat Seferi'nde İlhanlıların Müslümanlara karşı kazandığı zafer sebebiyle müttefik sayıları da artmaya başladı. Bu sebep de dahil olunca Hristiyanlar, Moğol idarecilerinin güvenlerini sağlayarak üst kademelerde yer edindiler. Hristiyanların İlhanlı Devleti içerisindeki özgür hareketleri Müslüman halka eziyet etmeye varınca Abaka, halkı arasındaki adaleti sağlamak adına suç işleyen Hristiyanları cezalandırarak sayısı fazla olan Müslüman halkın güvenini kazanmaya çalıştı. Doğu Hristiyanları ile bu şekilde bir etkileşim bulunurken Bizans ile daha farklı bir durum ortaya çıkmaktaydı.³⁶⁹

Abaka'nın idaresi altında bulunan Hristiyanların büyük bir kısmı Ortodoks olduğundan dolayı bu mezhebin mensubu Bizans ile halkın isyanıyla karşılaşmamak adına güzel ilişkiler kuruldu. Ayrıca Müslüman devletler olan Altın Orda ve Memlükler,

³⁶⁷ C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 247-248.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 48-57.; Jackson, *The Mongols and the West 1221-1410*, 173.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 101.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 69-70.

³⁶⁸ Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 159.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 59.; Preiss, "Mongol İmperial İdeology and the İlhanid War Against the Mamluks", 58.; May, *The Mongol Conquests in World History*, 222.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 332.; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 374.

³⁶⁹ Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. yy - XVI.yy*, 117.; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 151-152-153.; Dabbağ, "İlhanlılar Devrinde Meraga Rasathanesi çevresinde yetişen Bilginler ve Eserleri", 6.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 346.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 85.

aradaki bağlantılarını devam ettirmek adına bu iki devletten biriyle iyi geçinmek mecburiyetindeydi. Abaka ile çatışma hali bir türlü sonlanmadığından dolayı elde sadece Bizans kalmaktaydı. Bu nedenle üç devletten hangisi Bizansla ittifak kurarsa kârlı olan taraf konumuna gelecekti. Bizans ise kendisi için en doğru seçenek olan İlhanlılarla ittifak kurdu. Çünkü İlhanlıların Anadolu coğrafyasına gelmesiyle Türk ve Türkmenler Bizans sınırlarında sıkıntılar çıkarmaktaydı. Bizans her ne kadar bölgedeki güç haline gelen İlhanlıların yarattığı yıkım sebebiyle de sorunlar yaşamakta olsa da Selçukluların etkisinden kurtulmuş oldu. Kendilerine bu rahatlığı sağlayan İlhanlı safında olmayı bu sebeple daha uygun gördüler. Fakat ilk zamanlar İlhanlılarla olan yakınlıkları sebebiyle Müslümanların haklarını gasp ederek ibadet yerlerini yakıp yıkmaya durumları ise özellikle Teküder eliyle ortadan kaldırılmaya başlandı.³⁷⁰

4.4.3. Müslümanlık

Abaka'dan sonraki Hanlar tarafından benimsenecek olan Müslümanlık, Cengiz Yasası gereği diğer dinlere tanınan ayrıcalıklardan faydalanmaktaydı. Fakat Müslümanlara karşı olan bu hoşgörü politikasının Kubilay döneminde geçerli olduğunu söylemek doğru olmaz. Kubilay, ilk zamanlar Budist olmakla beraber Müslümanlara iyi davransa da onların Cengiz yasalarına aykırı hareketleri sebebiyle kendileriyle ters düştü. Yine de ilerleyen zamanlarda buldukları coğrafya gereği İlhanlıların Türkler ile olan münasebetleri sebebiyle Türkler gibi davranmaya başlamalarına ek olarak dinleri İslam da Moğollara sirayet etti. Türklerle olan bu etkileşim sadece dine değil dile de yansdı. Türkçe konuşma durumu her ne kadar Cengiz Han zamanından beri mevcut olsa da Müslüman Türklerle meydana gelen münasebet neticesinde Türkçe konuşma yaygınlık kazandı.³⁷¹

³⁷⁰ Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi* 2, 646.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 147.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 44-45-46-47-49-50-51.; Gül, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, 95.; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 359.

³⁷¹ Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hakim Olma Faaliyetleri", 97.; Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, 222-225.; Man, *Cengiz Han Yaşamı, Ölümü ve Yeniden Dirilişi*, 306.; Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, 121.; Manz, *Timurlenk*, 23-24.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 65-76.; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 546.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 347.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 60.; Abdülkadir Yuvalı, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve Moğollar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1935, 91.

Hülâgû'nun yanında iyi yerlere gelen Tûsî, İlhanlı halkının Müslümanlar ile daha yakın olmalarını sağlamıştır. Aslında sadece Tûsî değil üst kademelerde bulunan pek çok devlet adamı gibi Cüveynî ve ailesi de Moğolların Müslüman coğrafyalara karşı yapmaya hazırlandıkları kısımların aza indirgenmesini sağlamışlardır. Fakat Bağdat Savaşı'ndan sonra Müslüman bir devlet olan Memlükler ile Aynicâlût'ta alınan hezimet sebebiyle ortaya çıkan çatışmaların önüne de hiçbiri engel olamadı. Abaka, her ne kadar dostane ilişkilerin sürmesini sağlamak adına barış teklifinde bulunsa da gücünden emin olan Baybars bu teklife olumlu cevap vermedi. Bu sebeple aralarındaki çatışmalar uzun yıllar devam etti.³⁷²

İlhanlıların büyük bir güç haline gelerek etraflarında bulunan milletleri dize getirmesi, her tarafta bir korku ve panik havasının hâkim olmasına neden oldu. Fakat bu korku havası bazı kesimlerin de işine gelmekteydi. Şîîler, her ne kadar Alamut Seferi'nde büyük bir darbe alsalar da kalede bulunanların terör faaliyetlerinde bulunmaları sebebiyle bu olay karşısında sevinç duydular. Bağdat Seferi'nde de çatışma içerisinde oldukları Müslümanların bozguna uğraması sebebiyle de İlhanlıların safına geçtiler. Çünkü Şîîler, Sünni kesim ile imamlarının türbesinin yağmalanması sebebiyle münakaşa halindeydi. Onların bu saf değişikliği sürekli olarak Sünni Müslümanların isyanıyla karşılaşan İlhanlıların bölgede daha rahat olmasını sağladı. Bu sayede Şîî ve İran kültürü etkileşim içinde oldular.³⁷³

İlhanlıların Şîîlerle olan bu yakın münasebeti ve Anadolu'ya yaptıkları akınlar, Müslüman din adamları ile iyi ilişkilerin gelişmesinin önüne geçti. İlhanlılar yaptıkları yıkım izlerinin silinmesi adına hâkim oldukları coğrafyada bulunan halkın liderleri ile iyi geçinmeleri gerektiğinin şart olduğunu bilmekteydiler. Tasavvufi toplantıların yapılmasına ve bu toplantıları düzenleyenlere eskisi gibi baskı yapmamaları sayesinde onları yanlarına çekebildiler. Müslüman liderlerin ve Türk beylerinin İlhanlı yöneticileri ile olan yakın halleri korku havasının yok olmasını ve Müslüman isyanların azalmasını sağladı.³⁷⁴

³⁷² *Tuhfetü'l-Memlûk (Siyasetname)*, 65.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 66-67-68-69.; Alan, "İdari Gelenekte Süreklilik ve Kırılma (Büyük Selçuklu-İlhanlı-Timurlu)", 340.

³⁷³ Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 79-80-81.

³⁷⁴ Hamidreza Mohammesnejad, "Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem", *TAD*, 34(57), Ankara 2015, 106.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 70-71-73-130.; Mustafa Akkuş, "Ateş ve Ocak Kültürünün Anadolu'da Yaygınlaşmasında Moğolların Etkisi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 68, 2013, 15.

Müslümanlar, Moğolların hayvanları parçalayarak yeme şekillerinden ziyade İslami usullere uygun olarak yemektedirler. Bu nedenle İlhanlılar Müslümanlığa geçtikleri zaman şeriatın yasayla çelişmesi sebebiyle ilk zamanlar adapte olmada sıkıntı yaşadılar.³⁷⁵ Abaka'nın kardeşi Teküder, İlhanlıların Müslümanlığa geçişinde ilk kıvılcımı ortaya çıkarsa da geniş çaplı bir din değişikliği meydana gelmedi. Fakat Gazan zamanında İslam resmi din haline getirilerek Müslümanlar dışındakilerin sahip olduğu ibadethaneler dâhil her şey ortadan kaldırıldı.³⁷⁶

Sonuç olarak Abaka'nın toprakları üzerinde yaşayan halka gösterdiği eşit hükümdarlık anlayışı onun din bakımından hoşgörülü bir kimse olduğunu göstermektedir. Hatta öyle ki şair Sa'di Şirâzi, Şeyh İzzeddin Aybek Baba³⁷⁷, veziri Celâleddin Hotanî (Kuttanî) ile olan münasebetleri Müslümanlığa karşı sert bir tutumu olmadığını açıklar. Öyle ki şair Şirâzi'den nasihatte bulunmasını istediğinden Şirâzi meşhur nasihatnamesini Abaka'ya ithafen yazmıştı.³⁷⁸ Abaka'nın bu hareketleri her ne kadar Müslümanlığa sempatisi olduğunu gösterse de zaman zaman bazı devlet adamlarına domuz eti yedirmeye de çalıştığını söylememek mümkün değildir. Yanında bulunan Hristiyan idarecilerinin tesirinde de kalarak Müslüman ibadet yerlerini yerle bir ettirmiştir. Bunlara ek olarak Abaka'nın Müslüman liderlere olan bu yakınlığından sonra İlhanlıları İslam'a çağırarak isteyen Hoy Ata adlı bir şeyh İlhanlılarda bulunan putları yıkıp ateşe oturdu. Hatta Firdevsî onun bu mucizelerinden etkilenen Abaka'nın

³⁷⁵ C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 248.; Kar, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, 22.; Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 538.

³⁷⁶ Judith Pfeiffer, "Reflections on a 'Double Rapprochement': Conversion to Islam Among the Mongol Elite During the Early Ilkhanate", Linda Komaroff (Ed.), *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, Brill Press, Leiden 2006, 369.; Alan, "İdari Gelenekte Süreklilik ve Kırılma (Büyük Selçuklu-İlhanlı-Timurlu)", 339.; Manz, *Timurlenk*, 23.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 84.; Hanifi Şahin, "Câmiu't-Tevârih'e Göre Gazan Han'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları", *Bilig*, 73, 2015, 208.

³⁷⁷ Aybek Baba, sadece dini şahsiyetiyle değil siyasi kimliğiyle de ön plana çıkmıştı. Sünniliğe karşı aldığı tavır ve yaptığı Şîi propagandaları onun Pervâne eliyle Anadolu'da barınamamasına neden oldu. Baybars'ın yanına sığınma girişimi de sonuçsuz kalınca Pervâne'nin bu olaylara sebep olduğunu düşünerek Abaka'nın sarayına gitti. Abaka'nın hizmetindeyken Pervâne ve Baybars arasında ittifak olduğunu öne sürerek bu olayı araştırma görevini aldı. Abaka'nın yanında fazlasıyla değeri olan Pervâne, Aybek'in ortaya döktüğü mektuplar yüzünden idama mahkûm oldu. Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şii*, 205-206.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 76-77.; Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine", 216.

³⁷⁸ Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın", 536.; Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, 185-186.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 408.

ve çevresindekilerin Müslüman olduğunu söylese de Abaka'nın ölene kadar Müslümanlara yaptıkları onun Müslüman olduğu düşüncesini desteklememektedir.³⁷⁹

4.4.4. Budizm

MÖ. VI. asırda ortaya çıkan Budizm inancına göre iyi işler yaparak her türlü duyguya eşit tepki vermek kişiyi üstün kılmaktaydı. Birinci yüzyılda Hint coğrafyasıyla beraber Tibet ve Çin'de yaygınlık kazanan bu din, düşünerek doğruyu bulmaya fazlasıyla önem vermekteydi. Kutsal kitaplarına Tom (Nom), din görevlilerine ise Huşan denmekteydi. Dinin öğretilerini yaymaya çalışan Siddharta Guatama Sakyamuni "Buda" yani aydın kişi olarak anılmaktaydı. İlk zamanlar sözlü olarak yayılmaya başlayan bu din, MÖ.I.-MS.I. arasında yazıya geçirilmeye başlandı. Hinduizm inancına aykırı olan bu din çok tanrıcılığı da kabul etmemekteydi. Herhangi bir Tanrıyı kabul etmeme yahut reddetme durumunun olmaması bu dinin pek çok kesim tarafından ilgisini çekerek taraftar kazanmasını sağlamıştır. Cengiz Han'ın tüm dinlere ve din adamlarına karşı bir hoşgörü halinin olması Moğolların 603/1206'daki Çin seferi sırasında Budizmi benimsemesini kolaylaştırdı.³⁸⁰

Şamanlığın daha çok göçebe kültüre hitap etmesi yerleşik hale geçmeye çalışan Moğol ahalisinin Budizmi mantıklı bulmasını sağladı. Mengü'den itibaren Hanlar nezdinde saygı gösterilerek korunan bu din sürekliliğini devam ettirdi. Abaka da bu dini koruyanların başında gelmekteydi.³⁸¹ İlk zamanlara göre ilme daha fazla önem veren Abaka ve babası Hülâgû'nun Budizm inancına mensup din adamlarına gösterdikleri hürmet bu dini kabul etmiş olmaları seçeneğini akla daha yatkın hale getirdi. Bununla beraber büyükleri için bu dine saygı gösterdikleri bilinen Abaka ve babasının bu dini kesin olarak kabul ettiklerine dair bilgi de bulunmamaktadır. Sonuç itibariyle Grousset

³⁷⁹ Firdevsi-i Rûmi, *Manzûm Hacı Bektâş Veli Vilâyetnâmesi*, (Haz. Bedri Noyan), Aydın 1986, 250-251.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 407.; Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994, 58.; Jackson, *The Mongols and the West 1221-1410*, 174.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 340-341.

³⁸⁰ M. İgnatiyeviç, *Cengizhan ve Timurlenk Devirlerinde Moğol-Tatar ve Orta Asya Milletlerinin Harb Sanatı ve Fütuhâtı*, (Çev.: Bahattin Kuban), E. U. Yay., Ankara 1953, 15.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 349.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 139.; Haykıran, *Moğollar ve Mevlana*, 81.; Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, 126.

³⁸¹ Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 343.; C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 246.; Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 37.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 348.

Budist olduğundan bahsetse de Yazıcızâde tarafından putperestliğe ılımlı olduğundan bahsedilen Abaka'nın Şaman inancına mensup olduğuna dair veriler daha fazla olduğu için bu inanç daha da ön plana çıkmaktadır. Abaka'dan sonra gelen Müslüman İlhanlı idarecilerinin Budizme ve din adamlarına eski kıymeti vermemeleri bu dinin geniş çevrelere yayılmasının önüne geçmiştir.³⁸²

4.5. ABAKA DÖNEMİ MALİ, İDARİ, ASKERİ ve SİYASİ YAPI

Pek çok devlette olduğu gibi İlhanlı Devleti'nde de sürekliliği olan para sistemine ihtiyaç vardı. Altı dirhem bir dinara eşit olduğu para sisteminde İlhanlılar için dinar geçerliydi. Hassas ölçü yapıldığı zaman karat kullanılsa da genel olarak miskal yaygındı.³⁸³ Paralar, Hülâgû zamanından itibaren Tebriz başta olmak üzere çoğunlukla Bağdat ve Musul'da basılmaktaydı. Yazıyla basılan paralar bazen de rakamla darp edilmekteydi. Ayrıca Hicri takvim de kullanılmaktaydı. Ağırlıkları bölgelere göre değişiklik gösteren paraların oranı Kafkasya'da az iken Fars civarında daha fazlaydı. Bunun nedeni ilkel basım ve bölgelerin kendi ölçü sistemleri olmasıdır. Anadolu ise para darbında belirli olan hiçbir sisteme uymamaktaydı. Çünkü İlhanlıların atadığı vezirler tarafından yönetilen Anadolu'da tam hâkimiyet tesis edilememişti. Bu etkin olma durumu ilerleyen zamanlarda kurulacaktı. Kimi zaman paralarda birden fazla darp yerinin ismi bulunmaktaydı. Bazen de din politikası yapmak adına ölen halife adları zikredilmekteydi.³⁸⁴

Abaka'nın paralarında tahta çıkışından beş yıl sonra kadar da babası Hülâgû'nün ismi zikredilmekteydi. Bunun sebebi daha önce bahsedildiği gibi Abaka'nın ancak beş yılın ardından Kubilay'dan izin almasıydı.³⁸⁵ Paralar, Arapça başta olmak üzere Farsça, Gürcüce, Uygurca, Ermenice, Çince gibi dillerde basılmaktaydı.

³⁸² Yuvalı, "Kuruluş Döneminde İlhanlı Devleti'nin Dış Politikasında Batı Dünyası'nın Yeri", 375.; Sümer, "Abaka", 3.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 349.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 39-40-41.; Temizsu, *Yasak*, 196.

³⁸³ Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası*, 1, İstanbul 1931, 15.; Yapı Kredi Koleksiyonları, *Ak Akçe: Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, Yapı Kredi Para Koleksiyonları, İstanbul, 27.

³⁸⁴ Lindner, "Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar Arasında", 149.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 20-21-22-23-24-29.; Yapı Kredi Koleksiyonları, *Ak Akçe: Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, 25.; Demircan, *Orta Anadolu'daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, 187.; Danuu, "İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cûveynî", 136.; Özgüdenli, "Türkiye'de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi", 202.

³⁸⁵ Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 251.; Manz, *Timurlenk*, 27.

Moğol Hanlıkları içerisinde ön ve arkası farklı iki dil (Arapça-Moğol) olmak üzere para darbeden ilk lider Abaka'dır. Paralarda babasının döneminde olduğu gibi “*Kaan-ül-a'zam, Padişah-ı cihan, Kaan-ül-adil, Kaan-el Adel*” ibareleri bulunmakla beraber Kuran ayetleri de görülmektedir.³⁸⁶

İlhanlılarda tabii olan devletlere kendi adlarını yazmamaları şartıyla para basma hakkı verilmekteydi. Fakat Gazan Han ile beraber bu duruma paradaki istikrarın sağlanması sebebiyle son verildi.³⁸⁷ Paranın Hülâgû ve Abaka zamanındaki artan değeri Teküder'den itibaren ekonominin bozulmasıyla düşüşe geçti. Çünkü Abaka dönemindeki liyakatsiz kişilerin görevlerde bulunması işlerin kötüye gitmesine sebep oldu. Geyhatu, Kubilay dönemindeki gibi kâğıt para çıkararak durumu kurtarıp halk elindeki altınların hazineye nakledilmesi amacını taşısa da başarısız oldu. Bozulan sistem halkın dilinden daha iyi anlayan Müslüman devlet adamlarının faaliyetleri sayesinde ve Gazan Han reformları zamanında aynı ölçüde paranın bastırılmasıyla giderildi.³⁸⁸

İlhanlı Devleti, tarım devleti olduğundan ötürü toprakları canlandırmak adına faaliyetler yürütmüştür. İlhanlar, çiftçilere destek olarak yağmalar ve istilalar yüzünden verimsizleşen toprakların zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır.³⁸⁹ Verimsiz olan topraklar sebebiyle zaruri olarak hayvancılığa yönelik baş gösterdi. Aslında İlhanlılar İran'da yerleşik yaşama geçmeden önce göçebe bir hayat yaşadıklarından hayvancılık pekte yabancı oldukları bir olay değildi. Anadolu (Aksarây, Kırşehir, Niğde, Delice, Niksar-Beyşehir), Azerbaycan (Errân, Mugan, Sefîd-Rûd, Bağdad, Diyâr-ı Bekir-Aladağ, Konkur, Sugurluk, Siyâh-kûh), ve Horasan'da (Mâzenderân, Merv, Âbiverd, Herât-Demâvend, Râdekân, Badgîs, Cüveyn) bulunan pek çok kışlak ve yaylalara sahip idiler. Hatta yerleşik yaşama geçmelerine rağmen yaylaya çıkmaktaydılar. Mugan ve Aladağ yaylaları bu yerlerin başında gelmekteydi. Yaylaklarla beraber koruganlarda

³⁸⁶ Yapı ve Kredi Bankası A. Ş., *İran Moğolları ve Altın Paraları*, 8.; Ender, *Abaka Han'ın Darp Ayları Yazılı Gümüş Sikkeleri (663-680/1265-1282)*, 9.; Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 25.

³⁸⁷ Ender, *Abaka Han'ın Darp Ayları Yazılı Gümüş Sikkeleri (663-680/1265-1282)*, 7.; Ayhan-Şengün, “Anadolu Beyliklerinin ve Osmanlı Beyliği'nin İlhanlılar Adına Kestirdiği Sikkeler”, 1163.

³⁸⁸ Uyar, “Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri”, 125-134.; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, 160.; Gündegül Parlar, “Ahlat ve Çevresinde Darbedilen İlhanlı Sikkeleri”, *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 8-10 Eylül 2004-Van*, Okyanus Yay., İstanbul 2006, 142.

³⁸⁹ Hoffmann, “İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)”, 334.; Uyar, “Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri”, 126.

bulunmaktaydı. Abaka'nın babası zamanından beri kullanılan ve Ağrı Dağı civarında bulunan koruganlardan biri Abaka ile beraber oğlu Argun zamanında da aktif olarak kullanıldı.³⁹⁰

İstilalar yüzünden bozulan ekonomik yapının düzelmesini isteyen Abaka, diğer devletlerde olduğu gibi gelirlerini arttırma yoluna gitti. Devlet adamlarından Tûsî, Abaka'ya iktisadi kalkınma için risaleler sundu ve İlhanlıların gelir ve giderlerini metinler haline getirdi. Hükümdarın, ailesinin ve çalışanlarının giderlerinin fazla olması da gelirleri arttırma sebebi oldu. Harac (Toprak vergisi), Tamğa/Tamgavât (Sermaye vergisi), Merâ'î (Hayvan vergisi), Cizye (Baş vergisi), savaşlarda elde edilen ganimetler ve tabii devletlerin vermekle mükellef oldukları vergiler İlhanlıların gelirlerini oluşturmaktaydı. Vergiler her ne kadar ilk zamanlar halkı zorlasa da ekonominin düzenlenmesi ile ağır şartlar yumuşatılmaya çalışıldı.³⁹¹ Devletin ekonomiyi düzeltme çalışmalarına rağmen vergi memurlarının keyfi davranışları halkın iyice zayıflamasına sebep oldu. Çünkü memurlar vergileri yer yer on beş katına çıkarmaktaydılar. Para tahsilinde görevli bu memurlara Bitikçi adı verilmekteydi. Çoğunlukla Türklerden seçilen Bitikçilerin elde ettiği bu haksız kazançların tahsil zamanı erkeklerin gizlenmesine sebep olmaktaydı. Tahsil edecek bir şey bulamayan memurlar da kadınları götürmekteydiler. Çünkü halkı, toprağıyla beraber kendi malları olarak kabul etmekteydiler.³⁹²

Tusî, İlhanlı toplum yapısını dörde ayırmıştı. *Ehl-i seyf*, düzenden sorumlu olan tabakaydı. *Ehl-i mezra* gıda tedarik eden topraktı. *Ehl-i kalem* aydın düşünce sahipleriydi. *Ehl-i muamele* ise ticari ihtiyacı temin eden kesimdi. Fakat bu dönemdeki her kademe bozulmuştu. Eşkîyalar halkı rahatsız ettiği için göçler meydana geldi. Zinanın yaygınlaşması ahlak değerlerini yerle bir etti. Öyle ki kadınlar bu işe zorla

³⁹⁰ Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", 244-257.

³⁹¹ Nasirüddin et-Tûsî, *Risâle Der Resm Vo Âyîn-e İlkhâni (Devlet Finansı Üzerine Düşünceler)*, 38-39-40.

³⁹² Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, 118.; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 218.; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 134-135.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 304-305.; Tuncer Gülensoy, "Anadolu'da Moğolca Yer Adları ve Rumelideki İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(11), 1981, 127.; W. Barthold, "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, İstanbul 1931, 135.

sürüklenmekteydi. İşlerin ehil kimselere verilmemesi de torpilin ve birimlerdeki liyakatsizliğin hat safhaya ulaşmasına sebep oldu.³⁹³

Üst düzey görevlilerin vergiden muaf tutulmalarına ek olarak halkın malını istedikleri gibi kullanabilme durumları, halka borç vererek onları kendilerine bağlamalarına sebebiyet vermekteydi. Onların bu haline hazine memurlarının hırsızlığı, diğer görevlilerin rüşvet, zenginlik hırsı da eklenince ekonomi daha da kötüleşmeye başladı. Ancak bu düzen, Gazan Han'ın (1295-1304) reformları döneminde ortadan kaldırıldı.³⁹⁴ Din adamları ve zenginlerle beraber üst düzey memurlara tanınan vergiden muaf olma durumu gücü yetmeyen kimseleri zorlama amacı da gütmemekteydi. O yüzden çoğunlukla fazla hayvanı olan insanlardan da vergi alınmaktaydı. Yine de aristokrat kesime tanınan bu ayrıcalık onların vergi memurları gibi bu imtiyazı kötüye kullanmalarına sebep olmuştur. Zenginliklerini genişletme amacı güden aristokratlar rüşvet gibi uygunsuz uygulamalara başvurmakta idi.³⁹⁵

Moğol orduları, Cengiz Han zamanından beri düşmana korku veren hareketlerde bulunmuşlardı. IV. İnnocentius'un gönderdiği seyyah Carpine, savaş sırasında ihanet edenlerin kesinlikle affedilmediğini bildirerek savaş alanını terk eden askerlerin idama mahkûm olduklarından bahseder. Ordular savaşlara düzenledikleri av oyunları ile hazırlanmaktaydı. Savaş sırasında kalabalık görünmek isteyen ordu, asker süsü verdikleri nesnelere ile düşmana gözdağı vermekteydi. Türklerin savaş taktiği olan Turan'a benzer bir sistem kullanan Moğollar, düşmanlarını geri çekilme süsü vererek kısıp aldıktan sonra imha etmekteydi. Bu sistem ve anlayışların tümü İlhanlı Moğollarında da kullanılarak pek çok zafere imza atıldı. Devlet adamlarından biri olan Beylerbeyi de ordunun en üstünde bulunup merkezde oturarak ulus beylerini kendi bölgelerine göndermekteydi. Bu şekilde disiplinli bir yapıyla hareket eden ordu, her ne kadar pek çok seferde gücünü kanıtlaya da daha yeni keşfetmeye başladığı alanlardaki yaptığı savaşlarda başarısızlıklarla da karşılaşabilmekteydi.³⁹⁶

³⁹³ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 220-221.

³⁹⁴ Dayı, "Câmiü't-Tevârih'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdarî Teşkilatı ve Bayındırlık", 241.; Daei, "Moğol İstilas Dönemi'nde İran'ın Sosyal Yapısı ve Malî Durumu", 294-295-296.; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 340.

³⁹⁵ Uyar, "Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri", 131.; Temizsu, *Yasak*, 207-208.; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 550.

³⁹⁶ Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname (1245-1247)*, 52.; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar*

İlhanlı ordusunda Keziktân³⁹⁷, Yezeke, Menkalay (Mengkalay), Gecige, Haşerî ve Ağruk adlarında birlikler bulunmaktaydı. Cengiz Han zamanında oluşturulan hassa ordusu olarak faaliyet gösteren Keziktân birliği, İlhanlılar devrinde emîrlerden oluşmaktaydı. Hanın savaşa katılması durumunda onlar da savaşa iştirak ederdi. Keşif birliği olarak faaliyet gösteren Yezeke ise casuslarla beraber savaşa gidilecek yer yahut savaşın karşı tarafları hakkında bilgi getirirlerdi. Menkalay, öncü birlik anlamına gelmekte olup İlhanlı ordusunun başarılar kazanmasında önemli bir yer edinmiştir. Gecige, ordunun arkasını kollayan artçı birlik manasına gelmekteydi. Haşerî, İlhanlıların savaştığı yerlerden işlerine yarayacak erkekleri karşılaştıkları saldırılara önlem olması adına ordunun ön kısmında bulundurdıkları birlikti. Ağruk her orduda olduğu gibi arkadan gelerek askerlerin ihtiyaçlarını karşılayan ve yükleri taşıyan gruptu. Ordunun birliklerine ek olarak Ermeni ve Gürcüler gibi İlhanlıların sayıca fazla olmalarına olanak tanıyıp onlara destek sağlayan yardımcı kuvvetler de bulunmaktaydı.³⁹⁸

Askerler maaş almamakla beraber elde ettikleri ganimetler sayesinde bile zenginleşebilmekteydiler. Buna ek olarak belirli bir tarih olmaksızın askerlere dinar dağıtıldığı bilgisi de mevcuttur. Fakat sonraki zamanlarda fetihlerin azalmasıyla mecburi olarak maaş sistemine geçildi.³⁹⁹ Askerler, İlhanlıların ilk zamanlarında diğer halk gibi vergilerini de vermek zorundaydı. Sürekli yolculuk yapan askerler, posta teşkilatı ve binek hayvanların kullanımında da vergi vermekteydiler. Hem maaş almamaları hem de bu vergiler askerlerin üzerine yük idi. Öyle ki masraflar sebebiyle Moğol kızları ile evlenmekten uzaklaşarak Türkleşmeye ve İranlılaşmaya başladılar. Fakat 678/1280 başlarında bu vergiler kaldırıldı. Hatta toprakların fazla olmasıyla

Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. yy - XVI.yy, 110-111.; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri", *AÜDTCFD*, 49(1), 2009, 34.; Uyar, "Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri", 134.; Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 550.; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, 134.; Abdurrahman, *Papaların Tarih Boyunca İslâm-Türk Düşmanlığı*, 57.; Harold Lamb, *Cengiz Han*, (Çev.: Ali Naci), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931, 222.

³⁹⁷ Kaynaklarda Geziktan, Keşiktân olarak geçer. Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri", 297.

³⁹⁸ Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", 245.; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri", 297-298-299-300-301-304.

³⁹⁹ Temizsu, *Yasak*, 205.; Uyar, "Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri", 129.

beraber ihtiyaçların artması sebebiyle de alınan vergilerin bazıları onlara dağıtılmaya başlandı.⁴⁰⁰

İlhanlı idaresinde diğer devletlerde olduğu gibi divan, beylerbeyi, vezir unvanları bulunmaktaydı. Müslüman Türklerle münasebet içerisinde olup son dönemlerinde Müslümanlığa geçmeleri bu unvanların devlet bünyesinde yer etmesini sağladı. Sadece unvanlar değil uygulamalar da Türklerden örnek alınmıştı. Tahta çıktuktan sonra cülus bahşişi verilmekteydi ve bu bahşiş her ne kadar azameti gösteriyor olsa da ekonominin bozuk olduğu dönemlerde devlete sıkıntı çıkarmaktaydı. Devlet adamları pek çok yetkiye sahipti. Bu durumda suikastların ortaya çıkmasına sebep olmaktaydı.⁴⁰¹

İlhanlıların İran coğrafyasında büyük bir güç haline gelmesi Arapça karşısında kıymeti kalmayan Farsça'nın yeniden önem kazanmasını sağladı. Bununla beraber Moğol istilalarının başlangıç aşamasında huzurlu bir ortam olduğu için Anadolu'ya göç eden âlim ve fikir adamlarının ortaya koydukları edebi eserlerde Türkçenin yaygınlık kazanmasını sağladı. Hatta öyle ki İlhanlıların Anadolu ile etkileşimi sonucu Türkçe daha geniş çevrelere hitap eden bir dil haline geldi.⁴⁰²

İlhanlılar, her ne kadar Memlüklerle olan anlaşmazlıkları sebebiyle onlarla kimsenin ticaret yapmamasını emretse de köle ticareti münasebetiyle ortak hareket ettiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır.⁴⁰³ Tüm vergilerden uzak tutulan posta teşkilatı da yollar üzerinde kurularak seyyahlara ve ticareti gerçekleştiren tüccarlara kolaylık sağlamaktaydı.⁴⁰⁴

4.6. ABAKA DÖNEMİ MİMARİ YAPI

Moğollar, inançları gereği önemli bir sefere girişecekleri ya da tahta çıkacakları zaman müneccimler tarafından belirlenen günlerin dışına çıkmamaya özen

⁴⁰⁰ Uyar, "Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri", 131-132-134.

⁴⁰¹ Yuvalı, "İlhanlı Devleti", 550.

⁴⁰² Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, 42.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 128-129.; Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, 40.; Özgüdenli, "Türkiye'de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi", 203.; Kemal Ramazan Haykıran, "İlhanlı Devrinde Sürdürülen Eğitim Faaliyetlerine Bir Bakış ve İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Han'ın Eğitim Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, 9(26), 2016, 16.

⁴⁰³ Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, 176-177.

⁴⁰⁴ Temizsu, *Yasak*, 206.

göstermekteydiler. Bu nedenle devletin münecimlerinden olan Tûsî, devlet ileri gelenleri arasında kıymetli bir yere sahipti. Ancak onun astrolojiye, genel olarak bilime gösterdiği ilgi diğerlerini cezbetmemekteydi. Hatta Hülâgû, böyle bir şeyin gereksiz olduğunu düşündüğünden Tûsî'ye rasathanenin yapımı için izin vermemekteydi. Buna rağmen Tûsî, rasathanenin yapılmasıyla bilimsel faaliyetlerini daha rahat bir şekilde yürütebileceğini düşündüğünden bir dağın yamacından aşağıya kaya fırlattı. Herkes korku içerisinde kalırken durumu daha önceden haber verdiği Hülâgû da herhangi bir endişe oluşmadı. Rasathanenin yapımına izin verdiği takdirde başlarına gelebilecek pek çok felaketi daha önceden görerek oluşması muhtemel sıkıntılardan bu şekilde kurtulabileceklerini söyleyerek gerekli izni aldı. Tûsî'nin İlhanlıların ilk merkezi olan Meraga'da yaptırdığı bu rasathane İlhanlı döneminin en önemli mimari eserleri arasına girmeyi başarmıştır.⁴⁰⁵

Nureddin Caca, Moğolların Kırşehir emîri idi. Bu nedenle ahilerin ve diğer halkın Moğollara karşı başlattığı isyan hareketlerini Moğol emîri olarak durdurma görevini üstlenmişti. İsyanı bastırmada başarılar sağlayan Caca, isyancıların hepsini kılıçtan geçirerek büyük yankı uyandırdı. Nureddin Caca tarafından yarısından fazlası Kırşehir'de ortaya konan Cacaoğlu Vakfiyesinde Mescid, Mektep, Han, Darussuleha, Hamam, Hankah, Cami, Buzhane, Medrese, Köprü, Çeşme, Kale, Zaviye ve Türbe gibi pek çok yapı bulunmaktaydı.⁴⁰⁶ Vakfiyede meşhur Moğol noyanlarından olan Samagar'ın ismi şehit adlarının en başında anılmaktadır. Onunla beraber Toko Noyan da zikredilmektedir. Bunlara ek olarak aristokratların mülklerine de değinilmektedir. Fakat bu vakfiyeyi bu kadar değerli kılan şey Arapça-Moğolca yazılan belgeye Moğol askeri sınıfının da imza atmasıydı. Çünkü vakfiye, İslam kültürünün izlerini taşımakla beraber bu işletmelere gelişigüzel müdahale edenlerin Tanrı tarafından cezalandırılacağı şeklinde bir maddeyi de bünyesinde barındırmaktaydı.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 153-154.; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 222.; Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, 405.; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 337.; Diler, *İlhanlılar: İran Moğollarının Sikkeleri*, 247.; Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, 170.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, 341.; Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 63.; Dabbağ, "İlhanlılar Devrinde Meraga Rasathanesi çevresinde yetişen Bilginler ve Eserleri", 9-10.; Demircan, *Orta Anadolu'daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, 189.; George Saliba, "Horoscopes and Planetary Theory: Ilkhanid Patronage of Astronomers", Linda Komaroff (Ed.), *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, Brill Press, Leiden 2006, 357.

⁴⁰⁶ Ek 1. Zafer Bayburtluoğlu, "Caca Oğlu Nureddin'in Vakfiyesi'nde Adı Geçen Yapılar." *Vakıflar Dergisi*, 25, 1995, 8.

⁴⁰⁷ Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, 206-218.;

İlhanlı veziri olan Şemseddin Cüveynî, Sivas'ta Çifte Minareli Medreseyi inşa ettirdi. Bu yapı Cüveynî Darülhadiisi olarak da bilinmektedir. Fakat Osmanlının son yıllarında kullanılamaz hale geldiğinden ötürü ön cephesi hariç yıktırılmıştır. Sâhib Ata da Kayseri'deki Sahabiye Medresesine ek olarak Sivas'ta Gök Medrese vakfiyesini yaptırmıştır. Sivas'ta yapılan diğer bir yapı ise Buruciye Medresesidir. Eseri, Müslüman bir zengin olan Muzafferüddin Burucirdi yaptırmıştır. Erzincan'da piskopos olan Ter-Sarkis'in 667/1269'da yaptırdığı Kutsal Kurtarıcı Manastırı Abaka Han döneminde yapılan önemli yapıtlardandır.⁴⁰⁸

Tüm yapılar içerisinde en göze çarpanlardan biri ise Abaka'nın sarayıdır. Saray, 1270-1275 arasında Tahtı Süleyman'da⁴⁰⁹ ejderha ve anka kuşu tasarımlarıyla süslü olarak inşa edildi. Galstyan'a göre ise bu saray Arrân'da bulunur.⁴¹⁰ Bahsi geçen eserlerin Abaka Han döneminde inşa edilmesiyle beraber eserler bu kadarıyla sınırlı kalmamıştır. Kırşehir Fatma Hatun Kümbeti, Amasya Darüşşifası, Niğde Hüdavent Hatun Kümbeti, Niğde Sungur Ağa Camii ve Türbesi, Tokat Nureddin İbni Sentimur Türbesi, Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi ve Türbesi ve Niksar Çöreği Büyük Tekkesi bunlardan bazılarıdır ve Abaka'nın ardılları tarafından yaptırılmıştır. İlhanlıların Anadolu halkı ile gelişen ilişkileri mimari yapılarını da etkilediğinden dolayı çoğu eserde Selçuklu izlerini görmek mümkün olabilmektedir. İlhanlıların İslamı kabul etmesinden önce pek çok eserde İlhanlı-Türk süslemelerine rastlanırken İslamın benimsenmesiyle birlikte yapıların çoğu yerini İslami süslemelere bırakmıştır.⁴¹¹

Temir, "Kırşehir'de Bulunan 1272 Tarihli Moğolca Vakfiye", 283.; Uyar, "Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri", 131.; Akkuş, "Ahi Evren'in Moğol Tahakkümüne Bakışı ve Ahilerin Moğol Karşıtlığının Sebepleri", 336.; Erdem, "İlhanlılar Dönemi'nde Ankara", 134.; Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine", 222.

⁴⁰⁸ Selçuk Mülayim, "İlhanlı Dönemi Anadolu Plastiğinde Asya Çağrışımları", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1, 2016, 278.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 51-52.

⁴⁰⁹ 2003'te beri Dünya Mirası olarak kabul edilen bu site Bijar'ın kuzeybatısına Meraga'nın ise güneydoğusuna 100 km uzaklıkta yani İran'ın Batı Azerbaycan bölgesinde bulunur. Dietrich Huff, "The İlkanid Palace at Takht-ı Sulayman: Excavation Results", Linda Komaroff (Ed.), *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, Brill Press, Leiden 2006, 94.

⁴¹⁰ Allsen, *Commodity and Exchange in the Mongol Empire*, 107.; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 52.

⁴¹¹ Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 1982, 88.; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas", 76.; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, 106.; Demircan, *Orta Anadolu'daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, 188-189-190.; Aytaç, *Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri*, 127.; Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, 41-42.; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 277.; Mehmet Kulaz-Eylem Güzel-Selami Reisoğlu, "Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki İlhanlı

SONUÇ

Cengiz Han, kurmuş olduğu Moğol İmparatorluğu ile dünyanın seyrini değiştirecek adımlar atmıştır. Dünya gücü haline gelmeyi hedefleyen Cengiz, tahta oturduğu 1206'dan itibaren çevresindeki devletleri dize getirme çabasında olmuştur. Onun bu çabası kendi dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Nitekim Cengiz'in çocukları babalarından bayrağı devralmışlardır. Yer yer taht kavgaları yaptıklarına şahit olunan Moğollar Cengiz Yasasına sıkı sıkıya bağlıydılar. Bu da onların dünyaya uzun yıllar hükmetmesine büyük katkı sağlamıştır. Çünkü disiplinli halden taviz vermeyen idareci, her ne kadar yasanın kendisine tanıdığı sınırsız yetkilerden faydalanıyorsa da devlet yönetimini her şeyin önünde görmekteydi.

Cengiz'in fethettiği toprakların bazıları merkezden uzak olduğu için bu bölgelerdeki denetim tam anlamıyla sağlanamamaktaydı. Noyanlar ile denetim sağlamak isteyen Büyük Han'ların bunun fayda vermediğini anlamalarıyla hanedana mensup olan Hülâgû önderliğindeki grup İran dolaylarında görevlendirildi. Hülâgû idaresindeki topluluk başta İsmâîliler olmak üzere bölgede kargaşa çıkaranlara ağır darbe vurdular ve daha da ileri giderek yıllardır varlığını sürdüren Abbasi Hilafetini ortadan kaldırdılar. Abaka da idareye geçtiği zaman babasının izinden giderek çevre beylik ve devletlere aman vermedi. Abaka'nın hükümdarlığı süresinde uğraştığı en büyük sorun Memlüklerdi. Cengiz zamanından beri yenilgiyle karşılaşmamış olan Moğollar, Memlük Devleti sebebiyle peşpeşe yıkıma uğradı. İlhanlıların bulunduğu coğrafyada çevrelerinin Müslümanlardan oluşması ve Memlüklerden aldıkları darbeler bölgede tutunmaları konusunda sıkıntı yaratmaya başladı.

İlhanlıların seferlerinde başarısızlığa uğramaları ganimet elde etmelerine engel olduğu için ekonomik yapıda bozulmalar meydana geldi. Abaka yönetici kişiliğiyle bu sorunu ortadan kaldırmak adına halka daha şefkatli yaklaşarak vergileri aza indirdi. Ekonomi bu şekilde düzelmeye başlıyor olsa da Memlükler'e karşı alınan mağlubiyetler Cengiz'le başlayan Moğol korkusunun etkisini azalttı. Daha önce de 1260'taki Aynicâlût ile Moğol gücünün kırılabileceğini gören Anadolu halkı artık kuşatmalar sırasında teslim olmak yerine ölene kadar savaşmaya başladılar. Bu şekilde 1243 ile

Dönemi Kadı Mezar Taşları", *YYÜSBED*, 30, 2016, 274.; Osman Gazi Özgüdenli, "Bir İlhanlı Modeli: Rab'-i Reşidi'de Meslekler, Görevliler, Ücretler", *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri:9-10 Mayıs 2002*, Dünya Basımevi, İstanbul 2003, 105.

başlayan Moğol istilasından bunalan halk isyan yoluna girerek İlhanlılara ağır zayıat verdirdiler. Abaka'nın ölümünden sonra ise isyanlarla baş edemeyen İlhanlılar büyük sıkıntılar yaşadılar. Bu yüzden olsa gerek İlhanlıların Müslümanlaşması hız kazandı.

İlhanlılar her ne kadar merkeze bağlı bir devlet olsalar da Büyük Han Kubilay'ın ölümüyle bağlılıkları eskisi gibi olmaktan çıktı. Gazan devrinde ise bağlılıktan eser kalmadı.⁴¹² Son İlhanlı Hükümdarı Ebu Said'in 1335'teki ölümünden sonra oğlu olmadığı için tahta kimin geçeceği merak konusu oldu. Pek çok Moğol şehzadesinin ve devlet ileri gelenlerinin çatışmaları sonucunda netice alınamayınca İlhanlı Devleti tarihe gömüldü.⁴¹³

⁴¹² Abdulaziz Fehmi, *Târihü'd-Devleti'l-Moğoliyye Fî İran*, Dâru'l-Me'arif, Beyrut 1981, 153-154.; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 43.; İ. Togan, "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni", 578.

⁴¹³ Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hakim Olma Faaliyetleri", 101.; Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", 337.; Ayaz, *Memlükler (1250-1517)*, 81.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, Nazile, *Cengiz Han*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2001.
- Abdullah İbn Rıdvân, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'an Hitta-i Kırım*, (Haz. M. Akif Erdoğru-Selçuk Uysal), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2012.
- Abdurrahman, Münir, *Papaların Tarih Boyunca İslâm-Türk Düşmanlığı*, Fatih Matbaası, İstanbul 1967.
- Adji, Murad, *Avrupa Türkler ve Büyük Bozkır*, (Çev.: Zeynep Bağlan Özer), Doğu Kitabevi, İstanbul 2016.
- Adji, Murad, *Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti)*, (Çev.: Zeynep Bağlan Özer), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2001.
- Ağır, Abdullah Mesut, *Memlûklarda Ticaret*, Çizgi Yay., Konya 2015.
- Ahincanov, Sercan M., *Kıpçaklar*, (Çev.: Kürşat Yıldırım), Selenge Yay., İstanbul 2009.
- Ahmetbeyoğlu, Ali “Moğollar ve Komşuları”, Kürşat Yıldırım (Ed.), *Türk-Moğol Tarihi Bozkırın Avazı*, (ss. 91-100), Yeditepe Yay., İstanbul 2018.
- Aigle, Denise, *The Mongol Empire Between Myth and Reality*, Brill, Leiden Boston 2014.
- Aka, İsmail “Kerîmüddin Aksarâyî”, *DİA*, TDV Yay., 1989, II., 293.
- Aka, İsmail “Moğollar ve Timurlular Devri İle İlgili Türk Kaynakları”, *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası*, 1, 418-421.
- Akkuş, Mustafa, “Abâkâ Han’ın Dinî Şahsiyeti ve Anadolu’daki Uygulamaları”, *SUTAD*, 40, 2016, 73-85.
- Akkuş, Mustafa, “Ahi Evren’in Moğol Tahakkümüne Bakışı ve Ahilerin Moğol Karşıtlığının Sebepleri”, *2.Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, (ss.452-453), Ahi Evran Üniversitesi Yay., Kırşehir 2012.
- Akkuş, Mustafa, “Altın Orda-İlhanlı İlişkilerinde Dinin Rolü”, *Turkish Studies*, 11(11), 2016, 1-12.

- Akkuş, Mustafa, “Ateş ve Ocak Kültürünün Anadolu’da Yaygınlaşmasında Moğolların Etkisi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 68, 2013, 15-32.
- Akkuş, Mustafa, “Hülâgû Han Döneminde Anadolu’da Görev Yapan Moğol Komutanları”, *USAD*, 9, Konya 2018, 12-19.
- Akkuş, Mustafa, *İlhanlıların Anadolu’daki Dini Siyaseti*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud-i, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud-i, *Selçuki Devletleri Tarihi*, (Nşr.F.N.Uzluk), Ankara 1943.
- Aksun, Ziya Nur, *İslam Tarihi 2*, Ötüken Yay., İstanbul 1982.
- Alan, Hayrunnisa - İlyas Kemaloğlu, *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yay., İstanbul 2017.
- Alan, Hayrunnisa, “İdari Gelenekte Süreklilik ve Kırılma (Büyük Selçuklu-İlhanlı-Timurlu)”, Emine Uyumaz, Muharrem Kesik, Aydın Usta, Cihan Piyadeoğlu (Ed.), *Prof.Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan 75.Doğum Yılı 50. Akademik Yılı*, (ss.23-27), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.
- Algar, Hamid “Ahmed Teküder”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, II., 456-459.
- Algar, Hamid “Mâzenderânî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2003, XXVIII, 128-133.
- Ali, Şerefeddin (Yezdi), *Timur ve Tüzükâtı*, (Çev.: Kevser Kutay), Elma Yay., Ankara 2000.
- Alican, Mustafa, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yay., İstanbul 2016.
- Alinge, Curt, *Moğol Kanunları*, (Çev.: Coşkun Üçok), Sevinç Matbaası, Ankara 1967.
- Allsen, Thomas T., *Commodity and Exchange in the Mongol Empire*, Cambridge University Press, Britain 1997.
- Alp, İlker, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay., Edirne 2008.

- Andreasyan, Hrand D., “Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, 1(2), 1950.
- Anzerli, Cihan, *XVII. Yüzyıl Moğol Kroniklerinin Türk-Moğol Adetleri Yönünden Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2017.
- Anzerlioğlu, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yay., Ankara 2019.
- Arıcanlı, İsenbike Togan, “Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni”, Bülent Gül, Ferruh Ağca, Faruk Gökçe (Ed.), *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, (ss.63-67), Öncü Kitap Yay., Ankara 2013.
- Arıcanlı, İsenbike Togan, “Cengiz Han Devleti’nin Kuruluş Safhaları”, *Tarihte Türk Devletleri II*, (ss.6-10), Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1987.
- Arık, Feda Şamil “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 26(15), Ankara 1991, 27-57.
- Arsal, Sadri Maksudi, “Çinlilerin ve Moğolların Hüvey-Hu’ları ve Orhon Türk yazıtlarındaki Tokuz Oğuzlar”, *Journal Asiatique*, 1924, 227-242.
- Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1947.
- Arslan, İhsan, “Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han’ın Din Algısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), Haziran 2015, 190-192.
- Arslan, İhsan, *Moğollar Arasında İslamiyet’in Yayılışı*, Okur Akademi Yay., İstanbul 2014.
- Arslan, Mahmut, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1984.
- Avcı, Casim “İzzeddin İbn Şeddâd”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1999, XX, 56-60.
- Ayalon, David “The Great Yasa of Chingiz Khan”, *Studia Islamica*, 34, 1971, 47-52.
- Ayalon, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, (Çev.: Abdullah Mesut Ağır), TTK Yay., Ankara 2015.

- Ayan, Ergin, “Anadolu’da Moğol Hâkimiyetinin Sonu”, *Türk Kültürü*, 40(472), 2002, 449-465.
- Ayan, Ergin, *Plano Carpini’nin Moğolistan Seyhatnamesi (1245-1247)*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2014.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlükler (1250-1517)*, İSAM Yay., Ankara 2015.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlükler Devri’nde Vezirlik (1250-1517)*, İsam Yay., Ankara 2015.
- Ayazlı, Özlem, “Türk Dillerinde +Ga Eki”, *IJLET*, 5(3), 2017, 322-323.
- Ayhan Aydın -Tuncer Şengün, “Anadolu Beyliklerinin ve Osmanlı Beyliği’nin İlhanlılar Adına Kestirdiği Sikkeler”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri: Ankara 4-8 Ekim 1999*, (ss.59-77), TTK Yay., 3(2), Ankara 2002.
- Aytaç, Nazhan, *Anadolu’da İlhanlı Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Azizi, Muhammed, *Diyar-ı Aftab (Horasanşinasi)*, Tahran 1370.
- Bademci, Ali, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükâtı*, Ötüken Yay., İstanbul 2012.
- Bakıxanov, A., Gülüstani-İrƏm, *Azərbaycan Səp Elmər Akademiyası Nəşriyyatı*, Bakü 1951.
- Bal, Mehmet Suat, “Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, Konya 2006, 265-294.
- Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Kronik yay, İstanbul 2017.
- Barthold, Wilhelm, “Hulagu”, *İA*, MEB, İstanbul 1977, V/I, 74-78.
- Barthold, Wilhelm, “İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, İstanbul 1931, 135-159.
- Barthold, Wilhelm, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1927.

- Barthold, Wilhelm, *Tarihte Türk Dünyası*, Örgün Yay., İstanbul 2008.
- Barthold, Wilhelm, *Tezkire-yi Coğrâfyâ-yı Târîh-i İran*, (Çev.: Hamza Serdâdver), Tehrân 1308.
- Barthold, Wilhelm, *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, (Çev.: Hasan Eren), TTK Yay., Ankara 2006.
- Barthold, Wilhelm, *Uluğ Beğ ve Zamânı*, (Çev.: İsmail Aka), TTK Yay., Ankara 1997.
- Barthold, Wilhelm., "Abaka", *İA*, İstanbul 1978, I, 5-9.
- Bayburtluoğlu, Zafer, "Caca Oğlu Nureddin'in Vakfiyesi'nde Adı Geçen Yapılar." *Vakıflar Dergisi*, 25, 1995, 2-8.
- Bayram, Fatih "Ulu Arif Çelebi'nin İlhanlı Payitahtına Seyahatleri Hakkında Bazı Tespitler", *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 18(42), 2012, 2-11.
- Bazın, Marcel, "Kazvin", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, XXV, 210-230.
- Beksaç, Engin -Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İlhanlılar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, XX, 105-108.
- Benaketi, Fahreddin Davut, *Ravzatü Ulu'l-Elbab fî Marifetü't-Tevârîh ve'l-Ensâb (Târîh-i Benaketi)*, Haz. Cafer Şear, Tahran 1348.
- Bilge, Mustafa L., "Âmül", *DİA*, TDV Yay.; İstanbul 1991, 3, 21-23.
- Bilgili, Ali Sinan, "Tebriz", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2011, XL, 219-222.
- Bilgin, Orhan, "Atâ Melik Cüveynî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, 8, 41-43.
- Biran, Michal, "Rulers and City Life in Mongol Central Asia", David Durand-Guédy (Ed.), *Turko-Mongol Rulers*, (ss.1120-1124), Cities and City Life, Brill Press, Leiden 2013.
- Biran, Michal, *Cengiz Han*, (Çev.: Ahmet Fethi Yıldırım), Vakıfbank Kültür Yay, İstanbul 2019.
- Birgitt, Hoffmann, "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", *Cengiz Han ve Mirasçıları*, (ss.449-465), Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul 7 Aralık 2006-8 Nisan 2007.

- Blessing, Patricia, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*, (Çev.: Merve Özkılıç), Küy Yay., İstanbul 2018.
- Blessing, Patricia, *Rebuilding Anatolia After the Mongol Conquest*, Routledge, Londra 2014.
- Boyle, John A., *The Mongol World Empire 1206-1370*, London 1977.
- Boyle, John Andrew, *The Successors of Genghis Khan Rashîd al-Din Tabib*, Columbia University Press, New York and London, 1971.
- Boyle, John Andrew, *The Successors of Genghis Khan*, Columbia University Press, New York 1971.
- Brend, Barbara, "A Sixteenth-Century Manuscript from Transoxiana: Evidence for a Continuing Tradition in Illustration", *Muqarnas*, 11, 1994, 126-131.
- Browne, Edward G. "Suggestions for a Complete Edition of the Jami'u't - Tawarikh of Rashidu'd - Din Fadlu'llah", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Ocak 1908, 267-287.
- Caferoğlu, Ahmet, "Çayka'dan Şayka'ya", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1970, 21-24.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1994.
- Cahun, Leon, *Asya Tarihine Giriş*, (Çev.: Sabit İnan Kaya), Sea Yay., İstanbul 2006.
- Carpini, Johann De Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatname (1245-1247)*, (Çev.: Engin Ayan), Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.
- Carpini, Johann De Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, (Çev.: Ergin Ayan), Esen Yay, Trabzon 2001.
- Castex, Amiral, *Cengiz Han'dan Stalin'e*, (Çev.: Sururi Akalın), Deniz Matbaası, İstanbul 1939.
- Chailand, Gérard, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. yy - XVI.yy*, (Çev.: Engin Sunar), Doğan Yay., İstanbul 2001.

- Cihan, Cihat, “Türk Moğol Münasebetleri Açısından Tatarlar”, Semih Yalçın (Haz.), *60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman’a Armağan*, (ss.210-230), Seçkin Yay., Ankara 2003.
- Cüveynî, Alâüddîn Atâ Melik, *Tarih-i Cihan Güşa 2*, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2013.
- Çağatay, Aykut, *Cengiz Han’ın Liderlik Sırları*, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Çakır, Ayşe, *Bozkır Kültür Çevrelerinde Sosyal Yapı ve Teşkilatlanma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Çayırdağ, Mehmet, “Anadolu Selçuklu Şehirlerinde Basılan İlk İlhanlı Sikkeleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1987, 185-190.
- Çelik, Abdurrezzak, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt Sancağının İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt 2019.
- Çetin, Halil “İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu’da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması”, *Turkish Studies*, 7(4), 2012, 1203-1206.
- Çetin, Osman, “Horasan”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 255.
- Çevik, Murtaza, “Hülagu’nun Batı’ya Gönderilme Meselesi ve Batı Seferi’nin Anadolu’ya Etkileri”, *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*, 2015, 52-56.
- D’ohsson, A. Konstantin, *Moğol Tarihi*, (Çev.: Bahadır Apaydın), Nesnel Yay., İstanbul 2008.
- D’ohsson, M. Baron C., *Moğol Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006.
- Daei, Masoumeh, “Moğol İstilas Dönemi’nde İran’ın Sosyal Yapısı ve Malî Durumu”, İbrahim Ethem Atnur (Ed.), *Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, (ss.210-230), Berikan Yay., Ankara 2012.
- Daftary, Farhad, *Alamut Efsaneleri*, (Çev.: Özgür Çelebi), Yurt Yay., Ankara 2008.
- Daftary, Farhad, *İsmaililer*, (Çev.: Ercüment Özkaya), Rastlantı Yay., Ankara 2001.

- Daftary, Farhad, *Şii İslam Tarihi*, (Çev.: Ahmet Fethi), Alfa Yay., İstanbul 2016.
- Dalkesen, Nilgün, “İlhanlı Hanedanlığı’nda Siyaset ve Kadın”, Altan Çetin (Ed.), *Ortaçağ’da Kadın*, (ss.175-188), Lotus Yay., Ankara 2011.
- Danuu, Ankhbayar, “Büyük Han Mengü’nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 2015, 1-12.
- Danuu, Ankhbayar, “İlhanlı Veziri Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cüveynî”, Kürşat Yıldırım (Ed.), *Türk-Moğol Tarihi Bozkırın Avazı*, Yeditepe Yay., İstanbul 2018,1-9.
- Dayı, Özkan, “Bağdad’da İlhanlı Dönemi İdarecileri”, *TAED*, 60, 2017, 391-412.
- Dayı, Özkan, “Câmiü’t-Tevârih’te Kubilay Han’ın Çin’deki İdarî Teşkilatı ve Bayındırlık”, *AÜEFĐ*, 55, (2015), 463-469.
- Dehhodâ, Aliakbar, *Lûgatnâme-i Dehhodâ, Müessesesi-i İntezârât-i Daneşgâh-i Tehran*, Tahran 1377.
- Demir, Mustafa, “İslam Orta Çağı’nda İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, *AÜTAED*, 34, Erzurum 2007, 7-16.
- Demircan, Zeynep, “Orta Anadolu’daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri,” *Sanat Tarihinde Gençler Semineri*, (Yay. Haz., Nezih Başgelen), (ss.36-45), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- Demircan, Zeynep, *Orta Anadolu’daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.
- Demirci, Mustafa (Ed.), *Selçuklu’dan Osmanlı’ya Bilim, Kültür ve Sanat Mikâil Bayram’a Armağan*, Konya 2009.
- Deniz, Arda, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yay., İstanbul 2013.
- Dersimi, M. Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep 1952.
- Devlet, Nadir, *Empires in Eurasia*, Yeditepe Üniversitesi Yay., İstanbul 2012.

- Dilemre, Saim Ali, *Moğolca Kelimeler*, Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942.
- Diler, Ömer, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*, Emine Nur Diler, Garo Kürkman, J.C. Hinrichs (Haz.), Mas Yay., İstanbul 2006.
- Doğan, Orhan, “Kungrat”, *DİA*, TDV Yay, 2002, XXVI, 3-7.
- Donuk, Abdülkadir, “Cüveynî ve Moğol Mezalimi”, *Tarih Dergisi*, 47, İstanbul 2009, 9-15.
- Duğlat, Mirza Haydar, *Tarih-i Reşidî*, (Çev.: Osman Karatay), Selenge Yay., İstanbul 2006.
- Durmuşoğlu, Kurban, “Abaka Han Dönemi (1265-1282) İlhanlılarda Dış Siyaset”, *TAED*, 65, 2019, 221-244.
- Ebu'l Ferec, Gregory, *Ebu'l Ferec Tarihi*, (Çev.: Ö. Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1950.
- Ebü Abdullah, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Düvelü'l-İslâm, Müessesetü'lA'lemi li'l-Matbu*, Beyrut 1985.
- Ebü'l-Fidâ, *elMuhtasar fi ahbâri'l-beşer*, (Nşr. M. Zeynühum M. Azeb), Kahire, 1998.
- Ekrem, Reşat, *Cengiz ve TürkMoğol İmparatorluğu*, Muallim Ahmed Halil Kitabhanesi, İstanbul 1934.
- Eliade, Mircea, *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a*, (Çev.: Ali Berktaş), Kabalcı Yay., İstanbul 2006.
- el-Kalkaşandî, *Şubhu'l-a'sâ fi şinâati'linsâ*, Beyrut 1987.
- el-Makrîzî, Ali, *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rifet Duvel el-Mulûk*, (Nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire 1956.
- el-Mansûrî, Baybars, *Zubdet el-Fikre*, (Yay. Haz. D.S. Richards), Berlin 1998.
- Ender, Celil, “Darbedildiği Günün Tarihini Taşıyan İki İlhanlı Sikkesi”, *Türk Nümismatik Derneğinin 20. Kuruluş Yılında İbrahim Artuk'a Armağan*, (ss.41-46), Türk Nümismatik Derneği Yay., İstanbul 1988.
- Ender, Celil, *Abaka Han'ın Darp Ayları Yazılı Gümüş Sikkeleri (663-680/1265-1282)*, Türk Nümismatik Derneği Yay., İstanbul 1989.

- Erdem, İlhan “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 5-6.
- Erdem, İlhan, “İlhanlılar Dönemi’nde Ankara”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*, (ss.221-244), DTCF Yay., Ankara 2012.
- Erdem, İlhan, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38), 2005, 1-10.
- Erdem, İlhan, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri: 29 Eylül-01 Ekim 2005-Sivas*, (ss.27-32), Sivas Valiliği Yay., Sivas 2006.
- Erdem, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.
- Erdoğan, Coşkun, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.
- Erkal, Mehmet, “Arşın”, *DİA*, TDV Yay., 1991, III, 411-413.
- Erkiletlioğlu, Halit, *Kayseri Tarihi*, Kayseri İl Kültür Müdürlüğü Yay., Kayseri 1993.
- Erkoç, Hayrettin İhsan “Anadolu’da Moğol Etkileri (13.-15. Yüzyıllar)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 13(19), 2015, 37-64.
- Ersoy, Feyzi “Moğol Yazısının Tarihi Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(20), Erzurum 2006, 56-75.
- Ersoy, Tolga, “İlahi Bir Ceza: Hülâgü Han’ın Mektubu Bağlamında Gregorius Bar Hebraeus’un Yapıtlarında Moğolların Tasviri”, *Prof.Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan 75. Doğum Yılı 50. Akademik Yılı*, Emine Uyumaz, Muharrem Kesik, Aydın Usta, Cihan Piyadeoğlu (Ed.), (ss.404-405), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.
- es-Suyûtî, Celâluddîn (911/1505), *Târîhu’l-Hulefâ*, Hamdi Demirdaş Muhammed, Beyrut 1974.
- Eyice, Semavi, “Kale”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, 24, 60.
- Fehmi, Abdulaziz, *Târîhü’l-Devleti’l-Moğoliyye Fî İran*, Dâru’l-Me’arif, Beyrut 1981.

- Firdevsi-i Rûmi, *Manzûm Hacı Bektâş Veli Vilâyetnâmesi*, Haz. Bedri Noyan, Aydın 1986.
- Fleischer, Cornell H., *Bureocrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton University Press, 1986.
- Galstyan, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, Çev.: İlyas Kamalov, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.
- Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi*, (Çev.: Fethi Aytuna), İnkılap Yay., İstanbul 2011.
- Geist, Robert J., “Tars Kralı Doğuşu Üzerine”, *İngiliz ve Cermen Filolojisi Dergisi*, 42(2), Nisan 1943, 50-53.
- Genceli Kiragos, *Moğol İstilasası (1220-1265)*, (Çev.: Fuat Hacısalihioğlu-İlhan Aslan), Post Yay., Ankara 2018.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdülhay b. Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynü'l-Ahbâr*, (Nşr. Abdülhay Habîbî), Dünya Kitap, Tahran 1363.
- Geyikoğlu, Hasan, “Moğollar’ın Selçuklular’dan Sonra Anadolu’ya Hakim Olma Faaliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, İstanbul 2014, 75-78.
- Göde, Kemal, “Anadolu’da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, Isparta 1995, 165-190.
- Göde, Kemal, “Çingizli/Cengizliler ve İlhanlıların Anadolu’da Hâkimiyeti (1239-1318), Bibliyografyası”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, Kayseri 1983, 351-372.
- Gökalp, Cevdet, *Shih-Wei Kabileleri*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.
- Gökbel, Ahmet, “Bulgaristan Türk Halk Kültüründe Kuman (Kıpçak) Türkleri’nin Yeri”, *Bulgaristan Türk Folkloru*, II. Uluslararası Bulgaristan Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, (ss.198-201), Ankara 2001.
- Gökbel, Ahmet, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, Ötüken Yay., İstanbul 2000.

- Göksu, Melek, *Şerefeddin Hatîroğlu ve Moğollara Karşı İsyanı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000.
- Gömeç, Saadettin Yağmur, *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan Yay., Ankara 2017.
- Gömeç, Saadettin, “Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu”, Mehmet Alpargu-Yücel Öztürk (Ed.), *Omeljan Pritsak Armağanı*, (ss.463-469), Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya 2017.
- Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.
- Grigor, Aknerli, *Moğol Tarihi*, (Çev.: Hrand D. Andreasyan), Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1954.
- Grousset René -İzzet Tanju, *Cihan Fatihi Cengiz Han*, (1966), (Çev.: M. Reşat Uzmen), Ötüken Yay., İstanbul, 2014.
- Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, (Çev.:Reşat Uzmen), Ötüken Yay., İstanbul 1980.
- Guignes, J. de Hunların, *Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarihi-i Umûmisi 3*, (Çev.: Hüseyin Cahit), (Haz. Erol Kılınç), İstanbul Tanin Matbaası, İstanbul 1925.
- Gumilöv, Lev Nikolayeviç, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları 1-2*, (Çev.: Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2003.
- Gül, Bülent, “Aile ve Akrabalık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 2017, 175-188.
- Gül, Muammer, “Anadolu’da Moğol Nüfusu ve Türkiye Mirası Üzerine Katkıları”, *Tarih Okulu Dergisi*, 9(25), 455-473.
- Gül, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010.
- Gül, Muammer, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

- Gülensoy, Tuncer, “Anadolu’da Moğolca Yer Adları ve Rumelideki İzleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(11), 1981, 126-131.
- Gülensoy, Tuncer, “Anadolu’da Moğollar ve Samagar Noyan İle İlgili Bir Efsane”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, (ss.661-666), TDK Yay., Ankara 1996.
- Gülensoy, Tuncer, “Moğolların Gizli Tarihi, Altan Topçı, Defter-i Çingiz-Name, Cengiz-Name, Anonim Şibani-Name ve Çinggis Han Tarihi’ne Göre Cengiz Han’ın Soy Kütüğü”, *Müjgan Cunbur Armağanı*, (ss.48-68), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2010.
- Güler, Hatice, *Memlûk Sultanlarının Alayları 1250-1517*, Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul 2018.
- Güler, Nagehan, “Aştiyani’ye Göre Hülagü Han’ın Siyasetine Kısa Bir Bakış”, *Anasay*, 2, 2017, 99-107.
- Gündoğan, Mehmet, *Selçuklu Kadınana*, Medrese Kitabevi, Afyon 1998.
- Gündoğdu, Mehmet Ali, “Abdülhak Hâmid’in Endülüs ve İlhanlılarla İlgili Piyeslerinde Milletin Birlik ve Beraberliğinin Önemi”, Dilrabo Abdazimova-Selçuk Demirkılınç (Ed.), *3rd International Congress on Social Sciences*, (ss.230-242), China to Adriatic, Antalya 2016.
- Güneş, İbrahim “Memlûk Sultanı I. Baybars’ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), Elazığ 2010, 343-360.
- Güneş, İbrahim, *Diyâr-ı Bekr Bölgesinin Moğol Hâkimiyetine Girişi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.
- Gürkan, Nejdet, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2000.
- Güzel, Fatih, “Alamut’ta Sünnî Bir Şeyh: III. Hasan Nev Müselman”, *İTBAD*, 5(6), 2016, 143-160.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, “Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrü’-d-din Konevî’nin Türkmen İsyanlarına Bakışı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10(48), 39-49.

- Haidar, Mirza Muhammed, *Tarikh-i Rashidi*, Sampson Low, Marston & Company, London 1895.
- Hartman, Angelika, “Muktedî-Biemrillâh”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXI, 80.
- Hartog, Leo De, *Dünya Fatihî Cengiz Han*, Dost Yay., Ankara 2003.
- Hasan, Ekrem, *Alebî, Me’arik el-Moğul el-Kübrâ fi Bilâd el-Şam*, Beyrut, 1988.
- Hasan, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi: Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler* 5, Kayıhan Yay., İstanbul 1985.
- Haykıran, Kemal Ramazan, “Anadolu’da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 2009, 161-177.
- Haykıran, Kemal Ramazan, “Bir Mektubun Düşündürdükleri: Bizans İle Moğollar Arasında Osmanlılar”, *Tarih Okulu Dergisi*, 11(33), 2018, 93-101.
- Haykıran, Kemal Ramazan, “İlhanlı Devrinde Sürdürülen Eğitim Faaliyetlerine Bir Bakış ve İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Han’ın Eğitim Politikası”, *Tarih Okulu Dergisi*, 9(26), 2016, 15-31.
- Haykıran, Kemal Ramazan, “İlhanlı-Germiyan Oğulları Arasındaki Siyasî İlişkiler”, Mehmet Ersan-Mehmet Şeker (Haz.), *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III: 8-10 Mayıs 2014- Ankara*,(ss.14-28), TTK Yay., Ankara 2017.
- Haykıran, Kemal Ramazan, *Moğollar ve Mevlana*, Sentez Yayınları, İstanbul 2015.
- Haykıran, Kemal Ramazan, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Yay., İstanbul 2016.
- Hayton, Korykoslu, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (Çev.: Altay Tayfun Özcan), Selenge Yay. 2015.
- Heissig, Walther, *A Lost Civilization*, Thames and Hudson, Londra 1966.
- Hoffmann, Birgitt, “İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)”, *Cengiz Han ve Mirasçıları*, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, (ss. 43-48), İstanbul 7 Aralık 2006-8 Nisan 2007.

- Hope, Michael, *Power, Politics and the İlkhānate of İran*, Oxford Universty Press, Oxford 2016.
- Huff, Dietrich “The İlkhānid Palace at Takht-ı Sulayman: Excavation Results”, Linda Komaroff (Ed.), *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, (ss.19-25), Brill Press, Leiden 2006.
- Işık, Abdulcelil, *Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt-Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâytü ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2012.
- Işık, Özgür, *Cengiz Han Döneminden Timurlu Devletinin Yıkılışına Kadar Ermeni-Moğol İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü, Sivas 2015.
- İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, Nşr. Abdülazîz el-Huveytır, Riyad 1976, 2.
- İbn Bibi, *el Evamirül Ala'iyye, fil Umuri'l Ala'iyye*, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000.
- İbn İsfendiyar, *Târih-i Taberistan*, Nşr.Abbâs İkbâl Aştıyanî, Tahran 1902.
- İbn İyâs, *Bedâiu'z-zuhûr fî vekâ'i'i'd-dühûr*, C. II, Kahire, 1960.
- İbn Kesir, *el Bidâye ve'n-nihâye*, (nşr. Abdurrahmân ed-Dûkî ve Muhammed Gâzî Beydûn), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, Kahire 1988.
- İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, (Çev.: Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1941.
- İbn Şeddad, İzzeddin, *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir*, (Nşr.Ahmed Hutayt), Beyrut 1983.
- İbn Tağrıberdi, *en-nucûmu'z-zahire (Parlayan Yıldızlar)*, (Çev.: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- İbnu'l-İmad, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1 Cilt. Beyrut 1986.
- İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih I-XII*, (Çev.: Ahmet Ağırakça-Abdulkerim Özeydin), İstanbul 1985-1987.

- İbnü'l-Fuvatî, *el-Havâdisü'l-Câmi'a ve't-Tecâribü'n-Nâfi'a fi'l-Mieti'sSâbi'a*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, (Neşr. Mehdi en-Necm), Beyrut 1997.
- İbnü'l-İbrî, *Târîhu'z-zamân*, (Çev.: İshak Ermele), Beyrut 1986.
- İbnül-İbri, Ebu'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev.: Şerafeddin Yaltkaya), TTK Yay., Ankara 2011.
- İdris 'İmad Al-Din B. Al-Hasan, *'Uyun al-akhbar wa-funun al-athar 4*, (Çev.: M. al-Saghirji), Şam 2007.
- İgnatiyeviç, Ç. M., *Cengizhan ve Timurlenk Devirlerinde Moğol-Tatar ve Orta Asya Milletlerinin Harb Sanatı ve Fütuhâtı*, (Çev.: Bahattin Kuban), E. U. Yay., Ankara 1953.
- İlgar, Hayrani, *Cengiz Han Kimdir*, TDV Yay., Ankara.
- İnalçık, Halil, "Tarihçi Şükrullah Çelebi", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 61(1/2), Mart 2008, 38-48.
- İsakov, Abdrasul "Kırgızlarda ve Moğollarda Cesedi Ağaca Asma Geleneği", Üçler Bulduk-Abdullah Üstün (Ed.), *Türk Tarihçiliğine Katkılar Mustafa Kafalı Armağanı*, (ss. 489-500), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 2013.
- İsakov, Abdrasul, *Kırgız- Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara 2017.
- İspirli, Serhan Alkan, "Şair, Hattat, Müzehhib Bir Sultan: Padişah Hatun, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3), 2018, 1679-1695.
- İvânuf, Vilâdîmîr, *Rehnümâ-yi Kitâb*, Tahran 1970.
- İzgi, Özkan, "Harezmsâh ve Moğolların İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi", *Türk Kültürü*, 15(170), 1998, 92-99.
- Jackson, Peter, "Abaqa", *Encyclopedia Iranica*, 1, London 1985, 5-8.
- Jackson, Peter, *Studies on the Mongol Empire and Early Muslim India*, Taylor & Francis Limited, 2009.
- Jackson, Peter, *The Mongols and the West 1221-1410*, Routledge Press, London 2005.
- Jackson, Peter, *The Mongols & the Islamic World*, Yale University Press, London 2017.

- Jahn, Karl “Cihan Tarihçisi Olarak Reşîdüddin”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 1966, 227-236.
- Jahn, Karl “Doğu İle Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi”, (Çev.: İsmail Aka), *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13(24), Ankara 1991, 60-75.
- Juvaini, Ata Malik, *Genghis Khan The History of the World Conqueror*, (Trans.: John Andrew Boyle), Univ of Washington Press, Washington 1997.
- Kafalı, Mustafa, “Barak Han”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V., 63-64.
- Kafalı, Mustafa, “Cengiz Han”, *DİA*, TDV Yay.; İstanbul 1993, VII, 25-36.
- Kafalı, Mustafa, “The Chagatay Khanate”, Bülent Arı-Selim Aslantaş (Ed.), *The Mongols*, (ss.74-89), Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2006.
- Kafalı, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976.
- Kafalı, Mustafa, *Çağatay Hanlığı*, Berikan Yay., Ankara 2005.
- Kafesoğlu, İbrahim “Türkler”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1988, 12(2), 29-33.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yay., İstanbul 2014.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- Kalafat, Yaşar, *Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları*, Berikan Yay., Ankara 2007.
- Kalan, Ekrem, “Moğolların Gizli Tariçesine Göre Moğollarda Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler”, Hatice Şirin User-Bülent Gül (Ed.), *Yalın Kaya Bitigi Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, (ss. 6-20), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013.
- Kalkan, Mustafa, “Moğolların XIV.-XVI Yüzyıllarda Kırgız ve Kazaklar Üzerindeki Etkileri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 21, 2004, 41-57.
- Kamalov, İlyas “Yarlık”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, XLIII, 82-86.

- Kamalov, İlyas, *Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003.
- Kamalov, İlyas, *Moğollar'ın Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- Kanat, Cüneyt, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memluk Devletindeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, 2012, 233-247.
- Kanat, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2000, 186-198.
- Kanat, Cüneyt, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15, 2000, 250-263.
- Kar, Aykut, *İlhanlı Dönemi Bilim Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Karaçam, Hüseyin, *Artuklu Kitabeleri (1102-1409)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Karagöz, Murat, "11. Asya - Avrupa Zirvesi Öncesi Moğolistan'daki Güncel Durum, Moğolistan'ın Bölgesel Potansiyeli ve Türk-Moğol İlişkileri", *AVİM*, (ss. 67-79), 9, Ankara 2016.
- Kaymaz, Nejat, "Anadolu'da Moğollar Adlı Bir Yazı Dolayısıyla", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 26(3), 135-155.
- Kaymaz, Nejat, *II. Gıyâsü 'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, TTK Yay., Ankara 2014.
- Kaymaz, Nejat, *Pervâne Muînüddin Süleyman*, Kaynak Yay., Ankara 1970.
- Kaymaz, Zeki, "Zeki Velidi Togan'ın Türk Diline Bakışı: Buruşask Dili-Türk Dili İlişkisi Örneği", Bülent Gül (Ed.), *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'a Armağan*, (ss.245-249), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2012.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfi-yi, *Târih-i Güzide*, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2018.

- Kefeli İbrahim Efendi, *Tatar Hanı, Dağıstan, Moskof ve Kıpçak Ovası Ülkelerinin Tarihleridir*, (Yay. Haz. İsmail Otar), İsmail Otar Kültür Serisi Yay., Eskişehir 2005.
- Keleş, Bahattin, “Hamidoğulları Beyliğinin İlhanlı ve Memluklerle Siyasi İlişkileri”, *Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleri İle Eğirdir 1. Eğirdir Sempozyumu: 31 Ağustos-1 Eylül 2001*, (ss. 25-50), Eğirdir Belediyesi Yay., Isparta 2001.
- Keleş, Bahattin, “Sultan Baybars ve Abaka Han’ın Kayseri’ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (ss.12-34), Kayseri 16-17 Nisan 1998.
- Keleş, Erol, “Avrupa İle Yapılan İttifakın İlhanlı Hükümdarlarının Dini Tercihi ve Dâhili Siyaseti Üzerindeki Tesiri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121(239), 345-364.
- Kesik, Muharrem, “Muînüddin Süleyman Pervâne”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXI, 91-93.
- Khelejani, Ahmad Hesamipour, “İlhanlılar Dönemi Tarih Yazıcılığının Özellikleri”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 95-108.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992.
- Kirişoğlu, Alican, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018.
- Kitâbü'l Havadis*, Darul Garbul İslam, Beyrut 1997.
- Kitapçı, Zekeriya, *Hilafet Ülkelerinde Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri*, Yedikubbe Yay., Konya 2004.
- Kitapçı, Zekeriya, *Hz. Peygamber ve Hadislerinde Türkler 2*, Hakan Kitapçı (Ed.), Konya 2015.
- Kitapçı, Zekeriya, *Kur’an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler 2*, Yedikubbe Yay., İstanbul 2017.
- Kitapçı, Zekeriya, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, Yedikubbe Yay., Konya 2013.

- Koca, Salim, “Moğol İstilasına Karşı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın Güvenlik Politikası”, *Gazi Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 2009, 187-216.
- Koçak, Kürşat, “İslamiyet’ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, (ss.19-25), 4, Gümüşhane 2011, 60-82.
- Kofoğlu, Sait, “Hamid Oğulları Beyliği Döneminde İlhanlı Hükümdarları Adına Kestirilmiş Orijinal Birkaç Sikke”, *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, (ss.6-13), Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1995.
- Kofoğlu, Sait, “Hamidoğulları”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, XV, 62-68.
- Konukçu, Enver, “Berke Han”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 506-507.
- Konukçu, Enver, “Moğol Noyanları Kayıplar ve Sivas”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri: 29 Eylül-01 Ekim 2005-Sivas*, (ss. 51-69), Sivas Valiliği Yay., Sivas 2006.
- Konuş, Fazlı, *Selçuklular Bibliyografyası*, Çizgi Kitapevi, İstanbul 2006.
- Koprıman, Kâzım Yaşar “Baybars I”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 221-223.
- Koprıman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Köse, Bayram Arif, “Moğol İstilasının Güney Kafkasya Şehirleri Üzerinde İdarî ve İktisadî Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 2015, 485-498.
- Kuban, Doğan, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 1982.
- Kucur, Sadi S., “Nâib-i Saltanat”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXII, 313-314.
- Kulaz, Mehmet -Eylem Güzel-Selami Reisoğlu, “Ahlat Meydan Mezarlığı’ndaki İlhanlı Dönemi Kadı Mezar Taşları”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 2016, 267-287.
- Kumru, Nurdan, *P. V. Golubovskiy ve Eseri: Peçenegi, Torki i Polovtsi do Naşestviya Tatar: (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar*

Tercüme-Tahlil), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Kunt-İbrahim Hüseyin Muşmal-Mustafa Çetinaslan, “Beyşehir’de Moğol Emiri İsmail Ağa Dönemine Ait Farsça-Arapça Sandukalar”, *Turkish Studies*, 9(1), 2014, 367-386.

Kurat, Akdes Nimet, *IV.- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992.

Kurtuluş, Rıza, “Pûr-i Bahâ-yi Câmî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 362.

Kurtuluş, Rıza, “Şüşter”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 276-277.

Kutalmış, Mehmet, “On the Armeno-Kıpçak”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2, 2004, 35-42.

Lamb, Harold, *Cengiz Han*, (Çev.: Ali Naci), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

Lamb, Harold, *Cengiz Han’ın Liderlik Sırları*, (Çev.: Cem Erçin), Alkım Yay., Ankara 1992.

Larson, *Moğollar*, (Çev.: Nusret Kemal), Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932.

Lewis, Bernard, “İsmâililer”, *İA*, MEB, İstanbul 1968, 5(2), 1120-1124.

Lewis, Bernard, *Alamut kalesi ve Hasan El-Sabbah*, Nokta Kitap Yay., İstanbul 2009.

Lindner, Rudi Paul, “Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar Arasında”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, 4.

Lkhagvajav, Natsag, “Hayvancılık Ülkesi Moğolistan’da Dünden Bugüne Dericilik”, *ICANAS*, (ss.19-37), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., 1(1), Ankara 2008.

Mahmud Rızk, ‘*Asru Selâtini’l-Memâlik*, Kahire 1962.

Makdîsî, Muhibbeddin Ebu Hamid (el-Kudsi), *Mısırda’ki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, (Çev.: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul Nisan 2019.

Man, John, *Cengiz Han Yaşamı, Ölümü ve Yeniden Dirilişi*, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul 2004.

- Mandaloğlu, Mehmet, “İslamiyetten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler”, TSA, 16(2), Ankara 2012, 13-30.
- Manz, Beatrice Forbes, *Timurlenk*, (Çev.: Zuhâl Bilgin), Kronik Yay., İstanbul 2017.
- Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi 2*, (Çev.: Filiz Dokuman), Tercüman Yay., İstanbul, 1979.
- Marshall, Robert, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, (Çev.: Füsün Doruker), Gençlik Yay., İstanbul 1996.
- Marzuban bin Rüstem, *Marzubân-Nâme*, (Çev.: Şeyhoğlu Sadre’-d-din Mustafâ), (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara 2016.
- May, Timothy, *The Mongol Conquests in World History*, Reaktion Books, London 2012.
- Melville, Charles, “The Survival of the Royal Mongol Household”, Linda Komaroff (Ed.), *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, (ss.34-52), Brill Press, Leiden 2006.
- Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu (Cengiz İmparatorluğu)*, (Çev.: Ankhbayar Danuu), Ötüken Yay., 2012.
- Merçil, Erdoğan, “Bâvendîler”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 90.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman –Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 1985.
- Mert, Osman, “Karakurum Bölgesi’ndeki Arap Harfli Yazıtlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, Erzurum 2015, 32-52.
- Merville, Charles, “Delsad Katun”, *Encyclopaedia Iranica*, 7(3), 2011, 255.
- Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, Damla Ofset, Konya 1994.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev.: Mustafa Uyar), TTK Yay., Ankara 2015.
- Minorsky, Viladimir, *Hudûdü’l-Âlem, Mine’l-Meşrik İle’l Magrib*, (Çev.: Abdullah Duman- Murat Ağarı), İstanbul 2008.

- Mîrhând, Mîr Muhammed b. Seyyîd Burhâneddîn Hâvendşâh, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ, 903/1498 V.*, Müessesesi-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz, Tehrân 1339, 2.
- Moğolların Gizli Tarihçesi*, (Çev.: Levent Kaya), Kronik Yay., İstanbul 2018.
- Mohammesnejad, Hamidreza, “Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem”, *TAD*, 34(57), Ankara 2015.
- Morgan, David, *The Mongol in Russia and Persia*, Blackwell Publishing, London 2007.
- Muhammed Ali-yi Furûgî, *Büyük İran tarihi*, (Çev.: Ömer Halis), Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul 1926.
- Mülayim, Selçuk, “İlhanlı Dönemi Anadolu Plastiğinde Asya Çağrışımları”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1, 2016, 275-295.
- Nalbant, Mehmet Vefa, “Yarlıg Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), Ankara 2013, 86-92.
- Nan, Lin Chen, *Ch'ang-ch'un'un Batı Seyahatnamesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1975.
- Nasîrüddin et-Tûsî, *Risâle Der Resm Vo Âyîn-e İlkhânî (Devlet Finansı Üzerine Düşünceler)*, (Çev.: Mehmet Bayraktar), Ankara 1988.
- Nayil, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Sinaatü'l-eslihati's-sakile ve'n-nariyye fi'd-devleti'l Memlûkiyye : (7648-923 / 1250-1517)*, el-Cem'iyetü't-Tarihiyyeti's-Suudiyye, Riyad 2006.
- Neogoe, Manole, *Bozkırın Üç Atlısı Attila-Cengiz Han-Timur*, (Çev.: Müstecip Ülküsal), Çatı Kitapları Yayınları, İstanbul 2004.
- Nesevi, Siret-i, *Celaleddin Mengüberti*, (Çev.: Mücteba Minûvî), Şirket-i İntişârât-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran 1986.
- Ocak, Ahmet “Moğol Tahribatı Karşısında Ahilik Kültürü”, *I. Uluslararası Ahilik Kültür Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Ekim 1993*,(ss.14-31), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

- Oktay, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007.
- Osmânü'l-Kırımî, Abdullah bin Rıdvân, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak*, (Haz. Rasih Selçuk Uysal), Post Yay., İstanbul 2016.
- Ögel, Bahaeddin, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., İstanbul 2002, 69-74.
- Ögel, Bahaeddin, *Sino Turcica*, Taipei 1964.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2001.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, TTK Yay., Ankara 1993.
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yay., İstanbul 2017.
- Ölmez, Zühal, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, Kebikeç Yay., Ankara 2003.
- Öner, Mustafa, “Yarlık Sözü Hakkında”, *Bellekten*, 2, Ankara 2004, 88-95.
- Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, (Haz. İlyas Kamalov), TTK Yay., Ankara 2009.
- Öz, Mustafa, “Büzürgümmîd”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, VI, 30-35.
- Öz, Mustafa, “Dâî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 120-124.
- Öz, Mustafa, “Haşîşiyye”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 65-70.
- Öz, Mustafa, “Mestûr”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, 29, 63-68.
- Öz, Mustafa, “Nizâriyye”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, 33, 109-111.
- Öz, Mustafa, “Şîa”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, 39, 14-18.
- Öz, Mustafa, “Wladimir Ivanow”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, 23, 487-488.
- Özaydın, Abdülkerim “Efdal b. Bedr el-Cemâlî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, X, 8-11.
- Özaydın, Abdülkerim, “Alamut”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, II, 60-64.
- Özaydın, Abdülkerim, “Arrân”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1991, III, 80-83.
- Özaydın, Abdülkerim, “Hasan Sabbâh”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 78-82.

- Özaydın, Abdülkerim, “İbn Bibi”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1999, IX, 75-81.
- Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-İbrî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, XXI, 92-94.
- Özaydın, Abdülkerim, “İzzeddin İbnü’l-Esîr”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, V, 47.
- Özaydın, Abdülkerim, “Melikşah”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, XXIX, 256-259.
- Özbek, Süleyman, “Bahrî Memlukler Zamanında Suriye ve Mısır’a Moğol Göçü ve Sonuçları”, Osman Köse (Ed.), (ss.95-101), *Göç*, Samsun 2017.
- Özcan, Abdülkadir, “Casus”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 43-46.
- Özcan, Abdülkadir, “Cülûs”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 108-114.
- Özcan, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri*, TTK Yay. Ankara 2017.
- Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti’nin Yıkılışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Özdemir, Hacı Ahmet, “Müsta’sım-Billâh”, *DİA*, TDV Yay., 2006, XXXII, 64.
- Özen, Firdevs, “İlhanlılar Devrinde Erzurum”, *DTCFD*, 56(2), 2016, 256-286.
- Özgüdenli, Osman G., “Türkiye’de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi”, Kürşat Yıldırım (Ed.), *Türk-Moğol Tarihi Bozkırın Avazı*, Yeditepe Yay., İstanbul 2018.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Bir İlhanlı Modeli: Rab’-i Reşidi’de Meslekler, Görevliler, Ücretler”, *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri:9-10 Mayıs 2002*, (ss. 79-100), Dünya Basımevi, İstanbul 2003.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “İftihârîler”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, XXI, 520-521.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Karakorum”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2016, II, 14-16.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Kubilay Kağan”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2016, II, 88-89.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Merâğa”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, XXIX, 35-40.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Moğollar”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, XXX, 229-27-40.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Ögedey Han”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 19-24.

- Özgüdenli, Osman Gazi, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2008, 35., 19-21.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Taberistan”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 98-105.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Târîh-i Cihângüşâ”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2011, 40, 222-228.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Gazan Han ve Reformları*, Kaknüs Yay., İstanbul 2009.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yay., İstanbul 2006.
- Özmen, Necmettin, “Anadolu’da İlk Feryadın Sebebi: Moğollar”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2014, 87-94.
- Öztopçu, Kurtuluş, *Kitâb fî ‘İlm An-Nuşşâb*, Türk Dilleri Araştırmaları Yay., İstanbul 2002.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi 5*, Ötüken Yay., İstanbul 1977.
- Öztürk, Mürsel, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- Parlar, Gündegül “Ahlat ve Çevresinde Darbedilen İlhanlı Sikkeleri”, *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 8-10 Eylül 2004-Van*, (ss.150-162), Okyanus Yay., İstanbul 2006.
- Parpucu, Ferhat, Hatiroğlu *Şerefüddin İsyânı ve Sultan Baypars’ın Anadolu Seferi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2002.
- Pelliot, Paul, “Le vrai nom de ‘Serocan’, *T’oung Poo*, 29 (1/3), 1932, 26-30.
- Pfeiffer, Judith “Reflections on a ‘Double Rapprochement’: Conversion to Islam Among the Mongol Elite During the Early Ilkhanate”, Linda Komaroff (Ed.), *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, (ss. 173-180), Brill Press, Leiden 2006.
- Prawdin, Michael, *The Mongol Empire*, (Trans: Eden-Cedar Paul), The Free Press, New York 1967.

- Preiss, Reuven Amitai, “Mongol İmperial İdeology and the İlkhanid War Against the Mamluks”, Reuven Amitai Preiss-David O. Morgan (Ed.), *The Mongol Empire & Its Legacy*, (ss. 321-330), Brill Press, Leiden 2001.
- Preiss, Reuven Amitai, *Mongol and Mamluks*, Cambridge University Press, Britain 1995.
- Prezbindowski, Lauren, *The İlkhanid Mongols, the Christian Armenians, and the İslamic Mamluks: a study of Their Relations (1220-1335)*, University of Louisville, Louisville, 2012.
- Raçnevskiy, P., *Gengis Khan*, Blackwell, Oxford 1992.
- Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Yayınevi, İstanbul 1998.
- Rençber, Akif, “İslam Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvîn’in Siyasî Tarihi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1, İstanbul 2012, 59-70.
- Reşideddin Fazlullah, *Câmi’ü’t Tevârih*, C.II., (Terc.: W. M. Thackston), Harvard Üniversitesi 1998.
- Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiü’t-tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev.: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani), TTK Yay., Ankara 2013.
- Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiü’t-tevarih*, (Nşr. Quatremere), Historie des Mongols de La Perse, Paris 1836.
- Richard, Jean, “Berke Han’ın İslam’a Girişi ve Altınordu Hanlığında İslamiyetin Yayılışı”, (Çev.: Abdulkadir Yuvalı), *Türk Kültürü*, 26(306), 1988, 634-642.
- Rossabi, Morris, *Kubilay Han Yaşamı ve Dönemi*, (Çev.: Özgür Özol), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2015.
- Rossabi, Morris, *Kubilay Han’ın Seyyahı*, (Çev.: Ekin Uşaklı), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008.
- Roux, Jean Paul, *Babur Büyük Moğolların Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2018.
- Roux, Jean Paul, *Cengizhan ve İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012.

- Roux, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev.: Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994.
- Roux, Jean-Paul, *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev.: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yay., İstanbul 1999.
- Rubruk, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, (Çev.: Ergin Ayan), Kronik Yay., İstanbul 2019.
- Rüstemi, Mustafa, *Hüner-i Tabarestan*, İntişarat-ı Müessese-i Amuzeş Alî-yi Marlik, Babilsor, 1392.
- Sa'd b. Muhammed Huzeyfe El Ğamdi, "Meyyafarikin'de Kahramanlık ve Fedakârlık", (Çev.: M. Mehdi İlhan), *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29(47), Ankara 1986, 24-32.
- Sa'dî-i Şîrâzî, *Nasihâtül-Mülûk "Hükümdarlara Öğütler"*, (Çev.: Turgay Şafak), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2016.
- Saadettin Yağmur Gömeç, "Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soyu ve Moğol Tarihinin ilk Devirleri", *Belleten*, TTK Yay, 100(82), 752-766.
- Sadri, Hacı Seyyid Cevadiî, *Dairetü'l-Mearif-i Teşeyyû' II*, Tehran 1357.
- Saliba, George, "Horoscopes and Planetary Theory: Ilkhanid Patronage of Astronomers", Linda Komaroff (Ed.), *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, (ss.158-168), Brill Press, Leiden 2006.
- Salman, Hüseyin, "Göktürk Hakanlığı'nda Görülen Atabeylik", Şebnem Ercebeci (Haz.) 6. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 5*, (ss.71-84), Ankara 2009.
- Samur, Sebahattin, "İslâm Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu", *Bilimname III*, 2005, 89-96.
- Sanders, C.C., *Tarih-i fütihat-ı Moğol*, Trc.: Ebü'l-Kasım Halet, Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1363.
- Sarı, İbrahim, *Peygamberin İzindeki Millet Türkler*, Net Medya Yay., İstanbul 2016.

- Sarı, İbrahim, *Türk Tarihi*, Net Medya Yay., İstanbul 2016.
- Savran, Ahmet, “Meyyâfârikin”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, XXIX, 511-512.
- Selahaddin Muhammed Huvar, *et-Tavaifü'l-Moguliyye fi Mısır*, Münşetü'l-Maârif (t.y.), İskenderiye.
- Sevim, Ali, “III. Keyhusrev”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, XXV, 351-352.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Eski Türklerde Devlet Meclisi Toy Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 28(45), Ankara 2009, 245-264.
- Silay, Kemal “Ottoman Elitism Revisited: Büket Uzuner's "Balık İzlerinin Sesi" (B.İ.S.) as a Recent Manifestation of (Post)modern(ist) Discourse in Turkish Literature”, *Turkish Studies Assosiation Bulletin*, 17(1), Nisan 1993, 23-34.
- Soofizadeh, Abdolvahid, “Tarihte Horasan’ın Yeri (İslâmiyet Dönemi)”, *DTCFD*, 58(1), 2018, 26-36.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara 1957.
- Stewart, Ethel G., *Cengiz Han’dan Amerika’ya Kaçan Türkler*, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000.
- Subaşı, Ömer, “İlhanlı Devleti’nde Kerait Bir Aile: Alinak Noyan ve Emir Kurmuş”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 2015, 563-577.
- Subaşı, Ömer, “Moğol Neküderîlerin Kökeni ve Faaliyetleri”, *Bellekten*, 83, 2019, 651-677.
- Subaşı, Ömer, “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 2016, 133-145.
- Subaşı, Ömer, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2015.
- Sümer, Faruk “Abaka Han”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, I. 8-12.
- Sümer, Faruk “IV. Kılıçarslan”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, XXV, 404-405.
- Sümer, Faruk, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir”, *Bellekten*, 53(27), Ankara, 1989, 566-578.

- Sümer, Faruk, “Tatarlar”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2011, XL, 168-170.
- Sümer, Faruk, “Teküder”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1993, XII, 211-220.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar Türkmenler Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, Ana Yay., İstanbul 1980.
- Şahin, Hanifi “Câmiu’t Tevârîh’e Göre Gazan Han’ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları”, *Bilig*, 73, 2015, 207-230.
- Şahin, Hanifi, “Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şîî-Sünnî İlişkileri”, *Mezhep Araştırmaları*, 6(2), 2013, 17-42.
- Şahin, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, Ötüken Yay., İstanbul 2010.
- Şahin, Kadir “Cend Şehri ve Moğol Hâkimiyeti”, *Anasay*, 8, 2019, 43-71.
- Şemîs Şerîk Emîn, *Ferheng-î istilâhât-i divânî-yi dovrân-i Mogûl*, Tahran 1357.
- Şencan, Yusuf Cem, *İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2007.
- Şeşen, Ramazan, “Klasik İslam Kaynaklarına Göre Eski Türklerin Dini ve Şaman Kelimesinin Menşei”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10, 1979, 57-90.
- Şeşen, Ramazan, *Haçlılar Önünde Baybars*, Yeditepe Yay., İstanbul 2013.
- Şeşen, Ramazan, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, İSAR Yay., İstanbul 2007, 380-381.
- Şeşen, Ramazan, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İSAR Yayınları, İstanbul 2009.
- Şîrâzî, Ebû'l Abbâs Muînuddîn Ahmed b. Şihâbuddîn Ebû'l-Hayr Zerkûb-i, *Şîrâz-nâme*, (Neşr.: İsmâil Vâiz Cevâdî), Tehrân 1310-1350.
- Şirin Beyânî, *el-Mogul: et-terkîbetü'd-diniyye ve's-siyâsiyye*, el-Merkezü'l-Akadimiyyi li'l-Ebhas, Beyrut 2013.
- Şîrîn Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, (Çev.: Mustafa Uyar), TTK Yay., Ankara 2018.
- Şirinov, Agil, “Nasîrüddin Tûsî”, *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2012, XLI, 36.

- T'ang, Ch'i, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1970.
- Tacü's-Selmani, *Tarih-nâme*, (Çev.: İsmail Aka), Ankara, TTK Yay., 1999.
- Tahtalı, Betül Sümeyra "Çağatay Hanlığında Müslüman ve Türk Devlet Adamları", *1. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi: 23-25 Kasım 2018*, (ss.1058-1066), Karabük Üniversitesi Yay., Aralık 2018.
- Tarih-i Âl-i Selçuk Selçukname*, (Nşr.F.N.Uzluk), Ankara 1952.
- Târîh-i Şâhî-yi Karahutaiyân*, (Neşr.: Muhammed İbrahim Bâstânî Pârîzî), Tehrân, 239.
- Taş, Yasin, *Zeydiyye'de İmâmet Düşüncesi; Doğuşu ve Gelişmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Taşgılı, Ahmet "Kurultay", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2016, II, 26-28.
- Tatar, Taner, *Türk Yönetim Sistemi*, Turan Yay., İstanbul 1997.
- Tekin, Talat, "Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 19, Ankara 1999, 39-50.
- Tekin, Talat, *Orhun Yazıtları*, TDK Yay., Ankara 1988.
- Tekin, Türkan Gökçe, *Selçuklu Tarihi Boyunca Ortaya Çıkan Türkmen İsyancıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Isparta 2019.
- Temir, Ahmet, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samagar-Noyan", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, (ss.202-219), TTK Yay., Ankara 2010.
- Temir, Ahmet, "Anadolu'da Moğollar", *Türk Kültürü*, 38(445), 2000, 276-281.
- Temir, Ahmet, "Kırşehir'de Bulunan 1272 Tarihli Moğolca Vakfiye", *IV. Türk Tarih Kongresi: 10-14 Kasım 1948- Ankara*, (ss.78-90), TTK Yay., Ankara 1952.
- Temir, Ahmet, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, TTK Yay., Ankara 1959.

- Temir, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- Temizsu, Habibe, *Yasak*, Ötüken Yay., İstanbul 2018.
- Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009.
- Tezcan, Mehmet, “Türk-Moğol Hâkimiyeti Dönemi’nde Karadeniz’de Ticaret”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 24(1), İzmir 2009, 64-79.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Oğuz Destanı*, Enderun Yay., İstanbul 1982.
- Togan, Zeki Velidi, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1941.
- Tokuş, Ömer, “Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu’da Moğol Noyanlarının İsyanları”, *TDA*, 117 (230), 2017, 177-208.
- Tokuş, Ömer, “Taberistân Dağlarının Melikleri ‘Bâvendîler’ (45-750/665-1349)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, 2018, 45-65.
- Tomar, Cengiz, *Memlük Devleti’nde Askerî Kölelik Sistemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Tskhovreba, *Kartlis A History of Georgia*, (Çev.: Dmitri Gamq’relidze), Roin Metreveli and Stephen Jones (Ed.), Georgian National Academy of Sciences, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014.
- Tuhfetü’l-Memlûk (Siyasetname)*, (Çev.: Yakup Kara), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2016.
- Tuncer, Orhan Cezmi, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Türkiye Vakıflar Bankası Yay., Ankara 1989.
- Turan, Osman, “Çingiz Adı Hakkında”, *Bellekten*, 5(19), Ankara 1995, 267-276.
- Turan, Osman, “Moğol Dönemi, Dağılışı ve Beyliklerin Ortaya Çıkışı”, Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi 1*, (ss.80-94), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul 1993.

- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yay., Ankara 1988.
- Turan, Şakir, “Moğolların Anadolu’yu İstilasından Sonrası Batı Anadolu’da Türkmen Tarzında Şekillenme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 2011, 185-194.
- Tütüncü, Mehmet, “Moğolistan Türk Anıtlarına Bir Seyahat ve Gözlemlerim”, *Düşünce ve Tarih Dergisi*, Ankara Aralık 2016, 58-70.
- Tüysüz, Ş. Cem, “İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş’ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 2018, 1649-1675.
- Tüysüz, Ş. Cem, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004.
- Uşul, Dilber İlimli, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Yayımlanmamış Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.
- Uyar, Mustafa, “Gazan Han Reformlarına Kadar İlhanlı Ordusunun Finansmanı ve İlhanlı Askerî Nizâmına Tesirleri”, Altan Çetin (Ed.), *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kâzım Yaşar Koprıman Armağanı*, (ss. 135-150), Ankara 2014, 129.
- Uyar, Mustafa, “Gazan Han’ın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu”, Mehmet Ali Hacıgökmen (Ed.), *Büyük Selçuklu Devleti’nden Türkiye Selçuklu Devleti’ne Mehmet Altay Köymen Armağanı*, (ss.452-480), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, 2011.
- Uyar, Mustafa, “İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa’düddeve”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21(33), 2003, 125-142.
- Uyar, Mustafa, “İlhanlı (İran Moğolları) Devleti’nin Önemli Yaylak ve Kışlakları”, Emine Uyumaz, Muharrem Kesik, Aydın Usta, Cihan Piyadeoğlu (Ed.), *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, (ss.256-278), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.

- Uyar, Mustafa, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordularının Savaş Öncesinde Yaptığı Stratejik Hazırlıklar ve Savaş Sırasında Yaptıkları Hileler”, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29, Ankara 2017, 68-89.
- Uyar, Mustafa, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askeri Yetkililer ve Nitelikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49(1), 2009, 33-47.
- Uyar, Mustafa, “İlhanlı Ordusunun Teçhizatı ve Bunların Üretimine Dair Veriler”, S. Y. Gömeç, T. Yürekli, M.M. Çeliktaş, V.G. Manga (Haz.), *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında Er Kişi Ebulfez Elçibey'e Armağan*, (ss.47-65), Berikan Yay., Ankara 2018.
- Uyar, Mustafa, “İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı”, *ICANAS*, 14, Ankara 2017, 123-140.
- Uyar, Mustafa, “Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine”, Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Ed.), *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, (ss.78-94), Hel Yay., Ankara 2015.
- Uygur, Türker, “Moğol İstilasından Sonra Urfa ve İlhanlıların (1256-1335) Bölgedeki Faaliyetleri”, Kasım Şulul-Ömer Sabuncu (Ed.), *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa I*, (ss. 220-234), Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yay.; Şanlıurfa 2017.
- Ümit, Mehmet, “Türklerin Müslüman Olmalarında ve Ehl-i Beyt'e Duydukları Sevgide Ehl-i Beyt Mensuplarının Rolü Üzerine”, Osman Eğri (Ed.), *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu I*, (ss.75-96), Çorum 7-9 Mayıs 2010.
- Ürekli, Muzaffer, Celâyirliiler”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 65.
- Üzüm İlyas, “Kızılbaş”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, XXV, 80-84.
- Üzüm, İlyas, “Hüccet”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 25-28.
- Vardan, “Türk Fütuhâtı Tarihi”, (Çev.: Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi*, 1937, 102-118.
- Vardan, *Umumi Tarih, Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Çev.: M.Ed.Dulauer), TM, V, 1935.

- Vassâf, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, (Yay. Abdu'l-Muhammed Âyetî), Tahran 1327/1994.
- Vassâf, *Târîh-i Vassâf*, neşr. M.İsfahânî, Tahran 1338/1959.
- Vladimircov, B. Y., *Cengiz Han*, MEB Yay., İstanbul 1950.
- Vladimircov, B. Y.-Hasan Âli Ediz, “Cengiz Han (Çingis-Xan)”, *Oriens*, 6(1), 30 Haziran 1953, 12-20.
- Vladimirtsov, B.Y., *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, (Çev.: Abdülkadir İnan), TTK Yay., Ankara 1944.
- W. Bang, G.R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Örgün Yay., İstanbul 2015.
- Weatherford, Jack, *Cengiz Han*, (Çev.: Şermin Karakale), Kronik Yay., İstanbul 2018.
- Weatherford, Jack, *Cengiz Han'ın Kızları*, (Çev.: Mehmet Bilgen), Tarih ve Kuram Yay., İstanbul 2016.
- Weiers, Michael, “Çağatay Hanlığı”, *Cengiz Han ve Mirasçıları*, *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi*, (ss. 330-339), İstanbul 7 Aralık 2006-8 Nisan 2007.
- Willem, Ruysbroeckli, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Kitap Yay., İstanbul 2010.
- Yalçın, Alemdar, *Timur*, Fetih Yay., Ankara 2004.
- Yapı ve Kredi Bankası A. Ş., *İran Moğolları ve Altın Paraları*, Numismatik Yay., İstanbul 1973.
- Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydileri*, Afşar Yay., Ankara 2012.
- Yazıcı, Tahsin, “Deylem”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, IX, 12.
- Yazıcı, Tahsin, “Fidâî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, XII, 50-51.
- Yazıcı, Tahsin, “Hemedan”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 74-76.
- Yazıcı, Tahsin, “Şemseddin Cüveynî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, 8, 144-146.
- Yıldırım, Nimet, “Simnân”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVII, 78.
- Yıldız, Dursun, “Avrasya Güç Dengesinde Kilit Ülke: Moğolistan”, 2014, 29-45.
- Yılmaz, Harun, “Dimaşk'ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali (658/1260)”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 2017, 12-23.

- Yılmazçelik, İbrahim, “Dersim Sancağı’nın Tarihi ve İdari Gelişim Seyri”, *Tarih ve Gelecek*, 2(1), Muş 2016, 89-99.
- Yiğit, İsmail, “Memlükler”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, XXIX, 80-82.
- Yorulmaz, Osman, “Cumhuriyet Devri Türk Tarihçiliğinde Cengiz Han”, Kürşat Yıldırım (Ed.), *Türk-Moğol Tarihi Bozkırın Avazı*, (ss.168-186), Yeditepe Yay.; İstanbul 2018.
- Yunini, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah, *Zeylu Mir'ati'z-zaman*, Dâiretül' Maârifil-Osmaniyye, Haydarabad, 1954.
- Yuvalı, Abdulkadir “XIII. Yüzyılda Önasya’daki Siyasi Bloklaşma”, *Türk Kültürü Dergisi*, 262, Ankara 1985, 102-105.
- Yuvalı, Abdulkadir, "Hülâgû", *DİA*, TDV Yay. İstanbul 1998, XVIII, 473-475.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve Moğollar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1935, 90-101.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Cengiz Han ve Halefleri Devrinde Horasan’ın İdari Statüsü”, *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 2(1), 1988, 227-236.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Çağatay Hanlığı”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, XVI, 65-66.
- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlı Devleti’nin Kuruluş Sürecinde Anadolu Selçuklu Devleti’nin Altınorda Karşısındaki Statüsü”, İhsan Kalenderoğlu (Ed.), *Türk Kültürü Araştırmaları Yaşar Kalafat Armağanı*, (ss.321-340)Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 2014.
- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlı Devleti”, *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1987, 45-69.
- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası İle Münasebetleri”, *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 2(2), 1988, 267-278.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Kuruluş Döneminde İlhanlı Devleti’nin Dış Politikasında Batı Dünyası’nın Yeri”, *Acta Viennensia Ottomanica 13. CIEPO Symposiums*, (ss.296-324), 21(25), Wien September 1998.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Mengü Timur”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2004, XXIX, 138.

- Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2017.
- Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994.
- Yuvalı, Abdulkadir, *Moğolların Yakın Doğu Politikası ve İsmaililerin Akıbeti Üzerine Bazı Bilgiler*, TTK Yay., Ankara 1989.
- Yücesoy, Hayrettin “Katâde b. İdrîs”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, XXV, 65-68.
- Yürekli, Tülay, “İlhanlılar Döneminde Musul’da Siyasi ve Ekonomik Durum”, *AÜTAD*, 50, 2013, 57-69.
- Zeki Velidi Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadi Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası*, 1, İstanbul 1931, 23-48.
- Zengin, Murat, *İlhanlılar Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2017.

EKLER

EK 1. Şeyh Sa'dî-yi Şirâzi'nin Abaka'ya Yazdığı Nasihatname

“Adil sultanın eğitilebilir ve nasihat dinlemeye istidadı olduğu bilinmektedir.

Bil ki, sonunun hayırlı olması, iyilikle anılmak, önemli işleri yapabilmek için eski padişahlardan bazılarının hayatını bilmek, devlet ve mülk sahipleri için gereklidir.

Birincisi şudur ki, işleri Yüce Allah adına yapmalı, ondan yardım dilemeli, sözleri düşünerek söylemeli, kalbindeki sırları herkese açmamalı, tevazu sahibi olmalı, önemli işlerden sorumlu olan kimselerin sözlerinden yüz çevirmemeli, halka zulmetmemeli, hırsızların ellerinin kesilmesi ve kan dökenlere karşı kısas uygulamaktan geri durmamalı, kuvvetli düşmana sataşmamalı ve zayıfa da zulmü reva görmemeli.

Önce kendi çevresindekilere nasihat etmeli daha sonra uzaktakilere. Yakınındakilerin suçlarına sessiz kalmak ve sıradan kimselerin boynunu vurmamak apaçık zulümdür. Hükümdarlar baş, reâyâ ise beden mesabesindedir. Ahmak kimse kendi bedenini dişleriyle kemiren baştır. Akıllı kimseleri desteklemeli ve eski hizmetkârların hakkını unutmamalı. Eskilerin yaptığı eserleri yok etmemeli, alçak şahsiyetli ve meziyeti olmayan kimselerle oturup kalkmamalı, geçmişin gamıyla değil daha çok halin gamıyla meşgul olmalıdır.

Bir valinin halkın malını padişah için ayırması hatadır. Zira padişahın halka olan ihtiyacı halkın padişaha olan ihtiyacından daha fazladır. Padişah olsa da olmasa da halk yine aynı halktır ancak raiyet olmaksızın padişahın olması tasavvur edilemez.

Görmüş geçirmiş pirlerin sözlerini dinlemeli, çocuk, kadın ve elinin altında bulunanlara bağışlamalıdır. Tacirleri ve yolcuları muhafaza etmeli ve zarara uğrayanların elinden tutmalıdır. Kötü insanlara görev vermemelidir zira beddua edildiğinde sadece ona edilmez. Kötü niyetli kişilerin sözlerine kulak asmamalı, suçu sabit oluncaya kadar ceza verilmesine izin vermemeli ve üç günlük dünya için mağrur olmamalıdır.

Dünya fanidir ve şad olan insanın ruhudur.

Ondan geriye sadece iyilikleri kalır.

Hükümdarın raiyyet ile olan durumu çobanın sürü ile olan durumu gibidir. Sürüye göz kulak olamazsa çobanlıktan elde ettikleri haramdır.

Geçmiş padişahların hayat hikâyelerini çokça okumalı ki iyilerin hayatlarından hayır öğrenebilsin ve onların akabetlerinden ibret alsın. Öncekilerin hallerine iyi bakmalı ve tecrübesiz kimselere güvenmemelidir.

Büyük işleri küçüklere yaptırmamalı, haysiyet ve şerefini muhafaza etmelidir. Soyтары, çalgıcı, hokkabaz ve benzeri kişilere yanına gelmeleri için her zaman izin vermemelidir. Tavla, satranç ve diğer oyunlarla fazla zaman harcamamalı, okçuluk, çevgan ve ava da gereğinden fazla gitmemelidir.

Kötüleri ertelemeyen bertaraf etmeli. Dosta da düşmana da iyilik etmeli, bu davranış dostun dostluğunu artırır; düşmanın ise kinini azaltır.

Haksızlığa uğrama ve zehirlenmeye karşı dikkatli olmalı, pusulara karşı gaflet göstermemelidir. Her zaman kapının arkasında düşman varmış gibi davranmalı ki ansızın gelirse hazırlıksız yakalanmasın.

Zindanların durumunu her zaman takip etmeli ve öldürülmesi gerekenleri öldürmeli, serbest bırakılması gerekenleri de serbest bırakmalıdır. Küçük suç işlemiş olanları miktarınca cezalandırmalı ve suçsuz olanları özgür bırakmalıdır.

Yiyecek bir şeyi olmayanlara sadaka verilmesini emretmeli. Suçsuz yere huzurdan kovduğu bir kimseyi her şeyden mahrum bırakmamalı. Daha önce azledilmiş ve zorluk çekmiş olan kimselere tekrar iş vermeli. Zira işsiz ve ekmeksiz kalacağım korkusuyla canla başla çalışırlar.

Düşmanların güçlenmemesi için güçlü dostlar edinmelidir. Güçlü düşman ile çatışmamalı ve her şeyini dostuna söylememeli, çünkü dostluk ömür boyu sürmeyebilir. Aynı şekilde düşmana sürekli zulüm etmemeli, çünkü ilerde dost olunabilir.

Halka zulmetmemeli ki savaş günü senin yanından ayrılıp düşman saflarına katılmasınlar. Yabancıların yanında heybetle oturmalı, ama aynı makamdakilere karşı kibir göstermemeli. Öncekilere, dostlara ve eski arkadaşlara hürmet göstermeli. Hısum ve akrabaların zaman zaman gönlünü almalı, tanıdıklara karşı vefalı olmalı. Meşhur kimselere değer vermeli ve onlara hizmet için itibar sahibi kimseleri görevlendirmeli.

Kendi başına hareket eden, sorumluluk almayan kimselere hükümdarlık layık değildir ve bunların devleti uzun süre devam edemez. Padişahların memleketin menfaatini, kadıların dinin menfaati gözetmeleri zorunludur aksi takdirde hem din hem de ülke harabeye döner.

Elinden geldiğince kötülük yapmamalı, Allah muhafaza böyle bir durum olursa telafisi için uğraşmalı ve iyilikle meşgul olmalı. Telif ederim düşüncesi ile günah işlemek için cesaret gösterme zira asla sağlam ile tamir görmüş aynı değildir. Öyle kimselerin suçunu affet ki sadece kendisi değil bütün insanlar hayır dua etsin. Söz söylemeden önce eğer bunu bir başkası söylerse hoşuma gider mi deyip düşünmeli ve ondan sonra söylemeli.

Halka karşı kötü sözler söyleyenleri dost edinmemeli, onlara başkalarına davrandığı şekilde davranmalı. Düşmanı bertaraf etmek para ve müdara ile mümkün

olduğu sürece canını tehlikeye atmamalı. Yenilgi sebebiyle kaçmak kılıç darbesi almaktan daha yeğdir. İşlerin ölçüsünü sıkı tutmalı ancak cömertlik elini açmalı. Öğütlerin cümlesinin tacı şudur;

Elinden geldiğince cömert ol.

Civanmert, güzel ahlâklı ve bağışlayıcı ol

Allah sana verdikçe sen de kullara ver.

Kendi değerli vaktinin bir kısmını memleket işlerine, dünya işlerine, uyku ve dünya lezzetlerine diğer bir kısmını ise Yüce Allah'a ibadet ve dua için ayırmalı. Özellikle insanın gönlünün saf olduğu seher vakitlerinde hayır dualar etmeli ve Yüce Allah'tan hayırlı başarılar elde etmek için yardım dilemeli. İç dünyasını hem halk ile hem de Hakk ile dürüst kılmalı.

O gün verdiği nefesi hesap etmedikçe uykuya geçmemeli. İyilik yapmamış ise tevbe etmeli ve pişmanlık hissetmelidir. Nefsini kınamalı, yaptığı suça karşılık kendisine ceza vermeli ve iyilik yapmak için çaba sarfetmelidir.

Yaptığı işlerin ölçüsüne dikkat etmeli. Kötü niyetlilerin istismar etmeyecekleri ölçüde iyilik yapmalı; devlet düzeni çökmeyecek kadar bağış ve yardım etmeli.

Asker ve yakın çevrenin sıkıntıya düşmesine yol açmayacak kadar devlet hazinesi dolu olmalı; halkın kendisinden nefretine sebep olmayacak ölçüde öfkelenmeli. Heybetinden bir şey kaybedecek şekilde oyun ve eğlenceye düşmemeli. Sefere çıktığı zaman kendi gücü ile yetinmemeli ve Yüce Allah'tan yardım dilemeli.

Ülke yönetmek büyük bir iştir, uyanık ve şuurlu olunmalı; bütün zamanını oyun ve eğlence ile geçirmek hükümdara yaraşmaz.

Beyit

Çoğu devlet erbabı oyuna daldı da,

Devlet oyun sırasında elinden gitti.

Sa'dî'nin nasihatlerine kulak verip devlet işlerinde uygulamalı. Faydalanması durumunda hayır dua etmeyi çok görmesin ve cömertlik elini her zaman açık tutsün.

Beyit

Dünyayı bırakıp gideceksen elindeki altınları saç

Sa'dî altın sahibi olmasa da inci gibi sözler saçıyor.”

(Sa'dî-yi Şirâzî, Hükümdarlara Öğütler, 81-86.)

EK 2. Alamut Kalesi

(Özaydın, “Alamut”, 336.)

EK 3. Hemedan

(Yazıcı, “Hemedan”, 186.)

EK 4. Meraga Kalıntıları

(Osman Gazi Özgüdenli, “Merâga”, *DİA*, TDV Yay., 2004, 29, 162.)

EK 5. Argun ve Abaka, Argun'un kolunda küçük Olcaytu

(Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, 69.)

EK 6. Abaka Han⁴¹⁴

EK 7. Tûsî ve Meraga⁴¹⁵

⁴¹⁴ <http://konstantiniye.blogspot.com/2010/08/abaka-han-despina-hatun-ve-anadoluda.html>

⁴¹⁵ <http://www.turkbilimi.com/nisan-2017-tusi-meraga/>

EK 8. Abaka Han

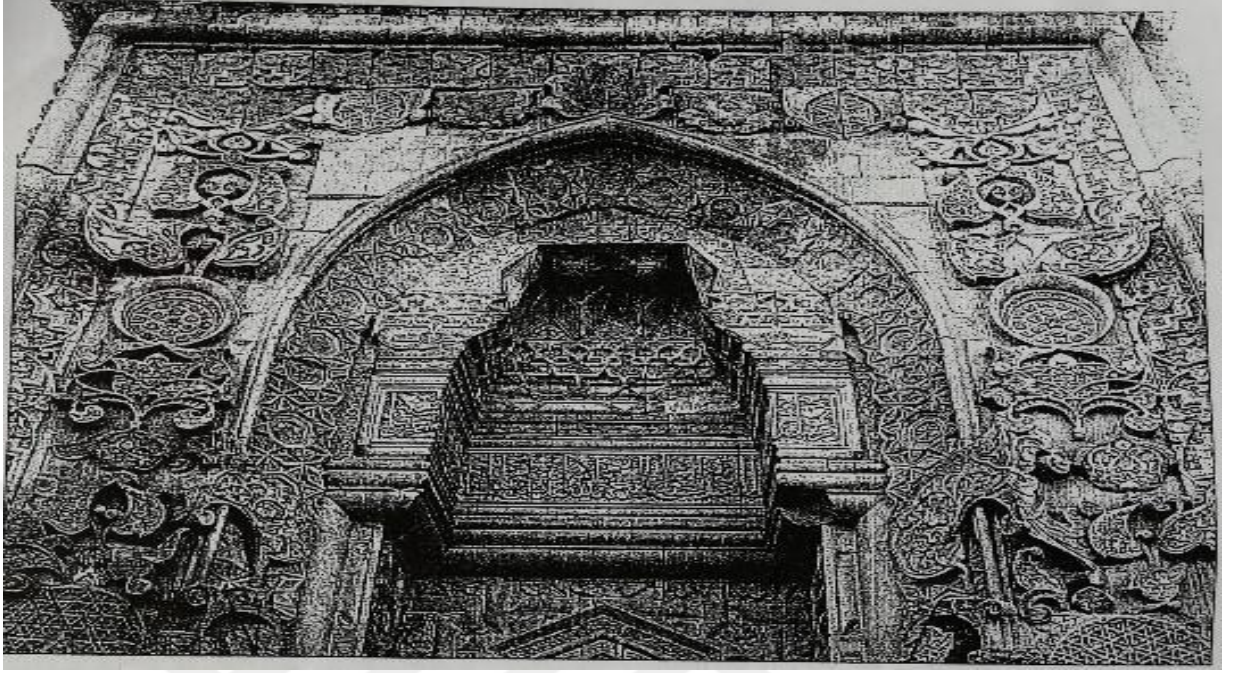
(İslam Tarihi Ansiklopedisi, 4.)

EK 9. İlhanlı Hakanlık Divanı

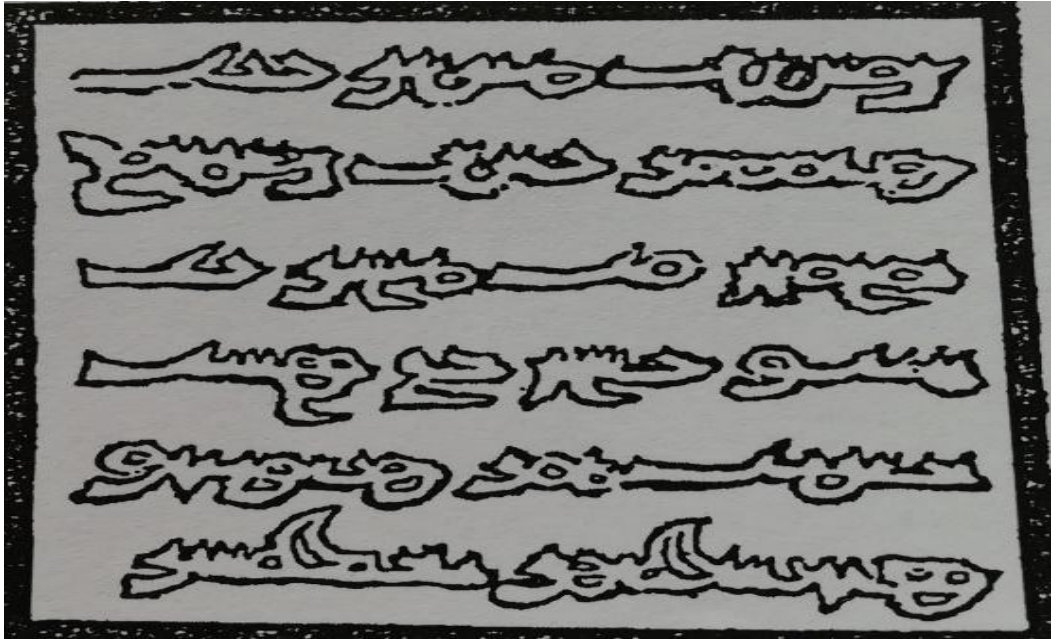
(Arıcanlı, "Cengiz Han Devleti'nin Kuruluş Safhaları", 541.)

EK 10. Divriği Ulu Cami

(Turan, "Moğol Dönemi Dağılıp ve Beyliklerin Ortaya Çıkışı", 118.)

EK 11. Moğol İmparatorluk Mührü

(Heissig, *A Lost Civilization*, 50.)

EK 12. İlhanlı Devleti Gümüş Para Ağırıkları

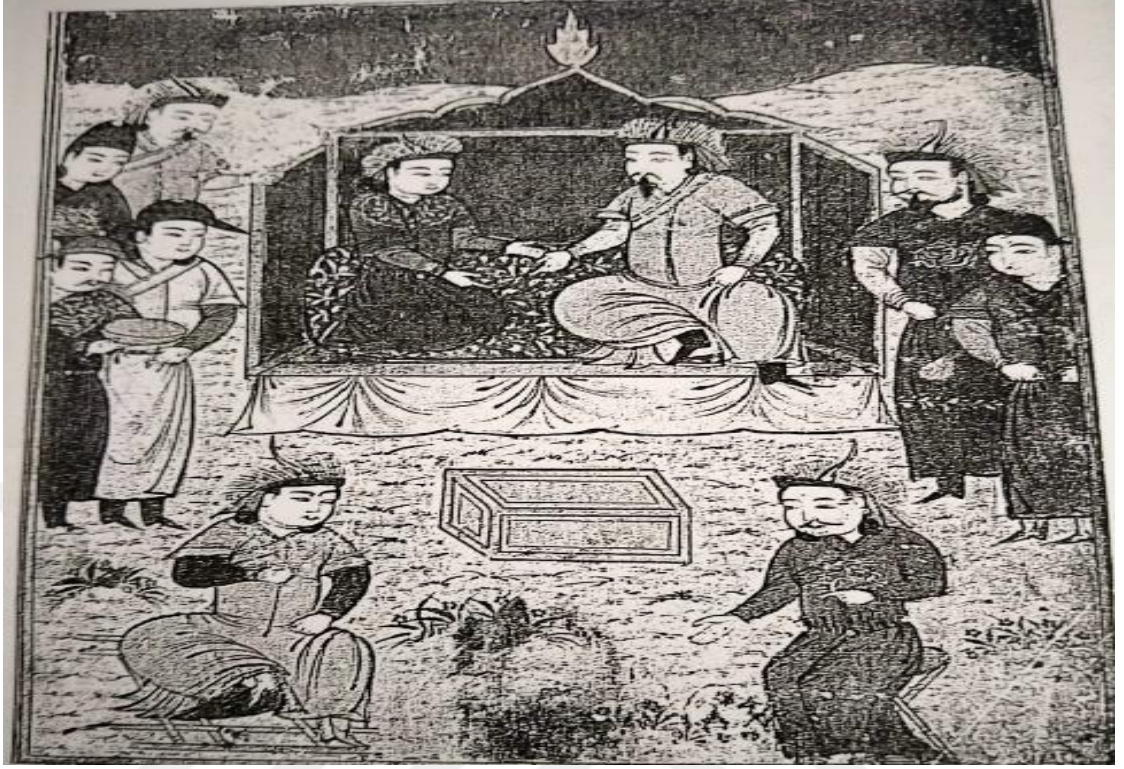
PERIOD	SPECIFICS	VALUE			
		1/2 dirhem -	1 dirhem	2 dirhem	6 dirhem
Hülāgū	Mārdīn'de Qāfqāsyā'da	1.35 gr.	2.70 gr. 2.86 gr. 2.60 gr.	5.40 gr.	
Ābāqā		1.30 gr.	2.60 gr.	5.20 gr.	
Aḥmad	Arapça paralarda	1.25 gr.	2.50 gr. 2.60 gr.	5.00 gr.	
Arḡhūn		1.25 gr. ¹⁰	2.50 gr.		
Gaykhātū			2.50 gr.		
Bāydū			2.50 gr.		
Ghāzān Khān		1.08 gr.	2.16 gr.	4.32 gr.	12.96 gr.
Ūljāytū	712 ye kadar 713 ten sonra	1.08 gr.	2.16 gr. 1.98 gr.	4.32 gr. 3.96 gr.	12.96 gr. 11.88 gr.

(Diler, *İlhanlar*, 22.)

EK 13. Bağdat Kuşatması

(Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 150.)

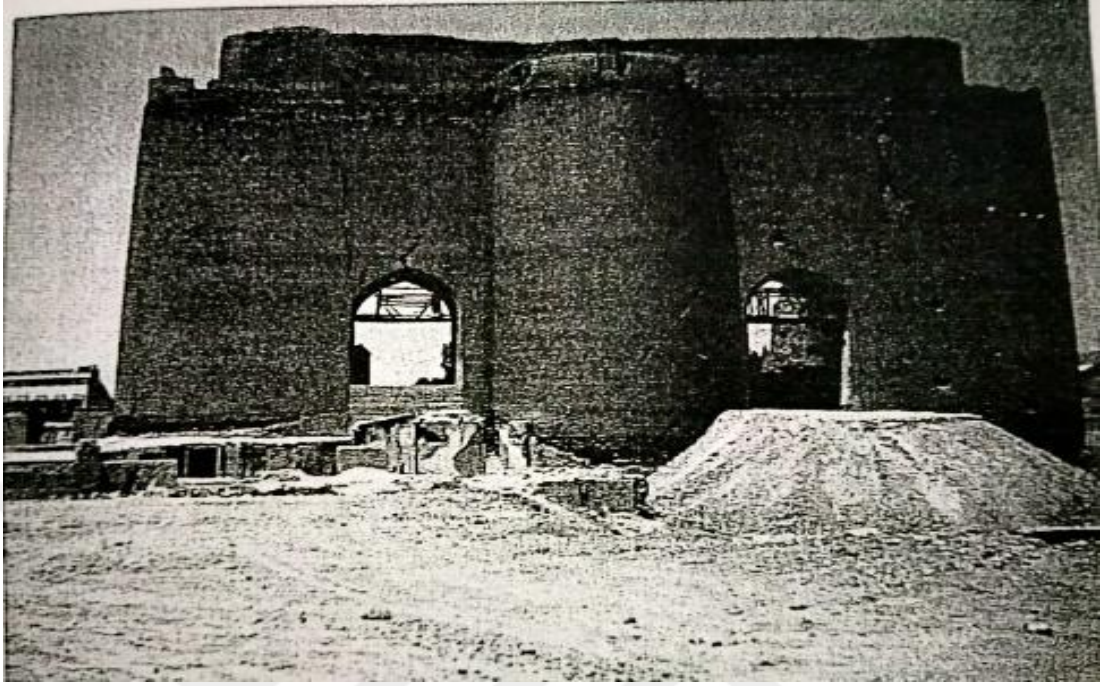
EK 14. Abaka ve Oğlu Argun

(Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 147.)

EK 15. Meraga Rasathanesi'nin Kalıntıları

(Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 141.)

EK 16. İlhanlı Saray Kalıntıları

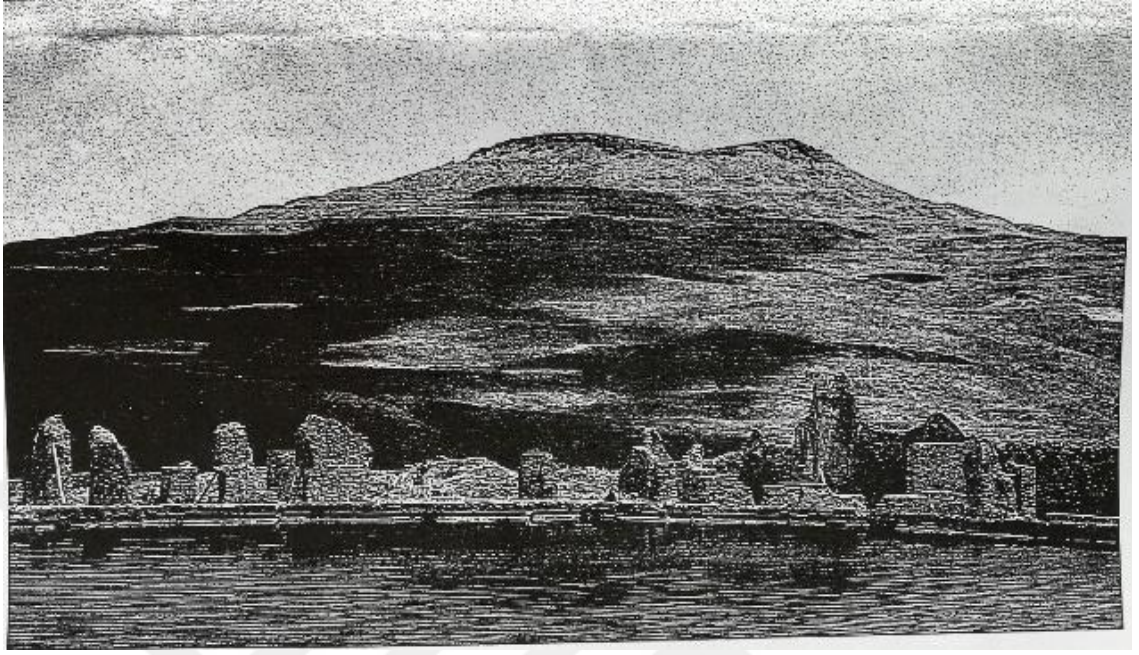

(Morgan, *The Mongol in Russia and Persia*, 143.)

EK 17. Reşîdüddin'in Kaleminden İranlılar

(May, *The Mongol Conquest In World History*, 218.)

EK 18. Taht-ı Süleyman'da Bulunan İlhanlı Saray Kalıntıları

(Weiers, "Çağatay Hanlığı", 335.)

EK 19. Abaka Han Dönemine Ait Sikke

(Sümer, “Abaka”, 8.)

EK 20. Abaka Dönemine Ait Sikke Örnekleri⁴¹⁶

⁴¹⁶ “Ön Yüzü:

Ortada: Lillâh-il-emrû Lâilâhe illallahü vahedhü lâ şerike leh Muhammediün Resulullah sallallahüaleyhi ve sellem ve alâ alihi

İç çevre: Bismillâhi duribe haze'd-dinar-el-mübarek bi'l-Musul sene sitte ve seb'in ve sittemi'e

Dış çevre: El-emrû min kablü ve min ba'dü ve yevmeizin yefreh-ul-mü'minine binasrillah

Arka Yüzü:

Ortada: Mengü Kaan-ül'azam Abaka İlhan el-muazzam zidet azametühuma maliki rikab-ül-ümem

Çevresi: Kul-illahümme mâlik-el mülki tu'til mülke men teşa'ü ve tenzi'ül-mülke mimmen teşa'ü ve tuizzü

men taşa” ibareleri yer almaktadır. Yapı ve Kredi Bankası A. Ş., İran Moğolları ve Altın Paraları, 9.;

Alan, “İdari Gelenekte Süreklilik ve Kırılma (Büyük Selçuklu-İlhanlı-Timurlu)”, 341.;

<https://en.numista.com/catalogue/index.php?r=ilkhan&ct=coin&p=1&x=11&y=16>

HARİTALAR

Harita 1. Deylem

(Yazıcı, "Deylem", 264)

Harita 2. Rabban Savma'nın Seyahati Dönemi İlhanlı Devleti

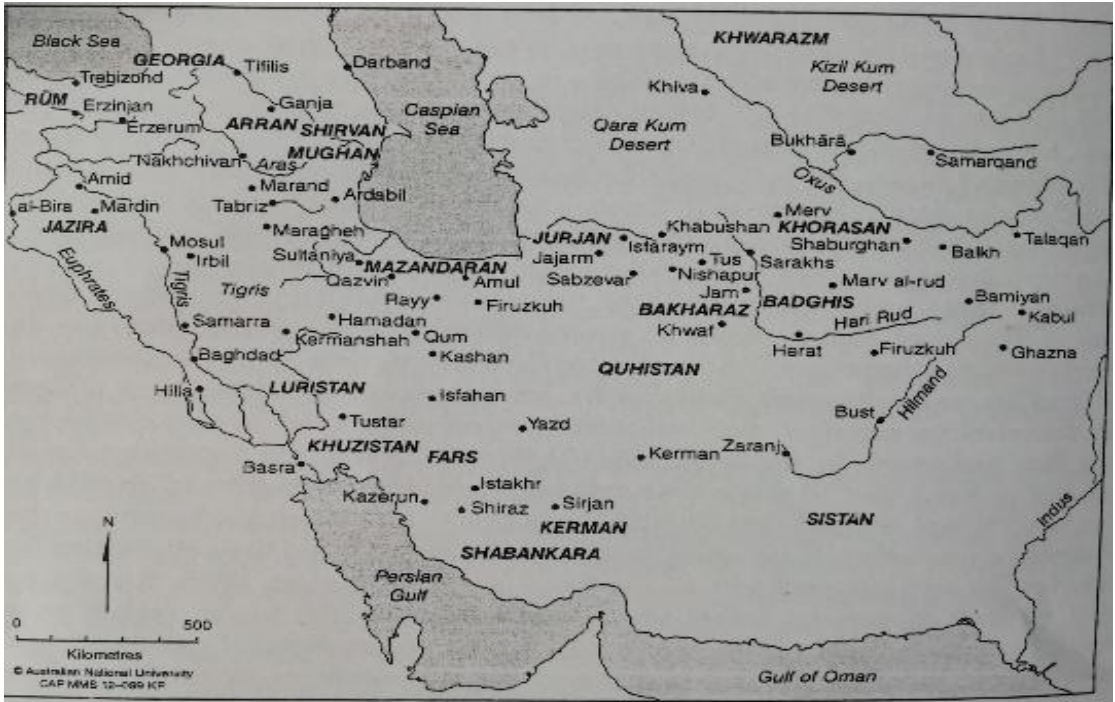
(Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, 59.)

Harita 3. 1230-1365 Yıllarında Moğol Hanlıkları

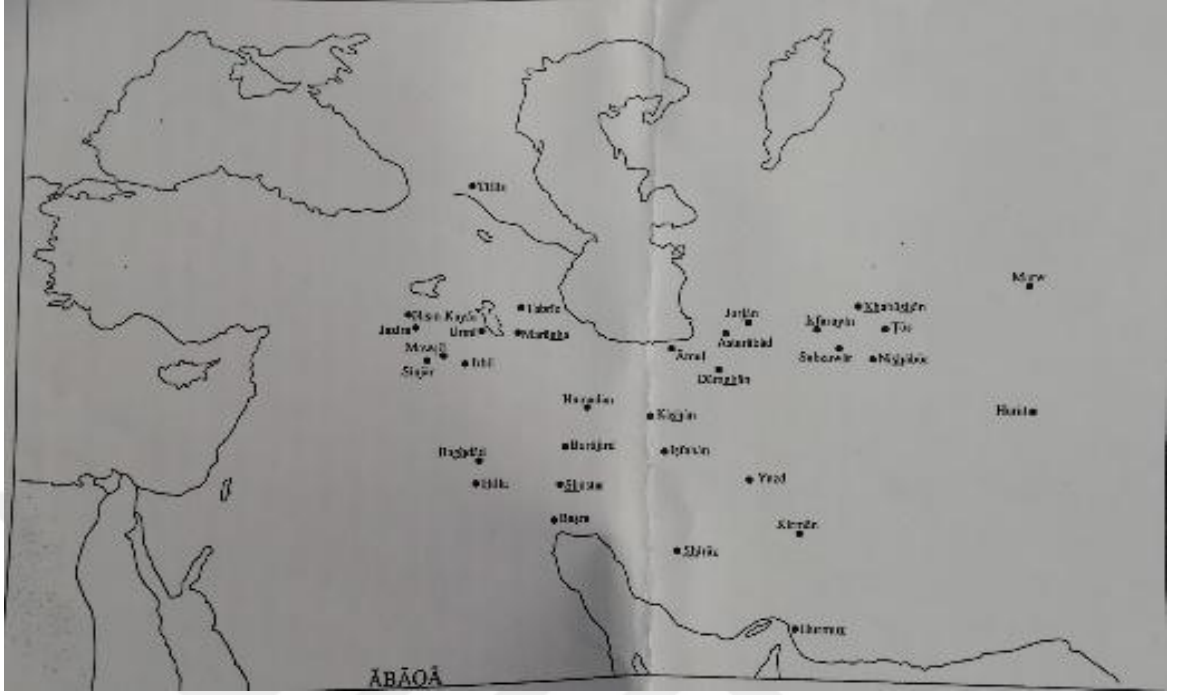
(Devlet, *Empires In Eurasia*, 55.)

Harita 4. İlhanlı Devlet Haritası

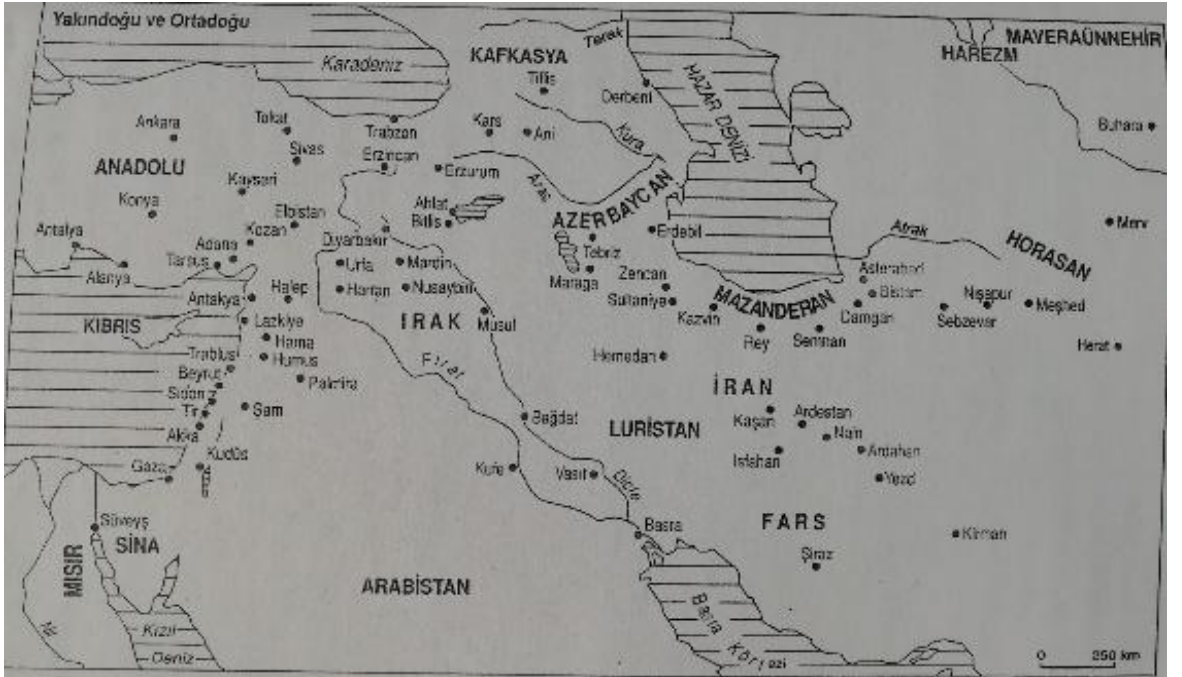
(Hope, *Power, Politics and the İlkhānate of İrān*, 102.)

Harita 5. Abaka Dönemi Darp Yerleri

(Diler, *İlhanlılar*, 227.)

Harita 6. İran Coğrafyası

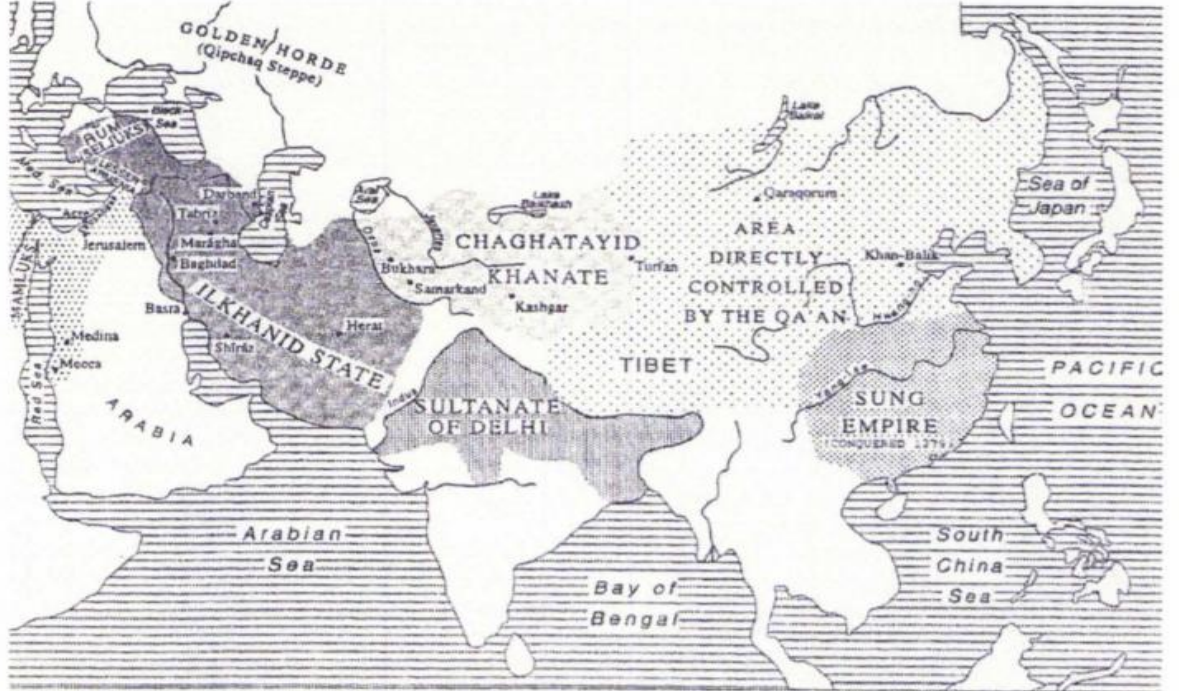
(Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 335.)

Harita 7. Moğol Hanlıkları

(Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 321.)

Harita 8. 1260 Sonrası Moğollar

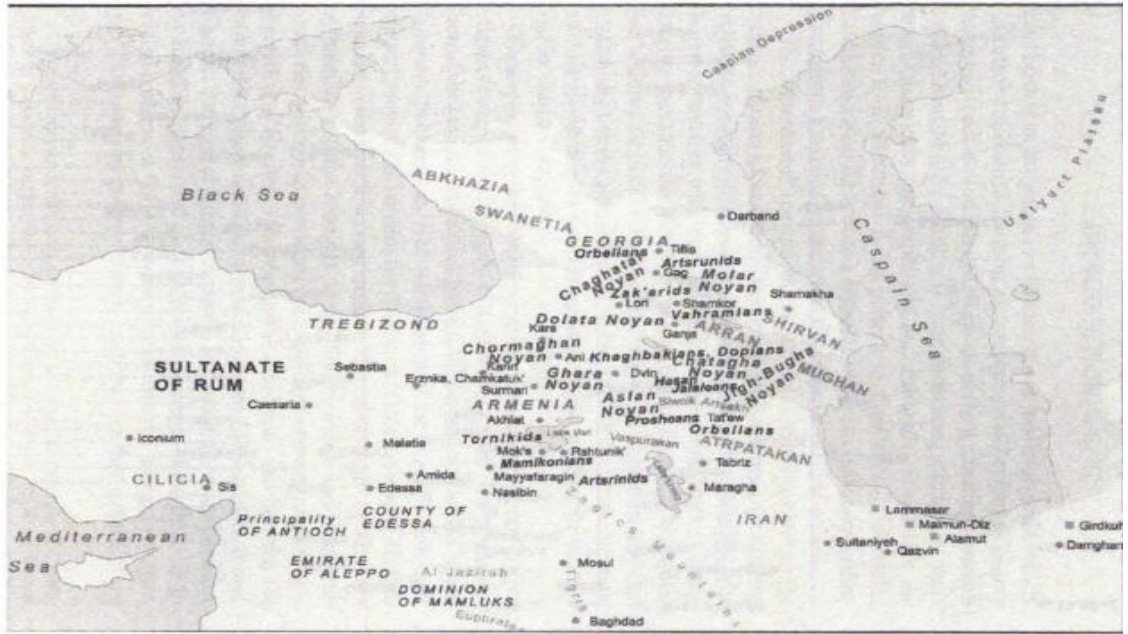
(Lauren Prezbindowski, *The İlkanid Mongols, the Christian Armenians, and the İslamic Mamluks: a study of Their Relations (1220-1335)*, University of Louisville, Louisville, 2012, 112.)

Harita 9. Orta Çağ'da Moğollar

(Prezbindowski, *The İlkhaniid Mongols, the Christian Armenians, and the İslamic Mamluks: a study of Their Relations (1220-1335)*, 113.)

Harita 10. Moğol ve Anadolu Coğrafyası

(Prezbindowski, *The İlkhaniid Mongols, the Christian Armenians, and the İslamic Mamluks: a study of Their Relations (1220-1335)*, 115.)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Rüya BİNGÖL
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum 08/09/1995
Eğitim Durumu	
Lisans Öğretimi	Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Y.Lisans Öğretimi	Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Orta Çağ Tarih Bilim Dalı
İletişim	
E-Posta Adresi	ruyabingol@outlook.com
Tarih	